

Борба Українського Народу за Волю і Незалежність.

Купіть Собі Велику Ілюстровану Книжку

„ГЕРОЙСЬКА УКРАЇНА.“

В якій знайдете дуже гарні фотографічні образи і описи:

Українського війська, Січових Стрільців, Українських повстанців, Галицької (укр.) армії, Українських провідників, отаманів, полковників, офіцерів, діячів, як Вітовський, Петлюра, Петрушевич, Винниченко, Грушевський, Мазепа, Мартос, і багато других українських діячів, які брали живу участь в українській борбі за свою державу і народ.

Під зглядом артистичного виконання і краси „Геройської України“, запевняємо що се найкрасивий і найбільший ілюстрований альбом українських героїв з нашої воєнної доби за роки: 1914—1920.

Кожда українська родина, кожде українське товариство, кождий грамотний Українець в Канаді і Америці повинен мати сю велику ілюстровану книжку у себе. Крім образків автор книжки д. Осип Мегес подає в ній короткі записки і спомини зі свого побуту на Україні.

ЦІНА КНИЖКИ \$1.50.

Ukrainska Knyharnia

850 Main Street.

Winnipeg, Man.

ФІЛІЇ: — 1708 Rose Street, Regina, Sask. — 9753 Jasper Avenue, Edmonton, Alta.

UKRAINE IN PEOPLES HOME

Д. Долинський.

Борба Українського Народу за Волю і Незалежність.

Огляд подій за р.р. 1918, 1919 і 1920.

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

НАКЛАДОМ "РУСЬКОЇ КНИГАРНІ",

850 Мейн Ст.

Вінніпер, Ман.

и

ЛІХАРДА ВУ Д

ЛІХАРДА ВУНЗН

I. Революційна Україна.

Вступ. Велика російська революція й Центральна Рада. Перший український конгрес. Перший військовий з'їзд. Перший всеукраїнський селянський з'їзд. Перший універсал Центр. Ради. Генеральний Секретарят. Другий універсал Центр. Ради.

Український Нарід переживає великі в своїх розмірах події і глибокі в своїх основах переміни. Йде важка і нерівна боротьба за долю і волю Рідного Краю. Всі ріки нашої Батьківщини счервоніли кровю найкрасших борців. У високих карпатських горах і в кавказських яругах відбивається відгомін бою. Стогне поорана кулями українська земля і серед глухої, могильної мовчанки бе піднебесні зводи крик розпуки катованого люду.

Двайцять літ за вчасно захопила нас в свій страшний вир велика сьвітова заверуха. Наш національний організм не був іще так сильний, щоби оперти ся успішно у всіх ситуаціях нестримним ударам. Ані в Австрії, ані в Росії не мали ми найменшої спромоги насталити наші мязи, щоби в слушний час дати належний відпір насильникам, напасникам і грабіжникам. Заковані в міцні кайдани і звязані путами вікової неволі, нищені економічно, обкутані безпросьвітною темрявою, виховувані нашими гнобителями в ідеології раба — не могли ми бути на стільки духово здисципліновані, щоби за першим повівом волі почути себе вільними і свобідними. До того-ж іще через невідрадні умови вікової неволі не могли в нас народити ся люди на розмір тих подій, що ми їх переживаємо. Наша доба на українській землі подібна до часів великої української революції Богдана Хмельницького та до часів руїни після смерти сього геніяльного полководця. Ріжниця, без сумніву, значна і в умовинах часу, і в структурі народу, і в розуміню всенародних кличів. Суть боротьби одна і та сама: змагане висвободити ся з під власти чужинців, збудувати на своїй землі

власну державність, увільнити ся від визиску і плянтаторства відвічних ворогів.

Те, що геройська козаччина переживала в XVII. ст. довгими десятиліттями, те саме тепер, в віці пари і електрики, переходимо ми в кількох роках.

На протязі століть наш нарід складав великі жертви на жертвеннику свободи. Мимо того не поталанило нам заяснити вольними в сім'ї народів. Одначе ніяка жертва не може бути безуспішна, бо ніщо в світі не гине. Тому мусимо вірити, що теперішня боротьба не може покінчити ся Полтавою. Сума наших вікових жертв мусить принести сподівану і довгожданну волю. Зрештою велика світова війна, розпочата сильними сього світа для їх власних цілій і інтересів, всунула зброю в руки рабів. І ті раби не випустять зброї так довго, аж увільнять ся від гнобителів. Український Нарід перейшов дуже кошовну школу, дорого заплатив за науку, але є на стільки талановитий і понятливий, що зумів ту науку пристосувати у всіх обставинах. Се одно, мимо важких розчаровань, мимо незаступних страт, мимо руїни і знищення, мимо мук і терпінь, мимо сліз і крови, — дає нам повне право радіти, що живемо власне в сій роковій хвилі, коли невідклично наступить висвободжене нашої нації.

* * *

Моїм завданем представити перегляд подій на українських землях за рр. 1918 і 1919. Одначе, щоб те представлене вийшло більш повне і суцільне, я коротко наведу головні події на Наддніпрянській Україні за р. 1917. від великої російської революції (ширше гл. Календар "Просвіти" за р. 1918. стаття д-ра Івана Крип'якевича: Закордонна Україна в році 1917.).

Вибух великої російської революції в Петербурзі в марті 1917 р. відбив ся широким відгомоном на Україні. Всі активні елементи українського громадянства негайно взяли ся до праці над відбудовою і поширенем українського життя, розгромленого царським урядом. Дня 7. марта 1917 р. представники українських організацій Києва об'єднали ся в спільну організацію під назвою; Українська Центральна Рада. На чолі Ради станув заслужений проф. Михайло Грушевський. Першим зав-

данем Ради було підняти побиту українську масу, представити їй вагу положеня, з'ясувати нові умови та потягнути до твореня нового житя. Задля сього послужила випущена відозва до українського народу та велика загальна маніфестація в честь революції, що відбула ся 16. марта в Київі. В три дні пізнійше уладжує Центральна Рада Св'ято Вільної України в Київі. Того самого дня відбуло ся велике українське віче під проводом Антоновича, на котрім виставлено домагане автономії України.

Звістки про події в Київі та про створене Центральної Ради летом блискавиці обійшли Україну, викликаючи всюди великий запал. Незабаром з усіх усюдів України починають напливати депутації до Центр. Ради, як до українського уряду. Се склонило Центр. Раду застановити ся над створенем центрального органу, котрий мав би право говорити в імені України не лише морально, але й правно (юридично). В тій цілі скликано на 6—8. цвітня 1917 р. перший український конгрес. Завданем сього першого вільного з'їзду було покласти основи під державне будівництво України. Там внесено між иншим резолюції про забезпечене тої автономії в новім федеративнім ладі Росії, про федеративну і демократичну російську республіку, про організацію Краєвої Ради з представників українських країв і міст, про практичне пристосоване самоозначеня народів на території Росії, про встановлене границь між поодинокими народами Росії, про союз народів російської республіки та про Установчі Збори.

Реалізацію сих резолюцій поручив з'їзд Центр. Раді, що незвичайно підняло авторитет Ради. Таким чином перша Центр. Рада, що об'єднувала початково лиш українські організації Київя, дуже скоро поширила свою програму в напрямі політичним і навіть економічним.

Місяць пізнійше (5—8 мая) відбув ся перший український військовий з'їзд, який крім військових питань зайняв ся теж політичними і економічними справами. Перш усього з'їзд вповні потвердив постанови конгресу, одобрив діяльність Центр. Ради та визнав її єдиним органом, правосильним вирішати всі справи, що відносять ся до України. Для переведе-

ня своїх військових справ установив з'їзд **Генеральний військовий Комітет** при Центр. Раді.

Як вже згадано головною справою, що стояла на черзі невідкличних питань всіх українських віч і з'їздів, була справа автономії України. Центр. Рада початково передавала свої домагання Тимчасовому Правлінню через Українську Раду в Петербурзі, а коли не надходили бажані відповіді, вислано окр. делегацію до Тимч. Правління. Одначе й делегація не могла діждати ся вдоволяючої полагоди і тому покинула Петербург. Аж на початку червня надійшла відповідь, що правительство кн. Львова **одноголосно** відкинуло всі українські домагання.

Ся подія припала менше-більше на ту хвилю, коли до Київа був скликаний **перший всеукраїнський Селянський з'їзд**, котрий радив в днях від 28. мая до 2 червня. З'їзд доповнив Центр. Раду своїми представниками і поручив їй негайно домагати ся від Тимчасового Правління сповнення всіх українських домагань. Зараз по закінченю з'їзду розпочала ся четверта сесія Ради, на котрій по довгих і гарячих дебатах постановлено всупереч опірному становиску Тимч. Правління негайно приступити до закладаня підвалин автономного ладу на Україні. В тім самім часі скликано другий всеукраїнський військовий з'їзд, заборонений тодішнім воєнним міністром Керенським. І сей з'їзд рішучо обстоює домагання Центр. Ради та вибрав Раду військових депутатів, котра в цілости увійшла в склад Центр. Ради. Коли з'їзд кінчив свої наради, д. 9. червня вечером появил ся перший універсал Центр. Ради до українського народу. В універсалі наведено всі домагання Центр. Ради до Тимч. Правління і візвано український нарід до будови власної державности на українських землях "...Український Народе, — писало ся там, — нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Коли Тимч. російське правительство не може дати ладу в нас, коли не хоче разом із нами стати до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Се наш обовязок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі. І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо сей універсал і оповіщаємо: від нині самі будемо творити наше жите."

Ось так Центр. Рада, ігноруючи російське правительство

і спираючись на український нарід, почала сама творити основи державного будівництва. Задля здобуття фондів Рада наложила податок на громадян України. Універсал всюди прийнято з великим запалом, а в багатьох місцях сам народ підвишив наложений податок.

Переїнявши на себе обовязки зверхної влади на Україні, Центр. Рада постановила дня 15. липня реорганізувати ся та утворити український кабінет міністрів під назвою **Генерального Секретаряту**. Таким чином обовязки українського Союму перейняла Центр. Рада, а обовязки її виконавчого органу Ген. Секретарят.

Мимо перепон і відмовного становиска російського правительства організація державної влади на Україні йшла скорим кроком вперед. Вкінці російський уряд побачив, що його опір на ніщо не здаєть ся, тому постановив піти на уступки. Сю свою зміну зазначив він насамперед відозвою до "братів Українців", в якій закликав, щоби Українці не йшли погибельною дорогою роздроблення сил визволеної Росії, не відривали ся від спільної батьківщини, не вносили "братовбійчої усобиці в народні ряди". Після того постановлено післати у Київ для залагоди окрему комісію з кн. Урусовим на чолі. В межичасі назрівали дальші події. Дня 25 червня відбула ся в Петербурзі велика 75-тисячна маніфестація українських салдатів і робітників за сповненем українських домагань. Се спонукало міністрів Терещенка та Церетеллі, до котрих опісля прилучив ся Керенський, негайно виїхати в Київ для переговорів з Центр. Радою. Наступила пята сесія Ради, на котрій ухвалено поповнити склад Ради представниками національних меншостей на Україні. Порозуміне з національними меншостями мало своє значіне в переговорах з російськими міністрами. Дня 29. і 30. червня наступило порозуміне, а вже 3. липня прийшла з Петербурга телеграма про затверджене угоди Тимч. Правлінням та про виступлене з російського кабінету трьох міністрів — кадетів. Після сього уложено й видано враз з деклярацією російського уряду другий універсал Центр. Ради. В нім говорило ся про згоду з Тимч. Правлінням, про порозуміне з національними меншостями та повідомляло ся про внутрішню ор-

ганізацію Ради і її найближші задачі. Дня 15. липня виїхала друга делегація Центр. Ради до російського уряду в справі остаточних переговорів. Мимо згоди російській уряд не міг погодити ся з існуванем Ген. Секретаряту, а коли вже мусів, то намагав ся всіми способами обмежити його компетенцію. Не зважаючи на українську делегацію і довершену у Києві угоду, російський уряд оголосив 4. серпня свою інструкцію Ген. Секретарятові, котрою обмежено власть Центр. Ради і її виконавчого органу на території, заселеній українським народом, і зменшено скількість ген. секретарів.

Все се стало ся причиною деяких непорозумінь між українськими партиями та привело до кризи в Ген. Секретаряті. Українські соціалісти - революціонери, що творили найсильнішу групу в Центр. Раді і вже тоді голосили суверенність Укр. Установчих Зборів заявили ся за знехтованем інструкції інші змагали до злагоди. Вкінци уступив Ген. Секретарят Винниченка, а на його місце прийшов Секретарят Дмитра Дорошенка. Та сей вдержав ся лиш кілька днів , після чого Винниченко вернув до керми.

Розвиток державного будівництва на Україні від початків великої російської революції до першої кризи в Ген. Секретаряті йшов семимилевими кроками. Українська Центр. Рада, початково лиш виконавчий орган київських організацій, на протязі пів року стала не лиш виконавчим, але й законодавчим органом всієї України. Сама-ж Україна, через довгі століття лиш "Малоросія" у великій імперії білих царів, доведена до стану національно - політичної мертвоти політикою царського уряду, не лиш віджила, пробудила ся, але й здобула територіяльну автономію. Розумієть ся, отся куца автономія не вдоволяла українського народу і її прийнято тільки примусом (опозиція національних меншостей, зріст контрреволюції), одначе все-ж таки був здобутий і закріплений один щель на драбині державно-правного ладу на Вкраїні.

В широких українських колах зростало невдоволене до російського правительства. Йшла остра критика другого універсалу, котрим проголошено угоду. Говорено, що сей універсал сплямив день української волі. Покінчив ся один етап за-

гально-російської революції, в котрім не сповнили ся мрії і надії українського народу. Пропало українське військо, а український народ знову пішов під керму московського народу.

До тепер йшло все легко, без великих зусиль, приймало ся, що давали, без великих напружень, без різких спротивів. Одначе тямучі люди бачили відразу, що уступки російського правительства були вимушені скрутним положенем та що воно їх відбере, скоро тільки зросте в силу і усталить новий лад Росії. З другого боку всі уступки творили за вузкі рамки для повного життя українського народу. Тому перед завтрішнім днем станув тернистий шлях, засіяний кістками і політиї кровю, шлях, що ним мусів піти український народ в тяжку визвольну боротьбу за право життя, за долю і волю.

II. На шляху до суверенности.

Декларація Ген. Секретаріату. Боротьба за Українські Установчі Збори. Реакція підносить голову. Нові з'їзди; положеня на Україні. Київ — новим державним центром. Большевицький переворот. »Трикутний бій« у Києві. Третий універсал Укр. Центр. Ради.

Крізою в Ген. Секретаріаті покінчив ся один період боротьби українського народу на шляху самовизначеня. Україна користаючи з важкого положеня централістичного уряду кн. Львова, а опісля Керенського, успіла здобути автономію. Одначе, як вже згадано, автономія не могла вдоволити широких мас. З другого боку була вона дуже куца; Центр. російський уряд міг, поминаючи Центр. Раду і Ген. Секретаріат, робити на Вкраїні, що йому подобаєть ся.

Після крізи в Ген. Секретаріаті Винниченко небавом знову вернув до керми. На засіданю Малої Ради, дня 12. жовтня 1917., Винниченко, як президент Секретаріату, зложив декларацію, в котрій намічено діяльність сього виконавчого органу. На першому місці зазначив він, що Ген. Секретаріат є відповідальний перед революційним парламентом України т. є. перед Центр. Радою, дальше підніс державне право України: "Основою нового життя кожда нація уважає право на

своє національно-державне самоозначенє. Українська демократія голосом своїх з'їздів, організацій і революційного парламенту — Центральної Ради виразно зазначила свій майбутній національно-політичний стан яко рівноправного державного тіла в федеративній республіці Росії. Стоючи твердо на визначеній позиції, що має на увазі єдність російської федеративної республіки, Ген. Секретаріят у своїй національно-політичній роботі простувати-ме до тої мети й організаційними, творчими засобами має забезпечити українському народови державне право на його землі. Основи будучого ладу України згідно з умовою з тимчасовим правительством 16. липня має виробити Укр. Центральна Рада у формі автономного статуту України." Першою умовою будучого ладу України, — по словам деклярації — має бути обєднанє всієї української землі. Дальше намічаєть ся всіми силами змагати до миру та постарати ся, щоби в будучій російській мировій делегації були представники українського народу. Усім національним меншостям на Вкраїні забезпечуєть ся усі, потрібні їм до житя і розвитку права. Ген. Секретаріят плянує також поширити свою діяльність на ті області житя України, яких не обняла інструкція тимч. правительства, а саме розширити свою компетенцію в справі харчовій, дорожній, поштово-телеграфічній, судовій і військовій. Для повної вияви волі українського народу та для ухваленя конституції України будуть скликані Українські Установчі Збори (конституанта). Крім деклярації Ген. Секретаріят видав відозву до населеня України, котрою повідомив горожан про обняте власти.

З хвилиєю, коли перший раз впало слово про Українські Установчі Збори, — українська демократія ступила на шлях боротьби за незалежність України, за повну суверенність українського народу. Сей клич перший раз кинула мабуть найбільша українська партія — соціялістів - революціонерів. Центр. Комітет тої партії вже з кінцем липня 1917 р. прийняв отсю резолюцію: "Виходячи з принципу нічим необмеженого самоозначеня націй, вважаючи, що тільки само населене України має право рішати про майбутню долю України і про її відношенє до Росії, стоячи разом з тим на становищи, що фе-

дерація може бути заключена тільки шляхом добровільного договору між суверенними націями, Українська Партия соціалістів - революціонерів визнає необхідним скликане Установчих Зборів України на основі вселюдного, тайного, рівного, безпосереднього і пропорціонального виборчого права. Установчі Збори України повинні встановити політичний лад України, перевести всі соціально - економічні реформи (в першу чергу аграрну), проголосити суверенність України установити відношене України до Росії та виробити ті умови, на яких Україна може приступити до федерації з іншими націями бувшої російської імперії. Постанови Установчих Зборів України мають мати суверенний характер і всеросійські установчі збори не мають права їх змінити."

Після сього гасло суверенних Укр. Установчих Зборів стало популярним, полонило уми провідних мужів та знайшло свій вислів в деклярації Ген. Секретаріату. Москалі рішучо виступили проти Укр. Установчих Зборів. Представник російської партії кадетів (конституційних демократів) в Малій Раді, Крупнов, заявив, що його партія тільки тоді погодилась би з думкою окремих Укр. Установчих Зборів, коли-б вони були скликані після всеросійських установчих зборів, та коли-б сі останні встановили їх компетенцію. Російська буржуазія не думає теж признати Центр. Ради українським парламентом, ані відповідальности Ген. Секретаріату перед Радою. Подібної думки були й російські соціалісти - меншевики. Інші національні меншости через своїх представників відносили ся здержливо й неясно до напряду діяльности Ген. Секретаріату. Та вже тепер почали зарисовувати ся два ворожі табори між революційною демократією України, не згадуючи про реакціонерів, котрі притихли і не подавали майже ніяких признак життя. По однім боці станула українська революційна демократія в особах своїх найкращих представників по другім боці члени тих націй, що до революції гнобили Україну політично, культурно і економічно. Перші змагали до створення і затвердження такого ладу на Україні, котрий би від нікого незалежному українському народови дав змогу, основу і форми повного розвитку, — другі все ще намагали ся всіми

способами не випустити України з під своєї гнїтучої опіки.

Становиско противників Укр. Установчих Зборів змогло ся ще більше, коли з Петербурга надійшли звістки, що сенат відмовляєть ся опублікувати інструкцію Ген. Секретариятови України. На засіданю першого департаменту сенату, дня 15. жовтня 1917 р. більшість сенаторів спротивила ся опублікованю інструкції з огляду на те, що вона незаконна. Інструкція установляє автономію України, а тимчасом, тимч. правитель-ство не має до сього ніякого права. До сього управнені виключно всеросійські установчі збори, які являють ся верховною властїю Росії. Сенат, що станув на сторожі законности, зміцнив вправді ворожий Україні табор, та скріпив волю і рішучість українських партій в боротьбі за право України. Російські сенатори помилили ся, коли думали, що право життя і розвитку українського народу містить ся в мертвих буквах російської законности, а не в твердій волі українських мас — бути господарем на своїй землі — та не в революції, котра скинула царську владу і розвязала всі добровільні і насильні умови співжиття з Росією.

Справа Українських Установчих Зборів не могла вже зійти з порядку дня. З кінцем жовтня відбуло ся бурливе засідане Малої Ради, посвячене тій справі. Про потребу скликаня суверенних Укр. Установчих Зборів реферував Олександр Севрюк. Сю справу обговорювала окрема комісія, до котрої входили теж представники меншостей, та сї останні систематично ігнорували засідання комісії. Рада сама повинна розв'язати сю справу і на протязі двох тижнів обробити проект про Укр. Установчі Збори. Гасло окремих Установчих Зборів так прийняло ся серед укр. населеня, що деякі повіти вже й вибрали своїх кандидатів. Дискусія, яка зараз після сього вивязала ся, була незвичайно цікава, бо відразу виявила правдиве обличчє представників національних меншостей. Проти Укр. Установчих Зборів виступили тепер не лише Москалі, але й Жиди. Представник жидівського Бунду Рафес завважив, що се може довести до розриву з Росією, проти чого його партія буде бороти ся, вважаючи такий акт контрреволюцією. Російські меншевики й соціялісти - революціонери устами сво-

їх представників зазначили, що будуть рішучо виступати проти всяких відосередних тенденцій. Всі укр. партії заявили ся за Укр. Установчими Зборами, а голова Секретарияту Винниченко несподівано виявив себе прихильником суверенности — тим більше, що Україна ніколи не давала обіцянки не виходити із складу російської держави. Кінець кінців ухвалено вибрати комісію для уложеня проекту закону про Укр. Установчі Збори. Російські партії відтягнули ся від виборів до сеї комісії.

Отся постанова Центр. Ради наробила великого шуму в російській пресі Заворушили ся всі темні сили Росії. Одночасно прокуратор київської судової палати звернув ся до російського міністра праведливости Малянтовича, в яким порядку має відбувати ся судове слідство проти Укр. Центр Ради й Ген. Секретарияту? Йому припоручено не рахувати ся зовсім з політичними умовами, тільки при слідстві кермувати ся законом і вимогами слідчого процесу. Ген. Секретарият се орган тимч. правительства. Коли секретарі нарушують закон, то вони підлягають карній відповідальности за урядовий злочин.

Знаємо, як виразне й рішуче становиско в справі Укр. Установчих Зборів зайняли укр. соціялісти - революціонери. За те інші укр. партії вправді стояли за Укр. Установчу Раду, але здержували ся виразно і явно сказати, що Україна йде на розрив з Росією. Під впливом галасу російської преси, яка з піною на устах накінула ся на змаганя Українців до державної самостійности, Винниченко звернув ся з письмом до преси. В нїм зазначив він, що суверенність Укр. Установчої Ради необхідна, яко умова певного й примусового прояву доброї волі демократії України. Суверенність — на його думку — ще не рїшає прояви сеї волі в бік відокремлення від Росії й незалежности. Дня 30. жовтня 1917 р. відбуло ся засідане Комітету Центр. Ради, на котрім Винниченко зложив отсю заяву: Укр. Ген. Секретарият, признаючи в купі з усією демократією російської держави право кожній нації на повне самоозначене, тим самим признає і за українським народом право свободи, без усяких обмежень проявити свою волю на Укр. Установчій Раді. Разом з тим Ген. Секретарият, твердо стоячи на грун-

ті своєї декларації, котру прийняли всі фракції Центр Ради проти одного голосу представника партії народної свободи (кадетів), проводити-ме свою діяльність в напрямі указанного в декларації становища. В дискусії знову стерли ся два табори: український і централістичний.

В межичасї дальше поступила організація всіх творчих сил України. Революція принесла волю. Люди, що ніколи не зазнали свободи вільного громадянина, тепер всіма силами змагали обєднати ся до спільної праці в гуртки, спілки і союзи. Розумієть ся, що волею треба також вміти користувати ся. Від волі до анархії лише один крок. Ми пізнійше побачимо, як люди злої волі, непривчені до впорядкованого вільного житя, спричинили хаос і анархію на Україні, що довгі місяці була оазою ладу, порядку і законности на території бувшої Росії

Початок осени 1917 р. означив ся новими з'їздами ріжних організацій. Буду їх лиш нотувати, не маючи наміру ширше спинювати ся над ними. Перш усього годить ся згадати про з'їзд "Вільного козацтва". Зародило ся воно у звенигородським повіті на Київщині. Його метою було виступити проти безладя, яке подекуда починало зазначувати ся ізза нестачі ціпко зорганізованої власти. Небавом організація "Вільного Козацтва" поширила ся на Білу Церкву, Умань, Канів, Ніжин. Була се початково щиро демократична організація, та поволи з її зростом підпала під вплив багатого селянства. Центр. Рада, скликуючи з'їзд з представників козацтва, мала мабуть намір тим чином здійснити мрії соціялістичних партій про всенародню міліцію. Вироблено статут вільного козацтва, та, на жаль, його розвій не зовсім пішов в напрямі, задуманім Центр. Радою. Провід сеї організації опинив ся в руках гетьманських потомків кн. Кочубея і Скоропадського, пізнішого гетьмана. Виднійшої ролі вільне козацтво не відіграло.

На той сам час припадає теж другий всеукраїнський учительський з'їзд. Він зайняв ся горячо справою української школи та ухвалив постанови-дезідерати до Центр Ради про українізацію школи, про позашкільну освіту на Україні, про управу шкіл. Учительський з'їзд підпер становишко Центр.

Ради в боротьбі з тимч. правительством в справі об'єднання всієї української території під рукою одної української влади Центр. Ради.

В жовтні 1917 р. відбувся в Києві також з'їзд губернiальних комісарів автономічної України. Із звітів поодиноких комісарів виявилось, що Україна, хоч довго встояла перед анархією, починає вступати в фазу важкої кризи. Воно їй не диво. Раз, що на Україну насувала ся важка хвиля анархії, котра бушувала на півночі, у великоруських губерніях. Там підготовляв ся вже тоді смертельний бій між російською буржуазією і революційним пролетаріатом. Уже тоді проносили ся шумні кличі: Вся власть робітничо-жовнірським радам! З другого боку Україна була найблизша фронту, а через те їй підпадала всім нещастям, які там підготовлялись. Знову-ж селяни не всюди порозуміли як слід кличі про земельну реформу. До Києва доходили сумні звістки. Здеморалізоване військо нищило українські села, грабувало збіжжя, худобу, розгромлювало оселі. Солдати палили хати, спускали стави, в пошукуванню за рибою), нищили засіви, розгромлювали склади алкоголю, насилували жінок. В інших місцях діяли ся безпорядки на земельнім і лісовім підкладі. Силою забирали поміщицьку землю, без пляну руйновано велику земельну власність, вирубовано ліси. По селах почали ширити ся грабіжі і крадіжки. До того-ж іще перед Україною стояла страшна кара — демобілізація армії. Отсі з'явища зовсім не були пригоди для закріплення нової влади і то вчасі, коли перед українським урядом і укр. демократією станула грізна конечність невідкличної боротьби з російською буржуазією і російськими соціалістично-централістичними елементами. Треба було готувати ся до важкого і затяжного бою. З признанем годиться піднести, що українська демократія робила все можливе, щоби найти союзників в тій боротьбі. Українські провідники постановили проти одностайного московського фронту поставити суцільний фронт недержавних народів. Се був не політичний романтизм Кирило-Методіївців, так проречисто вміряний в "Книзі битія українського народу," написаній Костомаровим. Се вже не наївність, коли справді думало ся, що

славянські народи буде можна зеднати для спільних політичних і культурних цілей, а Україна займе почесне і провідне місце в славянській родині. Ні, в серці України — замість славянських братів, знайшли ся представники живих націй, що стогнали у важкім ярмі царизму.

З'їзд народів радив в Київі від 21. до 28 вересня 1917 року. На з'їзд прибули представники Українців, Білорусинів, Литовців, Лотишів, Естонців, кримських Татар, Грузинів, донських козаків і Жидів. По привітах й рефератах ухвалено резолюції про федеративний устрій російської держави, про загальнодержавну та краєві мови, про Раду Народів, про Установчі Збори, про мирову конференцію, про національно - персональну автономію, а опісля про поодинокі нації і їх домагання. Поляки не брали участі в з'їзді, лиш під кінець з'їзду представник польської соціялістичної лівниці Лукашевич прочитав декларацію від київської секції соц. партії. В ній став нув він на точці повної незалежності кожного народу, говорячи: "грунтовне та всебічне перебудоване державного організму і громадянства на широких демократичних підвалинах може бути досягнене тільки при цілковитій політичній незалежності. Всяке підлягане іншій державі затримує розвиток громадянства, всіх творчих сил народу, і, збільшаючи визискуване підлеглих другій державі трудящих народних мас, ослаблює сили пролетарияту і трудового селянства в їхній клясовій боротьбі та визволене з економічного, політичного і національного гніту."

Недержавні народи Росії поєднали ся під проводом Українців на платформі спільної боротьби проти нації-пана і гнобителя, моск. народу. Та серед підготовчої роботи наступили події, що роз'єднали спільні сили народів, зглядно перепинили обєднуючу акцію.

Тими подіями була горожанська війна і большевицьке повстанє в Петербурзі. Від самого початку великої російської революції замітний був поділ російського громадянства на два супротивні, а згодом і ворожі табори. Знаємо початки революції і тих людей, що їх революційна хвиля винесла на верх. Першими наглядними керманичами і творцями револю-

ційних подій були представники російської буржуазії. Перший революційний кабінет — тимчасове правительтво — сеж кадети. На чолі правительства стояв кн. Львов, та справдішнім його головою був провідник кадетів проф. Павло Мілюков. В часі, коли треба було скоро рішати і ще скорше ділати, сей професор вмів гарно говорити. Проповідував імперіялістичний лібералізм, котрого не розуміли маси робітництва і мужицтва. Не було сумніву, що ті маси готували ся повалити буржуазний імперіялізм — так само, як вони змели заборчий царат. Мілюков був на стільки далекоглядний, що сам уступив скорше, ніж се стало ся. Після нього прийшов до власти "герой революції" Керенський. Сей гомінкий чоловік бажав творити поміст між буржуазією і пролетариятом, сей спосібний адвокат великими словами хотів "виграти справу". Мав навіть успіхи. Здавив авантуру Корнілова та не встояв ся перед тими, що вміли голосити і частинно здійснювати ще красші кличі і обіцянки. Під кінець диктатури Керенського анархія обняла майже цілу Росію. А тут лунали вже большевицькі поклики і гасла. Большевики захопили широкі народні маси двома гаслами: негайний мир і негайне переданє землі селянству. На місце Керенського вступив на престол російських самодержців большевицький папа, божище темних солдатських мас, пяних матросів і простолінійних, наївних ідейників самодержець і миротворець Ленін-Ілін-Улянов.

Заки одначе большевики захопили владу в Росії, на Україні йшла організація одностайного фронту проти російських централістів. Тимч. правительтво обмежило автономну Україну лиш до пятох губерній, а у відомій інструкції застерегло собі іменоване урядників з поминенєм Ген. Секретарияту. І се діялось власне тоді, коли українська демократія наглядно бачила всю ілюзоричність такої автономії та чим раз явнійше і виразнійше ставала на шлях самостійности і незалежности. Дня 2. падоліста відбудув ся в Києві третій всеукраїнський військовий з'їзд. На сїм з'їзді прозвучали нотки, котрі виразно вказували на бажане Україні стати вільною державою. Виступ представника партії українських соціялістів-революціонерів М. Ковалевського з жаданем суверенних Укр. Устан.

Зборів стрінули всі з небувалим захопленням. Він накликав закинути всяку компромісовість, а власними силами утворити Укр. Демократичну Республіку. Такі думки на з'їздах і зборах приймалися з великим запалом. І се піддержало Ген. Секретаріат в дальшій акції. Поки-що проголошено з'єднання всіх укр. земель Росії. Дня 3. падолиста 1917. появилася ота відозва Генерального Секретаріату:

ВІД ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ УКРАЇНИ!

Генеральний Секретаріат повідомляє всіх горожан, всі правительственні уряди, політичні і правительственні органи на Україні:

Центральне правительство всієї Росії не має змоги управляти державним життям. Цілі краї зосталися без правлячих центрів. Тому зростає замішане політичне, господарське й суспільне. З огляду на те, Секретаріат доповнюється тимчасово генеральними секретарями для справ: харчових, військових, судових, поштових, телеграфічних і комунікаційних. Компетенція Ген. Секретаріату поширюється на всі ті губернії, де більшість населення складається з Українців. Тому губернії херсонська, харківська й таврійська (без Криму) включаються в територію України.

Всі органи тих губерній, а також горожани єдиної України всіх народностей мають звертати ся з усіма справами до відповідних секретарів Ген. Секретаріату.

Всі чутки і розмови про сепаратизм, про відокремлене України від Росії — се тільки контрреволюційна пропаганда або проста несвідомість. Центр. Рада і Ген. Секретаріат твердо та ясно заявили, що Україна повинна зостати в складі федеративної російської республіки як рівноправне державне тіло. Теперішнє політичне положення тої постанови не змінює в нічім.

Доки не заключений мир між воюючими державами, робота на фронті не сьміє спинятися. Армія мусить бути одіта, нагодована і озброєна. Ген. Секретаріат в порозуміння з компетентною центральною військовою властю уживе

всіх способів, аби заспокоїти всі потреби армії.

Вибори до всеросійських Установчих Зборів повинні відбутися, як назначено 12. (25 н. ст.) падолиста, коли до того часу не будуть змінені для всієї Росії.

Горожани й органи мають се прийняти до відома й подбати з цілою енергією, щоб вибори переведено точно, активно й многолюдно.

В короткім часі Центр. Рада затвердить і Ген. Секретаріят проголосить закон про Укр. Установчу Раду. Виборчим органам подається до відома, щоб після виборів до російських Установчих Зборів не розв'язували виборчих апаратів.

Виробляєть ся плян воєнної охорони всієї України від погромів, грабіжій і всякого безчинства. Губернським і повітовим комісарам дасть ся до помочи військові відділи. Комісари мають вести рішучу й енергічну боротьбу з анархією й переступствами несовісних осіб. В справі боротьби з анархією і в цілі установленя доброго порядку Ген. Секретаріят буде опирати ся на місцевих органах самоуправи, які являють ся органами місцевої власти, коло яких повинна з'єднати ся з ціллю їх піддержки вся місцева демократія.

Кінчать ся праці над законопроектом про управильне-не земельних відноси і передачу нетрудових земель в розпорядженє земельних комітетів. Закон видасть ся в короткім часі. До того-ж часу мусить ся спинити всякі самовільні захвати.

Всім місцевостям, органам і відповідальним особам поручаєть ся всі накази й порученя Ген. Секретаріату виконвати точно та скоро.

Горожанам України поручаєть ся бути дійсно свобідними горожанами й активно та радо стати до помочи всім органам у важній і загальній справі установленя порядку на Україні й охорони великих завойовань всеросійської революції.

Генеральний Секретаріят України.

Город КИІВ.

3. падолиста, 1917 року.

Отся відозва свідчить наглядно, що Ген. Секретарият не чув ся іще на силах проголосити незалежність України, коли про відокремлене України від Росії говорив—як про контр-революційну пропаганду. Одночасно замітне є вагане під тим оглядом. Україна повинна зостати ся в складі федеративної російської республіки, бо теперішнє політичне положенє не змінєє первісної постанови. Та найближші події засадничо змінили те положенє і вивели Центр. Раду і Ген. Секретарият на отвертий шлях самостійної політики.

Велика російська революція, котру початково думали її творці провести без глибших потрясень, обмежуючись скиненєм царату і деякими менше радикальними реформами, в падолисті перейшла на соціальний, отже найбільш дразливий ґрунт. Керенський намагав ся спинити розбрат революційних сил, а створена "Рада Рос. Республіки" була останною спробою з'єднання розщиплених громадських сил. В "Раді Рос. Республіки" утворила ся ліберально - капіталістична більшість, зложена з буржуазної інтелігенції, промисловців, представників самоуправних іституцій, кооператив, трудовиків, правих рос. соціалістів - революціонерів і правих рос. соціалістичних деморатів (меншевиків). На отсих стовпах мало оперти ся правительство Керенського, якого головною метою було вдержанє централізму і дальша війна.

Проти політики правительства виступили представники неросійських народів і большевики. Перші не могли погодити ся на обстоюваний Керенським централізм, другі ждали покінчення війни, щоби голодні й обмануті маси спрямувати на арену соціальної боротьби та тим чином розправити ся з капіталістичним ладом, котрий, на їх думку, доживав останні свої дні. "Рада Республіки" навіть не увійшла в жите. бо вже на першім засіданю представники неросійських народів і большевики опустили салю нарад. Розпочала ся мобілізація сил двох противних таборів. Ліберали скликали з'їзди, наради, міркували і радили, звертаючи увагу на большевицьку не-

безпеку. Большевики більш практично взяли ся до праці. Вони безнастанно вели широку агітацію між військом і робітниками, а петербурська рада робітничих і салдатських депутатів стали їх виключною доменою. В досить скорім часі війсьکو, котре не хотіло бороти ся на фронті, знеохочене і деморалізоване найшло ся під виключним впливом большевицьких кличів. В падолисті большевики зорганізували воєнно - революційний комітет, котрий відніс ся до всіх частин військ із порученем не виконувати ніяких розпорядків воєнного начальства без його апробати. Сей Комітет, навязавши тісні зносини із військовими організаціями на провінції, спинив військові відділи, що йшли до столиці для оборони тимч. правительства. Керенський вмів виголошувати гарні бесіди, та не вмів мужно ділати. Саме тоді, коли він продумував над переведенем слідства проти воєнно - революційного комітету та над арештованєм Леніна, большевики в ночі з 6 на 7 падолиста виступили збройно проти правительства. На вулицях Петербурга появили ся большевицькі військові відділи з панцирними самоходами. Тоїж ночі зайнято друкарні кількох газет і видруковано відозви. Військові відділи обсадили всі державні будинки і арештували всіх міністрів. Тільки Керенський втік із столиці з думкою організувати оборону. Тої самої ночі відбув ся у Смольнім інституті загально-російський з'їзд делегатів рад робітничих, салдатських і селянських депутатів, котрий затвердив довершений переворот і проголосив програму нового уряду.

Ось так революційна Росія розколола ся на збройні табори. Большевики побідили, та й ліберально-буржуазний блок не здавав ся. Заходила небезпека, що російські центральсти схочуть з полудня організувати сили для боротьби з центром держави. Розуміеть ся, в такім випадку домагання й набути революцією права неросійських народів відійшли би в сутінь. Найкрасший приклад маємо саме тепер на Денікіні. З другого боку позбавлені влади в боротьбі зі своїми супроти

вниками могли би зійти на реакційні шляхи, щоби тільки ново дійти до сили і значіння. Україна, що з таким напруженем і вкладом енергії боролася проти реакції і централізації, мусіла з одного боку обороняти революцію, з другого вижидати на покінчене збройного конфлікту між воюючими таборами.

Вночі 7 листопада відбулося засідання комітету Центр. Ради, на котрім внесено отсю постанову: "Центр. Рада односторонньо постановила утворити Революційний Комітет для охорони революції на Україні. На всій території України Комітет має розпоряджатися всіма силами революційної демократії і йому підчиняються в порядку охорони революції всі органи влади означеної території. Комітет відповідальний перед Укр. Центр. Радою та негайно приступає до діяльності." До Комітету увійшли представники українських партій: соціальних демократів, соціалістів - революціонерів, соціалістів федералістів; російських партій: лівих соц.-дем. (большевиків) і соціалістів - революціонерів; жидівських партій: Бунду; об'єдн. жид. соц., дальше Ген. Військового Комітету, гол. Комітету залізничників, Всеукр. Ради військових депутатів, київської ради, робітн. депутатів, київської ради солдатських депутатів та представники Харкова, Катеринослава й Одеси. При Комітеті утворено революційний штаб, якого завданням стало створення військової влади на Україні та забезпечення всіх елементів, що стоять на сторожі революції і порядку. Дня 8 листопада появилася відозва Комітету: "На вулицях Петрограду йде боротьба між тимчас. правительством і петроградською радою робітничих і солдатських депутатів. Вороги революції та народної волі можуть скористуватися сією боротьбою для того, щоб привернути старий царський лад та вкинути народ у неволю. В сей грізний час вся революційна демократія, робітництво, селянство та військо неодмінно повинні згуртувати свої сили для того, щоб зберегти спокій та добрий лад на Україні. Зважаючи на се, Українська Центр. Рада утворила 7 листопада Красний Комітет для охорони революції, котрому й доручила всякими способами разом з Ген. Секретаріатом Ради боротися з ворогами революції, зберегти

спокій в краю та боронити всі завойованя революції." Дальше взиваєть ся до послуху розпорядкам Комітету і наказуєть ся всюди зберегти лад, спокій і законність.

Яке становиско зайняла Україна супроти большевицького перевороту? Сею справою займала ся Мала Рада на засіданю 8. падолиста. Тоді прийнято резолюцію М. Ковалевського: "Визнаючи, що влада в державі, як в кождім окремім краю, повинна перейти в руки всієї революційної демократії, уважаючи недопустимим прехід всієї влади виключно до рук рад робітничих і салдатських депутатів, котрі являють ся тільки частиною зорганізованої революційної домекратії Укр. Центр. Рада через се висловлюєть ся проти повстаня в Петрограді". До того ухвалено іще поправку Ткаченка, що Центр. Рада буде бороти ся проти піддержки большевицького повстаня на Україні. Наслідком прийнятя сеї резолюції було виступлене большевицького провідника Пятакова (пізнійшого большевицького комісаря в Києві) з Ради. Він опустив за-сідане із словами: "Коли ви будете гинути під ударами російського імперіялізму, ми будемо з вами із зброєю в руках." І ми справді вже від двох літ переносимо все найгірше від того імперіялізму, одначе большевиків бачимо власне в рядах імперіялістичних ворогів України, із зброєю в руках, але проти нас.

Через виступлене большевиків розпав ся Краєвий Комітет охорони революції. По Києві розійшли ся чутки, що кийські большевики думають теж про окремий виступ. Реакційні кола, бачучи роздвоєне революційних сил, постановили поодинокю розправити ся з революційними організаціями. Проти Краєвогo Комітету охорони революції виступив штаб округи з начальником Квецінським (Поляком) на чолі. Штаб опирав ся на школах юнкерів і прапорщиків та на козаках. Крім того з фронту покликано іще козаків, чесько-словацький баталіон та кілька баталіонів смерти. Комітет охорони революції приголосив, що штаб є розпущений. Дожидаючи помочи з фронту, штаб постановив перш усього розправити ся з большевицькою радою робітничих депутатів. Дня 10. падолиста штаб окружив бувшу царську палату, осідок революційних органі-

заций, де відбувалося засідання ради робітничих депутатів. Військо вдерлося до палати, знищено діловодство соц. партій, всіх депутатів арештовано й ограблено, а між ними й провідника київських большевиків Пятакова. Одночасно розпочалася агітація проти Центр. Ради. Виступ штабу округи, покликане військо з фронту для боротьби з робітниками — ось початки тої анархії котра й досі з'їдає живе тіло України. Укр. Центр. Рада і Ген. Секретаріят намагалися всіма силами припинити горожанську війну на Україні. Ген. Секретаріят звернувся з відозвою до горожан і військ України: "На Україні ллється кров! Одні частини військ йдуть на інші. Жертви серед військ і мирного населення великі. Роботи над прохарчованем фронту й тилу не виконують ся тоді, коли краєви грозить голод. У Києві на вулицях йде бій. Ген. Секретаріят України, найвища краєва влада, в ім'я ратунку Рідного Краю домагається, щоб усі частини військ і всі горожане України негайно заперестали нападати одні на одних. На Україні нема за чого вести криваву боротьбу. Українська Центр. Рада вибрана всіма народами України й висловлює волю всієї революційної демократії. Що до своєї істоти се краєва влада селянських, робітничих і салдатських депутатів. Усі війська та всі партії повинні признавати владу Ген. Секретаріату Укр. Центр. Ради й цілком підчинятися його розпорядкам. Досить проливу крові! Хто далі вести-ме криваву боротьбу, той ворог Рідного Краю й революції.

Однак ніякі заклики не спинили домашньої війни, яка розгорілася в Києві. На вулицях Києва шалів "трикутний бій" — між Українцями й большевиками з одного боку (химерна доля поставила їх тоді проти одного супротивника) і військами тимч. правительства з другого боку. В обороні ладу й порядку, а тим самим в обороні Центр. Ради, станули українські частини військ, большевицькі відділи склалися з робітників і салдатів-большевиків, штаб округи, що уособлював владу тимч. правління підпирали юнкери, школа прапорщиків, ударні баталіони і Чехо-Словаки. Через кілька днів велися в місті завзяті бої, на вулицях будовано окопи, стрільна тяжкої артилерії торощили укріплення юнкерів. Та в тягу боротьби від

правительственних військ почали відпадати Чехи, козаки й інші частини військ, штаб потайно втік з Києва. В таких обставинах Укр. Центр. Рада перебрала повноту влади на Україні. Дня 13. падолиста Центр. Рада телеграфічно розіслала повідомлене до всіх укр. губерній про перебранє влади. Ген. Секретарят доповнено шістьма генеральними комісарами, а першу чергу комісаром для військових справ. Комісаром назначено Симона Петлюру, котрий негайно поручив підпол. Павленкови обняти уряд команданта київської округи. Петлюра повідомив теж всі начальні військові влади про новий створений осередок державної влади на Україні. Також голова Ген. Секретаряту В. Винниченко повідомив начальників залізниць на Україні, всі армейські комітети, начальників постачання південно-західного й румунського фронтів, що від 14 падолиста владу в краю обняв Ген. Секретарят, поповнений бракуючими генеральними комісарами, а між ними комісарами для військових справ і шляхів.

Через домашню війну розпала ся російська держава. Всякі звязки з центральним правлінням (за обсаду котрого на півночі кипіла боротьба) були пірвані. Народи бувшої Росії мусіли самі дбати про себе, встановлювати й закріплювати новий лад, бороти ся з анархією та оберігати здобутки революції. Мусіла про себе дбати й Україна. Центр. Рада всі сили повертала на працю коло державного будівництва. Щасливим випадком по подіях в Києві вся власть найшла ся в руках Центр. Ради. Сю хвилю використано на те, щоб проголосити Українську Народну Республіку. На засіданю Малої Ради, дня 20 падолиста проф. Грушевський забрав слово, і в своїй промо ві зазначив, що грізний момент і горожанська війна вимагають від Укр. Центр. Ради рішучих, героїчних засобів для встановлення міцного, справді демократичного ладу. Одинокую основою влади Ген. Секретаряту може бути тільки проголошене Укр. Народної Республіки. Після того відчитано зміст третого універсалу.

ТРЕТИЙ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.

Народе український і всі народи України!

Тяжка і трудна година впала на землю російської республіки. На півночі в столицях йде межиусобна і кривава боротьба. Центрального правительства нема і по державі ширить ся безвладе, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без влади дужої, єдиної, народної Україна також може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе український! Ти разом з братними народами України поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все жите на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, в імя твореня ладу в нашій країні, во імя ратованя всеї Росії, оповіщаємо

Від нині Україна стає Українською Народною Республікою.

Не відділяючись від російської республіки і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб уся російська республіка стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на наших землях, давати закони і правити належить нам, Українській Центр. Раді, і нашому правительству — Ген. Секретариятові України.

Маючи силу і власть на рідній землі, ми тою силою і властю станемо на стороні прав і революції не тільки нашої землі, але і всеї Росії.

Отож оповіщаємо:

До території Народної Укр. Республіки належать землі, заселені в більшости Українцями: Київщина, Поділе, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Хирківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначене границь Укр. Народної Республіки, як що до прилученя частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумежних губерній і областей, де більшість на-

селення українське, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів.

Всіх-же громадян сих земель оповіщаємо:

Від нині на території Укр. Народної Республіки існуюче право власності на землі поміщицькі й інші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі — касується.

Признаючи, що землі ті єсть власність трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Укр. Центральна Рада доручає генеральному секретареві для земельних справ негайно виробити закон про те, як поряdkувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Укр. Установчих Зборів.

Праця робітництва в Укр. Нар. Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народної Республіки України від сього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного розділення продуктів споживання і красної організації праці. І через те приписуємо Генеральному Секретарству праці від сього дня разом з представництвом від робітництва встановити державну контролю над продукцією на Україні, пильнуючи, як інтересів України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світа. Волею і іменем Укр. Республіки ми, Укр. Центр. Рада, станемо твердо на тому, щоб мир встановлено як найшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через центральне правительство примусити і спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі право українського народу в Росії і поза Росією в замиренню не порушено. Але до миру кожний громадянин республіки України, разом з громадянами усіх народів ро-

сійської республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції затемнено відновленою карою на смерть. Оповідіаємо:

Від нині на землі Української Республіки смертна кара касуєть ся.

Всім увязненим і затриманим за політ. виступи, зроблені до сього дня, як уже засудженим, а також і тим, хто іще до відповідальности не потягнений, даєть ся повна амнестія. Про се негайно буде виданий закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духови народу.

З тою метою приписуємо Ген. Секретарству судових справ зробити всі заходи упорядкувати судівництво і привести його до згоди з правними поняттями народу.

Генеральному Секретарству внутрішних справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення і поширення прав місцевого самовпорядкованя, що являють ся органами найвисшої адміністративної влади на місцях, і до встановлення революційної демократії, що має бути найкрасшою основою вільного демократичного житя.

Так само в Укр. Нар. Республіці мають бути забезпечені всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободи слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканости особи і мешканя, право і можливість уживаня місцевих мов у зносинах з усіми установами.

Український народ сам довгі літа боровши ся за свою національну волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх нардностей, на Україні сущих, тому оповіаємо: що народам великоруському, єврейському, польському й иншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпеченя їм права та свободи самоврядованя в справах їх національного житя. Та доручаємо нашому Генеральному Секретарству національних справ подати нам в най-

близшим часі законопроект про національно - персональну автономію.

Справа харчова є корінь державної сили в сей тяжкий і відповідальний час. Укр. Нар. Республіка повинна напружити всі свої сили і ратувати, як себе так і фронт і ті частини російської республіки, які потребують нашої допомоги.

Громадяни! Іменем Народної Укр. Республіки в федеративній Росії ми, Українська Центр. Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладом і руйніцтвом та до дружного великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній республіці Росії здоровле, силу і нову будучність. Вироблене тих форм має бути проведене на Українських і всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27. грудня 1917. (9. січня 1918) року, а днем скликаня їх — 9 (22 н. ст.) січня 1918 року.

Про порядок скликаня Українських Установчих Зборів негайно виданий буде закон.

У Києві, 7 (20) листопада, 1917 р.

Третім універсалом Укр. Ц. Рада поставила на порядку невідкличної розв'язки багато справ, тісно злучених з державним будівництвом України. Найбільш пекучою справою для широких народних мас була земельна справа. Третім універсалом знесено право власности панських земель без викупу та до часу видання дотичного закона передано їх до розпорядимости земельним комітетам. Таке передвчасне рішене земельного питання було ділом найбільшої, найсильнішої і найчисленнішої, хоч інтелектуально не дуже сильної партії укр. соціалістів-революціонерів. Постанова про перехід землі без викупу в руки трудящих мас, була на нашу думку, хибна вже в своїм zaloженю, та спричинила молодій Українській Республіці багато лиха, котре тягнеть ся до нинішнього дня і котрому кінця невидко. Крилатий клич про землю без викупу цілу Україну, а головно село, пхнув в стан безнастанної фермента-

ції, хаосу, вороговання, поглибив пропасть між бідними і бідними, з'єднав великих земельних посідачів, капіталістів в один нерозривний гурт, в один табір проти Української Центр. Ради, а тим самим проти української державности.

Поминаючи обставину, що третій універсал скривав в собі зародки будучих конфліктів, що товариш генерального секретаря для національних справ Поляк Міцкевич через заповіджену конфіскацію панських земель зложив свій уряд, — Українська Центр. Рада була єдиним справдішним парламентом на території цілої Росії, Україна єдиною країною, де ще шанувалося закон, де людське жите і майно мали свою цінність, а Київ був самотнім правопо-організаційним центром. Про се найкраще свідчить факт, що представники антанти офіційно признавали уряд Укр. Центр. Ради — Генеральний Секретаріат. Не лиш Франція, на котру валив ся тяжкий тягар німецької мілітарної переваги, забігала коло Центр. Ради, — але її підпирали тоді ще й Англія та Японія. Своє становище змінили вони різко з хвилиною, коли Україна не захотіла кровавити ся далі у війні і вступила на шлях мирної політики.

III. Берестейський Мир і перша війна з большевиками.

Мирова пропозиція російських большевиків. Нота Ген. Секретаряту. Ультиматум ради народних комісарів. Хвиля анархії на Україні. Всеукраїнський зїзд рад робітн., салдатських і селянських депутатів. Харківський совіт. Сутички між укр. військами і большевиками. Висадка укр. делегації до Берестя. Російська делегація признає самостійність укр. делегації. Розрив з большевицькою делегацією. Заключене миру. Зміст мирного договору.

Коли петербурський переворот з 6 і 7 падолиста віддав власть над бувшою царською імперією російським лівим соціалним демократам (большевикам) з Леніном і Троцьким Бронштайном на чолі, конгрес рад робітничих і салдатських депутатів (з большевицькою більшістю) звернув ся дня 9. падолиста до правительств всіх воюючих держав з мировою пропозицією. Правительство рад бажає демократичного і справедливого миру, без анексії, без присвоєня чужої території, без насильного включення в свій склад чужих національностей, — та без відшкодовань. В своїй пропозиції радянське прави-

тельство навіть подало пояснення, як треба розуміти анексії і відшкодованя. Уважаємо за вказане навести се пояснене на доказ, як страшно ріжнить ся від себе большевицька теорія і практика. "Під анексиями, — говорить ся в пропозиції, — або насильним присвоєнем чужих територій розуміє правительство кожде включене якоїсь малої слабкої нації у велику могутну державу без згоди сеї нації, незалежно від ступня її цивілізації і її географічного положеня, чи то в Європі, чи в краю, положенім за океаном. Насильне вдержане якогось народу якоюсь державою, відмова перевести всенародне голосоване населеня, коли населене висловило своє бажане, що до сього в пресі, або на народних зборах, або в партийних ухвалях, або шляхом повстаня проти гнобителів, відмова усунути військо з зайнятої області, нарешті відмова права завести у себе по вподобі власну форму правління — се є анексія або насильне присвоєне. Правительство є того погляду, що продовжене війни з цілю поділити безсильні, переможені національности між багатими й сильними націями — се великий злочин супроти людськості."

Одначе хибно-би було думати, що большевики перші піднесли справу миру. Ні, вони взяли сей клич в свій репертуар, яко один з найбільш успішних агітаційних засобів. Миру бажали всі недержавні народи Росії а в першій мірі Україна. Раз тому, що Україна не мала ворогів там, де їх мала Росія, відтак тому, що Україна мала на меті власне визволене, а не інтереси царської чи централістично - капіталістичної Росії, а третє тому, що Україна дуже терпіла через воєнні події, бо-ж війна вела ся на українській території, вкінці війна перепиняла Україні довести до успішного кінця національну революцію, з'єднати свої сили і закріпити своє становиско в федеративній Росії.

Від перших днів революції думка про замирене, про спинене війни, про заперестане проливу крови і нищення матеріальних і моральних дібр — була дуже жива. Миру бажали не лиш широкі народні маси, його бажали й провідники політики, котрі передвиджували всі невігоди, а почасти й невігоди ізза покінчення війни. На всіх з'їздах і зборах безнастанно під-

ношено домаганє миру. Найбільш проречисто висказав ся в сій справі четвертий з'їзд української соціал-демократичної партії, що відбув ся у Києві дня 13 жовтня. Резолюція про спинєнє війни поручала фракції партії в Укр. Центр. Раді вимагати від Центр. Ради і її Ген. Секретаріяту: а) вплинути на тимчасовий російський уряд в напрямі ліквідації війни (без анексий і контрибуцій), б) вимагати від тимчасового уряду зараз оголосити перемире, в) домагатися участі представників укр. народу в мировій конференції.

Змаганє до замирення було у всіх народів бувшої Росії. Україна підготовляла ся до мирових переговорів. Та в межи-часі большевицьке правительство звернуло ся до всіх воюючих держав з відомою мировою пропозицією. У відповідь на се, центральні держави і їх союзники, отже, Німеччина Австро-Угорщина, Туреччина й Болгария згодили ся негайно приступити до мирових переговорів. Місцем переговорів назначено Бересте Литовське, зайняте тоді німецькими військами. Центральним державам дуже спішило ся, як найскорше замирити ся з Росією й її народами, зглядно новими національними державами, щоби мати вільні руки для дальшої війни та ви-мушеня миру на заході й полудни.

З початком грудня справа миру широко дебатувала ся на Малій Раді. Представники усіх партій домагали ся скорого замирення. Перемире і мир мусять бути зроблені від імени Української Народної Республіки. Крім того Мала Рада обстоювала думку змагати до загального миру, для всіх справедливо-го і демократичного, в порозуміню із союзними державами, а не миру за всяку ціну. Для забезпеченя корисних умов миру Генеральний Секретаріят постановив утворити з румунського і полуднево-західного фронтів один український фронт.

Для контролі большевицьких переговорів в Берестю Литовськім Укр. Ц. Рада делегувала свого члена Миколу Любинського. Між ними і большевицькою делегациєю виникли тертя за того, що большевики поспішили ся зробити перемире без участі Українців. Любинський відмовив большевицькій делегації права говорити в справі перемирія іменем цілої бувшої Росії.

Тимчасом Генеральний Секретарят випустив ноту до нейтральних і воюючих держав, в котрій з'ясував своє становище в справі миру. В ноті виразно зазначено, що уся демократія української держави змагає до світового миру — до загального миру поміж усіми державами, що тепер ведуть війну. Мир повинен забезпечити свободу народноправного самоозначення усім, навіть найменшим народам в кожній державі. Українська Народна Республіка виступає самостійно в міжнародних справах через своє правительство, яке повинно брати участь в мирових переговорах, конференціях і з'їздах на рівні з усіми іншими державами. Нота з натиском зазначає, що власть ради народних комісарів не простягаєт ся на цілу Росію, а зокрема не простягаєт ся на Укр. Нар. Республіку. Мир, який хоче заключити Росія із своїми противниками, лиш тоді буде важний для України, коли його умови прийме і підпише правительство Української Нар. Республіки. Нота кінчить ся уступом: "У. Г. Секретарят держить ся твердо принципу загального народноправного миру та змагає прискорити його закінчене. Признає велике значінє всіх змагань, щоб такий мир здійснити, уважає за необхідне, щоб його заступники брали участь в переговорах в Берестю Литовським, і рівночасно бажає, щоб справу миру завершено на міжнароднім з'їзді, на який укр. правительство запрошує усі воюючі держави."

У відповідь на ноту Ген. Секретаряту до нейтральних і воюючих держав надійшла отся телеграфічна відповідь почвірного союзу з дня 26. грудня 1917.: "Нота Ген. Секретаряту Укр. Нар. Республіки до всіх воюючих і нейтральних держав означає яко безумовно потрібне, щоб представники Укр. Нар. Республіки взяли участь в переговорах в Берестю Литовським. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія й Туреччина привязують вартість до того, щоб зазначити, що вони готові повитати уповноважених представників Укр. Нар. Республіки у мирових переговорах у Берестю Литовським." Таким чином почвірний союз офіційально признав Україну і запросив її представників до участі в мирових переговорах.

Дня 22. грудня розпочали ся мирові переговори в Берес-

тю Лит. До конференційного стола засіли по однім боці представники большевицької Росії, по другім висланці Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини й Болгарії. На першім засіданні після привітних промов, голова російської делегації Троцький розвинув основи російської мирової програми, яка обнімала в загальних зарисах все те, що містило ся в знаній пропозиції з 9. падолиста. Хочу звернути увагу на одну з точок тої програми тому, що на неї погодили ся представники союзних держав. А саме Троцький запропонував, щоби національним групам, які перед війною не мали політичної самостійности, дати можливість шляхом плебісциту (всенародного голосованя) рішити про їх приналежність до одної чи другої держави, або про їх державну самостійність. Делегації почвірного союзу у відповіді зазначили, що питане державної приналежности національних груп, що не мають державної самостійности, не може бути розвязане міждержавною дорогою. В данім випадку кожда держава може се питане розвязати із своїми народами конституційною дорогою. Взагалі мирова конференція в Берестю Литовськім розпочала ся газардом ідей і кличів, котрі мали ворушити цілий свѣт, а котрі ніколи не мали бути сповнені. Большевики вибрали собі Бересте за трибуну, з котрої мали дунати могутні кличі про оборону малих, слабих або обездолених націй. Та не поалагода національних питань була в них на думці; сі гасла мали тільки з'єднати симпатию большевикам у гноблених народів, щоби тим чином найти підложе для соціяльного перевороту і триумфу большевицької програми. В сути річі, поза словами і шумними фразами, в Берестю стрінули ся два імперіялізми: один репрезентований большевиками з думкою про всесвѣтну большевицьку республіку, другий представлений Німеччиною з думкою про велику імперію Гогенцоллернів. Після першого засіданя відложено дальші переговори на 10 днів, т. є до 4. січня 1918 р. Сей речинець був потрібний на те, щоби можна було й інші правительства воюючих держав зазнайомити з умовами й основами миру та старати ся притягнути їх до мирових переговорів.

В тім самім часі, коли большевицькі можновладці в Бере-

стю Лит. вимахували оливною віткою миру, в большевицькій Росій йшли приготування до війни з У. Н. Республікою. Солю в оці був факт, що на Україні не вони, лиш Центр. Рада має всю владу в своїх руках. Зрештою, як засвідчила їх дальша політика, вони в нічім не ріжняються від інших централістично російських партій. Правда, проголошені ними засади що до національних справ були приманчиві, і се одно та конечність боротьби з реакцією початково на короткий час звели разом большевиків і Українців. Ніде правди діти, українські політики були за мало вироблені, щоб відразу оцінити як слід розбіжність між словами і ділами большевиків. Воно й не диво. Прецінь в теорії рада народних комісарів проголосила ось такі засади в національних справах: 1) Воля й незалежність всіх народів Росії, 2) право самоозначення народів Росії аж до їх відокремлення і перетворення в самостійні держави, 3) скасоване привілеїв поодиноких народів і пануючої церкви, а також обмежень всякого роду, 4) право всіх народів, що живуть у Росії і творять меншости, на необмежений вільний розвиток. Поза рамки гарних слів в своїй політиці у відношеню до України не вийшли вони ніколи. Навпаки, зараз після того, як Українська Центральна Рада, спираючись на широкі маси, згідно з волею українського народу, перейняла повноту власти, большевики виступили проти центральних українських інституцій. Їх метою стало змагане переробити українські органи на московський зразок, заступити український парламент Центр. Раду, радою робітничих, салдатських і селянських депутатів, де вони сподівалися мати більшість. На отсім підложу вибух конфлікт між українською демократією і большевиками. З кінцем падолиста большевицький воєнно-революційний комітет випустив поклик проти Центр. Ради, закидуючи їй "буржуазійність" і розрив з большевиками. Большевики вправді признали Ц. Раду краєвою владою, але домагалися, щоб на місцях (на провінції) Рада в своїй діяльності спирала на ради робітн. і салдатських депутатів. Та большевики на Україні були за слабкі, щоби виступити проти Центр. Ради. Тому віднесли ся до петербур. правительства, яке й поставило У. Ц. Р. формальний ультімат. Сей акт большевицького пра-

вительства гідний того, щоб його подати хоч в скороченю, бо він, як багато інших, в національній політиці большевиків розминаєть ся з практикою. Ось його зміст: "З огляду на інтереси цілоти та братерство терплячих в боротьбі з імперіялізмом висилених робітничих мас, з огляду на признане прийнятих численними резолюціями органів революційної демократії, а передовсім першим всеросійським з'їздом рад засад, потверджує утворене з ради народних комісарів соціалістичне правительство Росії право всім царизмом і буржуазією Великої Росії гнобленим народам на свобідний розвиток включно до їх права відділитися від Росії. Тому рада народних комісарів признає Українську Народну Республіку та її право на повне відокремлене від Росії, як також на те, щоб вона увійшла в переговори з російською республікою про взаємні федеративні, як також інші відносини."

Так гарно представляєть ся вступ до ультиматум ради народних комісарів, котра признала Українську Народну Республіку. Одначе тій раді не подобаєть ся, що признана нею республіка розброїла большевицькі війська, котрі стояли в Києві; що український уряд підпирає заговор проти влади рад, признаючи незалежність Донської і Кубанської областей; що через територію України не перепускає радянських військ проти Каледіна; що У. Ц. Рада ганебно зрадила революцію. Отсі закиди, на думку ради народних комісарів, є остаточною основою для того, щоб виповісти війну Україні, скоро не наступить зміна, а саме, скоро український уряд не занехає дезорганізації на фронті (т. є. українізації армії), не перепустить військ над Дон і Ураль, не поверне червоної гвардії на Україні та не поверне зброї розброєним відділам. Як що до 48 годин не надійде вдоволяюча відповідь, то тим самим наступить війна між Укр. Центр. Радою і владою рад в Росії.

Одним з головних замітів, зроблених большевиками У. Ц. Р. було розброєне червоної гвардії. Про сю справу подав близшідані голова Секретаріяту Винниченко на засіданю Малої Ради 15 грудня. Розброєне обнятих большевицькою агітацією військ було конечне між іншими тому, що большевики до своїх звичайних демагогічних кличів додали ще один: знище-

не Укр. Нар. Республіки. Що до дальших обвинувачень заявив Винниченко, що Секретаріят стоїть на принципі утворення загально - російської соціалістично - фєдєративної влади та що в тій справі ведуться переговори з правительствами всіх державних областей: Дону, Петербурга, Бєсарабії, Білоруси, Криму, Сибірі й інших. Україна перепустить через свою територію війська тих народів, що тепер самоозначують ся, одначе перепущене большевицьких військ для братовбійчої війни на Дону є недопустиме.

На ультимат народних комісарів наспіла 20. грудня відповідь У. Ц. Р., передана українським революційним штабом через Укр. Військову Раду в Петербурзі. Українське республіканське правительство змагає до мирного поладження конфлікту під такими умовами: 1) Признане права українського народу й Укр. Республіки, що ніхто не має вмішуватись в справу республіки, 2) сповнене домаганя українізації військ (пересене відділів з інших фронтів на територію України), 3) полагода фінансових справ, 4) невмішуване ради народних комісарів, головної квартири й головнокомандуючого до управи українського фронту. Що до евентуальної участі в союзнім правительстві, то Україна мусить мати в ній не менше, як третину заступників. Дальше повідомляється, що пожива з України до Великої Росії видаватись-ме лиш за готівку (в одній третині плаченій золотом). На другий день большевицьке правительство в засаді згодило ся на мирне поладнене наростаючого конфлікту, а рівночасно червона гвардія вдерла ся до українського революційного штабу й арештувала 4 членів. Центр. Рада зажадала телеграфічно їх випущення, бо в противнім разі зачнеть ся ворожа акція. Большевицьке правительство не лише випустило арештованих, але ще й вислало до Києва своїх депутатів для полагоди конфлікту.

Та одночасно із мирними заходами большевики розпочали шалену агітацію, щоби на Україні витворити стан ферменту і безладя та тим самим утруднити становиско У. Ц. Р. В Києві большевики у відповідь на роззброєне большевицько настроєних частин проголосили страйк усього робітництва. На щастє страйк не вдався. Вночі 16. грудня большевицький,

полк захопив головний телеграф в Харкові, а зараз після сього перенесла ся до Харкова з намови ради народних комісарів кийвська рада робітничих і салдатських депутатів. На засіданню присвяченім справі конфлікту з У. Ц. Р. більшістю голосів ухвалено виповісти війну Україні, як що Українці наново виберуть Центр. Ради, або коли У. Ц. Р. не піде на уступки і не підчинить ся владі совітів. При тім постановлено виробити плян веденя війни з Україною. Начальним вождом червоної армії проти України вибрано підпол. Муравйова, бувшого начальника оборони Петербурга. На всіх з'їздах, аранжованих большевиками, безнастанно закидувано У. Ц. Р. "буржуазійність" і підпомагане контрреволюції. Найкрасший вираз найшли сі заміти у поклику, зверненім до "українських робітників, салдатів, селян і до всього українського народу". В сім поклику большевики обвинувачують У. Ц. Р. в порозуміню з протиреволюційним правительством Керенського, в нанесеню удару робітничій і селянській революції, у веденю переговорів з корніловцем Каледіном, в нападі на кийвські революційні війська, в уложеню заговору проти власти совітів. Тому-то большевики закликають "братів Українців" негайно домагати ся нового вибору Ради й переданя всієї власти на Вкраїні радам робітничих і селянських депутатів.

В одній лїнії з покликами йшли заходи коло утвореня радянського правительства на Україні. І справді небавом злучені в більшости з неукраїнських елементів і нечисленних українських большевиків утворили в Харкові українське радянське правліне. Рада народних комісарів в Петербурзі признала його справдішним, легальним правительством України та приобіцяла йому всяку поміч в боротьбі проти "військ буржуазії і багатих селян," себ-то проти У. Ц. Ради.

Ще передтим, заки наступило утворене українського (лиш з назви, а не по сути) радянського (совітського) правительства в Харкові, большевики намагали ся в короткій дорозі звалити Українську Центральну Раду в серці України — в Київі. З тою метою скликали вони до Київа всеукраїнський зїзд рад робітничих, селянських і салдатських депутатів, котрий розпо-

чав свої наради 17. грудня. На з'їзді явило ся понад 2.500 делегатів з перевагою селян. Через те не приніс він большевикам сподіваних користий, а навпаки перемінив ся у велику маніфестацію за Центр. Радою. Предметом нарад з'їзду був конфлікт між Укр. Центр. Радою і радою народних комісарів. Большевик Шахрай, побачивши відразу, в яку сторону схиляють ся спочування з'їзду, запропонував уважати з'їзд приватною радою. Назріваючий конфлікт назвав очевидним непорозумінням, підтримуючи відомі закиди проти Центр. Ради. В обороні Центр. Ради виступали проф. М. Грушевський, Ткаченко, Петлюра, Порш і ин., та найбільш цікавою була промова Винниченка, в котрій відслонив він правдиве обличчя большевизму. Одним з найбільших закидів проти Центр. Ради се її мнима "буржуазийність". Се тільки невдатна заслона сути боротьби між Москалями, котрі не хочуть допустити до вільного розвою Українців і — українською демократією, що хоче позбути ся московської опіки. Укр. Центр. Раду обвинувать ся в протиреволуційности, себ-то в боротьбі проти здобутків революції — саме тоді, коли на Україні панує найбільший здобуток революції — свобода. А тимчасом найбільші оборонці революції, большевики, нищать свободу, позакривали всі небольшевицькі газети, подоптали свободу страйків, насильно і брутально заводять в Великоруси соціалізм, хоч Московщина не дозріла ще до такого ладу.

На вечірнім засіданню з'їзду, д. 19. прийнято всіми голосами проти 2 (29 здержало ся від голосованя) отсю резолюцію про ультимат ради народних комісарів; "а) Уважаючи ультимат ради народних комісарів замахом проти Української Народної Республіки, б) виходячи з того, що на самоозначені та на вільне будоване форм свого державного життя — всеукраїнський з'їзд рад селянських, робітничих і салдатських депутатів стверджує, що централістичні заміри дотеперішнього московського правительства, доводячи до війни між Московщиною і Україною, загрожують до решти розірвати федеративні звязки, до яких простує українська демократія. В той час, коли демократія всього світу, з передовими відділами міжнародного соціалізму на чолі, бореть ся за осягнене загального миру,

який єдиний тільки дасть можливість селянським і пролетарським масам успішно бороти ся за інтереси трудящого люду, — погроза нової братогубної війни, оголошена радою народних комісарів України, — руйнує братерство трудящих мас усіх народів, розбуджує прояви національної ворожнечі та затемнює клясову свідомість мас, сприяючи тим самим зростови контрреволюції. Визнаючи, що відповідь Ген. Секретарияту з 17. грудня є належною відповіддю на замах народних комісарів на права українських селян, робітників і вояків, — всеукраїнський з'їзд рад селянських, робітничих і салдатських депутатів вважає потрібним вжити всіх засобів, щоб не допустити до пролиття братерської крові, і звертаєть ся з гарячим закликом до народів Росії всіми способами запобігти можливості нової ганебної війни.“

При тім на большевицький поклик до "українських робітників, салдатів селян і до всього українського народу" з'їзд відповів відозвою до всіх народів Росії, в котрій говорить ся: "З'їзд рад селянських, робітничих і салдатських депутатів України, числом більш 2,500 делегатів обговоривши ультимат рад народних комісарів У. Ц. Раді і оповіщене війни Українській Народній Республіці, одногосно постановив: висловити цілковите довіре Центральній Українській Раді й Ген. Секретариятови та звернути ся до всіх селян, робітників і салдатів усіх народів революційної Росії з такою відозвою:

"Братя! Більше трьох років сини всіх народів, сущих в Росії, попліч били ся в окопах. Довгі роки ми всі бороли ся з осоружним самодержавним ладом і спільними силами досягли перемоги революції! Першим ділом великої революції було проголошене прав усіх народів на самоозначене. Український народ використав се своє право та проголосив Українську Народну Республіку. Сій Народній Республіці рада народних комісарів оповіщає війну! З ген. Гінденбургом рада народних комісарів веде мирові переговори, а демократії всіх народів України вони ставлять ультимат і погрожують війною.

"На словах рада народних комісарів наче-б признає право нації на самоозначене аж до відокремлення. Але се тільки на словах, а на ділі власть комісарів намагаєть ся брутально вмі-

шувати ся в діяльність українського правительства, яке виконує волю законодавного органу — Ц. У. Ради. Якеж се право на самоозначенє? Певне комісарі дозволяють означувати ся тільки своїй партії, всі-ж інші групи людности та народи, вони, як і царське правительство, хочуть тримати під своєю кормигою силою зброї. Але український народ не для того скинув з себе царське ярмо, щоби запрягти ся в ярмо комісарів. І для того народи Росії прагнуть замирення на фронті, щоб в тилу розпочати ще страшнійшу братогубну міжусобну війну в рядах нашої демократії.“

Дальше відпираєть ся закиди большевиків про буржуазийність У. Ц. Ради, вичислюєть ся ті великі завдання, котрих вона доконала та намічуєть ся ті реформи, що мають бути переведені. Вкінці кінчить ся відозва отсим закликом:

”Брати й товариші! — робітники, салдати та селяни! Хиба се ви-оповістили війну революційній демократії України? Хиба вам треба дусити волю на Україні? Хиба ви уважаєте нас, демократію України, страшнійшими ворогами ніж полчища Гінденбурга? Ні, ми сьому не повіримо! Поміркуйте! Скажіть тим, які ведуть вас, — радї народних комісарів, — що вони розпочало злочинне діло! Скажіть їм, що ви не нарушите тої братної згоди між Україною і всіми народами Росії, на котру роблять замах петроградські комісари!

”Чого ми хочемо? Ми хочемо утворити всеросійську федеративну владу, яка-би опирала ся зорганізовану волю народів і країв. Ми домагаємо ся негайного загального, демократичного замирення. Отсе програма нашої діяльности й наших домагань. Отже питаємо, чи за сю програму ви згодите ся приборкати нас гарматами та багнетами? Спинїть ся, брати й товариші! Щоб ні одна рука селянина чи салдата не замахнула ся на свого-брата! Щоб ні одной краплі крови не пролило ся в братогубній війні! Досить крови!“

Поруч з тим з'їзд вибрав із свого складу по трьох представників від кожної губернії, котрі на місцях мали умовляти большевиків не воювати проти України. Агітація з обох сторін була розвинена на широку скалю. Ген. Секретарият крім

того видав іще дня 13. грудня відозву пояснене до населеня України в справі большевицьких наклепів.

Та дуже скоро розвіяла ся всяка думка про мирну полагоду конфлікту. Між большевицьким урядом, що злочинною демагогією опанував жадні наживи й темні салдатські маси, і українською демократією, уособленою в Українській Центр. Раді, прийшло до війни. Зачіпною стороною були большевики. Заки одначе прийшло до ворожих сутичок, большевики намагали ся усіма способами не допустити до українізації армії. Свою мету досягнули вони в дуже значній часті. Салдатів-Українців на північнім фронті розброювано, українські части на Сибірі і Великоруси не пропускано на Україну, представляючи при тім Центр. Раду, яко організацію панів, попів і генералів. Знову на українським фронті більшість війська становили Москалі підміновані большевицькою агітацією. Большевицькі армейські комісари спрямовували ті відділи, після розпусту фронту, до грабіжи, безладя, дезорганізації влади на Україні. До того-ж іще по українських містах були численні московсько - большевицькі залоги, що створили салдатські совіти. До них прилучили ся робітники переважно московського походження з незначною домішкою укр. елементів. Ось так при свободі, яка панувала на Україні і якою так величав ся Ген. Секретаріят, на суто українській області повстали салдатсько - робітничі совіти, філії петербурських комісарів, організації крайно ворожі до українського національного відродження. На сих органах централістично - пролетарської влади постановила оперти ся рада народних комісарів в поширеню своєї влади на Україні. Дотого-ж іще перемире, заключене з осередними державами, давало можливість большевицькому головнокомандуючому Криленкови оголосити фронт і більші маси червоної гвардії перекинути на протиукраїнський фронт.

Головні сили большевицькі збирали ся на лінії Гомель-Бахмач і в околиці Брянська. Підчас коли на тій лінії відбувала ся концентрація військ, на усій території України большевицькі залоги розпочали бої з українськими частинами. З полуднево - західного фронту надтягнули большевицькі відділи, маючи на меті з сього боку вдарити на Київ. Осередками боль-

шевицького руху на Волині стали: Староконстантинів, Рівне, і Шепетівка. Тут прийшло до більшої сутички з українським військом, котре роззброїло большевиків. Так само в районі Козятина — Здолбуново роззброєно три большевицькі полки. В Відій Церкві і біля Коростеня розбито большевицькі ешадої. В районі Бердичева прийшло до бою між Українцями і кавалергардським полком. Під напором українських панцирників здали ся большевики. Найгарячіше було одначе в Жмеринці, котру большевики острілювали з тяжких гармат. Енергичний виступ українських військ довів до капітуляції большевиків в жмеринецькім районі. Українці арештували штаб 11. армії, задержали салдата Чудновського, якому Криленко поручив організувати штаб полуднево - західного фронту, яко головному командуючому, — забрали багато зброї й муніції. У Волочиськах большевики початково взяли були верх й арештували українську раду, опісля посунули ся на Проскурів. На Поділю біля Браїлова йшла вперта боротьба між Українцями й большевиками. В Одесі після боїв встановлено власть на основі рівнорядности. В Полтаві виперло українське військо большевицькі полки. На загал на Правобережній Україні і на полудни ліквідація большевицьких авантур йшла успішно. За те тяжше було Українцям здержати большевицьку навалу на Лівобережну. Большевики звернули особлившу увагу на Харківщину і Катеринославщину з багатими копальнями вугля і заліза. До того-ж там легко находили вони союзників в напливовім робітничім населеню. В Харкові порядкувало вже українське большевицьке правительство, зложене в своїй більшості з Москалів і Жидів. На його чолі поставила рада народних комісарів мало осьвічену, півграмотну людину, залізничого кондуктора Медведева. Ширий Українець, котрого підступні большевики втягнули в свої сіти, був одиноким побіч Юрка Коцюбинського (сина славного письменника Михайла), команданта українсько - большевицького війська, що володів українською мовою. Харків став базою для большевицьких операцій проти України.

Серед таких невідрадних обставин, коли на молоду українську державу сунула страшна большевицька навала, коли на

цілій території України йшли сутички й бої між українськими частинами і большевицькими залогами та відділами, Українська Центральна Рада замість всі сили звернути на організацію української армії безнастанно радила і радила. Серед тяжких обставин відбула ся осьма сесія Центр. Ради від 25 до 28 грудня. Цікава була промова голови Секретаріату Винниченка про положенє на Україні. Цікаво й те, що всю увагу звертано на внутрішні реформи, а большевицькі затії уважано мабуть, дїточою забавкою. Винниченко підкреслив в своїй промові основу української революції, яка є революцією за національне визволене. Тим ріжнить ся українська революція від російської де совіт народних комісарів розпочав соціальну революцію. Об'єктивних умов такої революції в Росії нема, бо російський народ, як і інші народи на території бувшої Росії, не доріс до соціалістичного ладу. Опісля представив Винниченко праці поодиноких Секретарств. Довідуємо ся із звіту про Секретарство осьвіти, що в той час (з кінцем 1917) існувало 33 українських гімназій (з того 22 на селах). Цінне є також признане помічника ген. секр. для великоруських справ Одинця, який за явив, що ніхто ніде з національних меншостей не мав таких прав, як вони дані в Українській Нар. Республіці. Та найбільшу увагу звернув на себе реферат делегата на мирову конференцію в Берестю М. Люблинського. Він зазначив, що виїхав до Берестя тільки для інформації і контролі російської делегації. Делегати почвірного союзу дуже цікавили ся Україною, котра становить поважну зорганізовану силу. Люблинський запропонував, щоби вислати делегатів на мирову конференцію в Берестю в ролі самостійних представників з повними директивами. Після того постановлено на пропозицію укр. соціальних рев. взяти участь в мирових переговорах від імени Української Народної Республіки. На основі сеї ухвали виїхала до Берестя українська мирова делегація, зложена з уповновласнених делегатів: Олександра Севрюка, Миколи Люблинського і Миколи Левитського, політичних і економічних дорадників (проф. Вольдемар, який властиво заступав литовську справу, Сергій Остапенко), військових знавців, секретарів, переводчиків, теле-

графістів і т. п. під проводом секр. торгу і пром. Всеволода Голубовича.

В днях 5 і 6. січня 1918. відбули ся необовязуючі наради між українською делегациєю і делегациями почвірного союзу. По тій першій виміні думок, коли вияснило ся, що до мирових переговорів не зголосив ся ніхто, та що темою переговорів може бути тільки окремий мир між Україною і Росією та державами почвірного союзу, українська делегация зажадала нових вказівок з Київа. Стало ясно, що поставлена Генер. Секретариютом в ноті з 24. грудня 1917. плятформа: загальний мир всіх воюючих держав, зійшла з порядку дня. Зрештою Українці були примушені приступати до переговорів про окремий мир.

Большевицька делегация заявила була ще передтим, що коли після 10-ти денної перерви інші держави не зголосять ся до переговорів, вони будуть їх дальше вести, не оглядаючись на нікого. Отже перед Україною з'явила ся велика небезпека; большевики могли замирити ся з осередними державами і всю свою силу звернути проти України та ось так в короткій дорожці погребати молоду українську волю. Інстинкт самозбереження, захованя і закріпленя української державности наказував Українцям заключити мир, позбути ся боевого фронту, відперти большевиків і приступити до внутрішних реформ.

Заки перейдемо до дальшого представлення справ і подій, годить ся згадати про відношенє до справи миру Вільсона — тим більше, що його 14 точок мало лягти в основу будучого загального миру. Так не стало ся тепер. Побідна антанта перша спроневірила ся поставленим засадам миру, накидуючи своїм супротивникам важкі, нездійснимі мирові диктати, проводячи крайно заборчу політику, висуваючи на перше місце (так само як і Німці) постулят сили, а відсуваючи постулят права, підсичуючи імперіялістичні забаганки деяких новоутворених держав-фаворитів, а знову інші народи, щб в тяжких умовах, серед безвихідного положеня змагають до волі, свободи й незалежности, кидаючи на поталу їх безсердечних ворогів і гноби телів. Та все таки т. зв. Вільзонівські тези про права народів становлять й довго становити-муть нові заповіді для цілої люд-

ськості в уладженю відносин між народами, зглядно державами.

Дня 9. січня 1918. відбуло ся повне засідане мирової конференції в Берестю. На чолі російської делегації з'явив ся тодішний комісар заграничної політики Троцький-Бронштайн. Делегації почвірного союзу не згодили ся на російську пропозицію перенести переговори на неутральну територію. На другий день голова української делегації В. Голубович представив українські мирові умови, зазначаючи, що Україна перша відповіла на поклик до замирення та що тепер Українська Народна Республіка розпочинає своє міжнародне істноване, яке втратила перед 250 роками. На теперішних мирових переговорах виступати-ме Україна самостійно. У відповідь на се Троцький зложив заяву такого змісту: "Зважаючи на ноту Генерального Секретаріяту Української Народної Республіки, російська делегація заявляє з свого боку, що вона в цілковитій згоді з засадничим признанем права кожної нації на самоозначене аж до цілковитого відокремлення не бачить жадної перешкоди для участі укр. делегації в мирових переговорах". У дискусії ще раз зазначив Троцький, що українську делегацію признає самостійною делегацією. Делегати почвірного союзу застерegli собі на пізнійше зайняти становиско в тій справі, та вже 12. січня гр. Чернін в імени союзників прийняв до відома зміст ноти Ген. Секретаріяту з 24. грудня та признав самостійність української делегації, застерігаючи собі в імени чотирох союзних держав формальне признане Української Народної Республіки до заключеня мирового договору. Годить ся згадати, що після сього Троцький ще раз потвердив своє попередне осьвідчене, підносячи українські свободи. На Україні, по його словам, політичне жите розвиваєть ся вільно, нема там середновічних станових органів, роди робітничих, салдатських і селянських депутатів ведуть ніким необмежені свою політику, при виборах до усіх органів самоуправи додержано засади загального, рівного, безпосередного голосованя. Отсе все спонукує його ще раз зазначити, що російська делегація не бачить жадної перешкоди для самостій-

ної участі делегації Генер. Секретаряту в мирових переговорах.

З того часу українська делегація почала брати участь в мировій конференції. Дальші наради в Берестю обертали ся коло принципіяльного становиска російської делегації і делегації почвiрного союзу. Були красномовні дискусії, започатковані Троцьким в справі опущеня окупованих територій, справдішного проявленя волі народів, допущеня народів окупованих земель до участі в мирових переговорах і и. п. Вся суть тих диспут заключала ся в тім, що Троцький з берестейської трибуни хотів своїми бесідами запалити пожар світової революції, встоюючи за народами окупованих земель, намагав ся найти там союзників. Знову-ж Німці, що проводили почвiрним союзом частуючи Москалів гарними словами через уста Кільмана і Черііна, хотіли диктувати мирові умови побитій Росії, як се зрештою пізнійше зробила антанта. Осередні держави котрим спішно було до миру, з берестейських диспут побачили, що з большевиками не дійдуть так скоро до ладу, що большевики більше дбають про те, щоб й в осередні держави перепачкувати свою агітацію, як довести до кінця переговори. Через те представники почвiрного союзу звернули більшу увагу на українську делегацію. Початково замiтне було деяке легковажене українських делегатів з боку Німців. Старі дипломати бачили перед собою молодих людей, що першій раз ступали на ховзкий шлях дипломатичної штуки. Тому думали вони, що з українською делегацією скорше можна буде справити ся. Та небавом мусіли представники осередних держав переконати ся, що справа не така легка. А тут іще й самі обставини помагали Українцям. Проживні відносини в Німеччині й Австрії погіршували ся з дня на день, настрій населеня в осередних державах пер німецьких і австрійських дипломатів заключити хоч частинний мир. До того всього виявило ся що большевики приїхали до Берестя не по оливну вітку, лиш "при відчинених дверях" голосити свої теорії.

Отсе були безпосередні причини, які змушували дипломатів осередних держав шукати замирення з Україною. Між Німеччиною і Україною досить скоро нашли стичні точки. Ста-

ло ся се одначе не з німецьких симпатий до України або в імя т. зв. бісмарківської ідеї (створене великого київського князівства), лиш тому, що не існували і не існують ніякі поважні противенства між обома державами. Без сумніву, Німеччина змагала до того, щоби через Україну створити собі безпосередний доступ до Персії й Індії, та її "симпатії" в практиці не проявляли ся ніколи. Вистане згадати, що Німеччина ніколи не порушувала української квестії, ніколи не старала ся втягнути її в ряд міжнародних питань; навпаки, німецький канцлер Бетман Гольвег виразно заявив був, що Німеччина не думає встрявати у внутрішні російські відносини. Пізнійша гесподарка Німеччини на Україні тільки підтверджує сей погляд. Далеко тяжше йшли переговори з Австро - Угорщиною. Дня 16 січня відбула ся довірочна нарада гр. Черніна з українською делегациєю. Другого дня продовжувано наради. Мимо того, що австрійські звідомленя подавали звістки про вдоволяючий перехід, між обома сторонами виринали острі сутички з приводу правно-державного становиска Галичини та гніту, якого зазнає український народ від пануючої в Галичині бюрократії. Гр. Чернін, що тоді мріяв про Велику Польщу під берлом Габсбургів, намагав ся як найдалше на схід відсунути українські границі. Тоді українська делегация загрозила зірванем переговорів. Австро - Угорщина за всяку ціну потребувала двох річий: миру й хліба. Україна могла у великій мірі дати одно і друге наддунайській державі. Через те мусіла подавати ся неугнута постава австрійських дипломатів. Дійшло до того, що справа миру з большевицькою Росією відійшла на задний плян. Бо й щож могли большевики дати виснаженим осередним державам? Нічого крім шумних комуністичних кличів, крім розстрою, безладя й анархії. Петербург сам входив у фазу хронічного голоду, не мав отже нічого на експорт. За те на Україні були великі хлібні запаси, котрі українське правительство могло міняти за мануфактуру, хліборобські машини, ліки, то що.

Відносини большевиків до української делегациї ніколи не були добрі. Початково можна було допускати деяку одностгідність. Українці мали сьвідомість того, що вони і представни-

ки петербурського уряду повинні держати супроти почвірного союзу одну лінію. Таж по однім боці виступають "побіджені", по другім "побідники". Одначе виступ большевиків проти Української Народної Республіки примусив українську делегацію не лиш відокремити ся від російської, але навіть ворожо виступати проти неї. Троцький мимо офіціального признання самостійної української делегації домагав ся, щоб вона повідомляла його про всі свої постанови й ухвали. Взагалі большевики намагали ся взяти Українців під свої опікунчі крила. Коли-ж се не вдало ся, тоді Троцький постановив загнати делегацію в глухий кут через покликанє нових "українських" делегатів з харківського совіту. Саме тоді, коли українська делегація доводила справу миру до кінця і в своїй більшості виїхала до Києва для інформації і остаточних інструкцій, голова російської делегації Іофе (по від'їзді Троцького) повідомив делегації почвірного союзу, що "робітничє й селянське правительство української республіки" постановило післати 2 делегатів до Берестя, яко представників центрального комітету всеукраїнських совітів робітників, салдатів і селян. Ся нова "делегация" в особах Е. Медведєва (голови виконавчого комітету) і В. Шахрая (комісаря для справ війни) являєть ся складовою частиною російської делегації.

На загальнім засіданю 30. січня Троцький представив нових делегатів мировій конференції. Він заявив, що в останніх часах власть на Україні переходить на большевицькі совіти, що харківський совіт, який виступає в цілковитій згоді з петроградським совітом, зайняв своїми військами Харківщину, Катеринославщину і Полтавщину. Власть совітів на Україні постійно зростає. Мир, який був би заключений з делегацією Української Центральної Ради, не можна вважати миром з українською республікою. Попереднє признанє української делегації не має вартости з огляду на зміну відносин в користь правительства совітів. Член укр. делегації М. Левитський здержав ся з відповідію до часу повороту повної делегації. Дня 31. січня на порядок нарад прийшли територіяльні справи. Гр. Чернін іменем австро-угорської делегації зазначив, що укр. делегати стоять за тим, що справа границь між Австрією

і Україною (тому, що Австрія не межує з Росією) входить в зміст переговорів між делегаціями дотичних держав. Троцький рішучо запротестував проти сього. На його думку російська делегація представляє собою делегацію федеративної Росії, має в своїм складі представників виконавчого комітету Української Республіки, справа участі Укр. Центр. Ради належить вже більше до минувшини, ніж до теперішности, бо він власне тільки-що одержав телеграму, що більшість київської залоги перейшла на сторону большевиків. На слідуєчій засіданню явилась вже повна українська делегація за винятком голови В. Голубовича, котрий лишився в Києві. Провід делегації обняв Ол. Севрюк. Він заявив, що всі учасники конференції від самого початку признали самостійність української делегації. На тій основі делегація брала до тепер участь в мирових переговорах. Зміна поглядів Троцького на управління і основи української делегації з покликанем на політичні зміни минається з еством наступивших перемін. Дня 22. січня Українська Центральна Рада проголосила повну незалежність Української Народної Республіки. Правительство України старалося утворити спільний федеративний уряд усіх республік, що повстали на території бувшої Росії, але що через політику ради народних комісарів до тепер такий спільний уряд не міг повстати, то Україна була примушена четвертим універсалом проголосити свою незалежність. В тім самім універсалі заявила Українська Центр. Рада, що з усіма державами бажає жити в мирі і приязни та що ніхто не має права вмішувати ся у внутрішні справи Української Народної Республіки. Розправившись з іншими аргументами Троцького, запропонував бесідник формально признати Українську Нар. Республіку зовсім самостійною і від нікого незалежною державою та тим самим виразно ствердити міжнародне становище її делегації.

Після сього на приказ Троцького виступив Медведів, представник "українського" виконавчого комітету, котрий тільки собі приписав право виступати в імені України. Українській делегації закинув він таємність переговорів та заповів, що договори, заключені Центр. Радою, не будуть признані українським пролетаріатом.

Гарний малюнок большевицької господарки, бандитизму, нетолеренції, терору і ганебного поступованя з неросійськими народами з боку большевицької влади дав М. Любинський. Він представив теж процес відродження української державности і справу створеня харківського большевицького правління. Після сеї вичерпуючої промови гр. Чернін в імени чотирох союзних держав зложив заяву, підтверджуючи самостійність української делегації. А щоб усунути всякі сумніви почвірний союз признав і Українську Народну Республику самостійною вільною, суверенною державою, яка є в стані заключати самостійно інтернаціональні договори.

Маючи за собою признане самостійности з боку держав почвірного союзу, Україна простувала шляхом миру. А що большевицька небезпека стала вже надто грізною, Україна як найскорше мусіла заключити мир, щоби всі свої сили звернути проти большевиків. Переговори йшли успішно на основі "без анексий і без контрибуцій". Дня 9. лютого 1918. новоповсталая українська держава перша заключила мир після майже чотиролітної війни. Мирові точки мирового договору такі:

I. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгария і Туреччина з одного боку і Укр. Нар. Республика з другого боку заявляють, що военний стан між ними скінчив ся. Заключаючі договір сторони ухвалили на далі жити між собою в мирі і приязни.

II. 1) Між Австро-Угорщиною з одного боку і Укр. Нар. Республикою з другого боку, як далеко сї держави межують між собою, лишають ся ті межі, які були перед війною між Австро-Угорщиною і Росією. 2) Далі на північ іде границя Укр. Нар. Республики, починаючи від Тарногороду, в загальних рисах по лнії Білгорай — Щебрешин — Красностав — Пугачів — Радин — Межиріче — Сарнаки — Мельник — Високе Литовське — Каменець Литовський — Пружани — Вигоновське Озеро. В подробицях сю границу зазначить мішана комісія, беручи під увагу етнографічні відносини й жаданя населеня. 3) На випадок, коли-б Укр. Нар. Республика мусіла мати спільну межу з якоюсь иншою з держав почвірного союзу, застерігаеть ся особливі умови.

III. Опущене окупованих теренів почнеть ся негайно по

ратифікації мирового договору. Спосіб переведення опущеня та переданя опущених країв означать уповновласнені заінтересованих країв.

IV. Дипломатичні й консулярні відносини між сторонами, що заключають договір, відновлять ся негайно по ратифікації мирового договору. Що до найдальше йдучого допущеня консулів з обох боків застережено особливі умови.

V. Заключаючі договір сторони відмовляють ся обопільно від заплати коштів війни, себто від державних видатків на ведене війни, а також від покритя воєнних шкід, себ-то шкід, завданих державам і їх горожанам на воєнних полях шляхом військових операцій, включаючи сюди всі переведені у ворожій державі реквізиції.

VI. Воєнних полонених відпустить ся з обох боків до дому, о скільки вони не захочуть дістати дозволу лишити ся в чужій державі або подати ся до якоїсь иншої держави. Полагада полонених з сим питань відбуває ся шляхом окремих договорів, зазначених в VIII статі.

VII. Отся статя займаєть ся усталенем будучих господарських відносин між державами почвірного союзу й Українською Народною Республікою на таких основах: на час 31. липня 1918 обовязують ся сторони, що заключають договір, постачати обопільно надвишки хліборобських і промислових продуктів. До заключеня остаточного торговельного договору, а в усякім разі по упливі 6 місяців по заключеню загальному миру обопільні торговельні зносини управильнить провізорична умова, яку можна виповісти протягом 6 місяців від 30. червня 1919. Ся провізорична умова усталує обопільні договірні мита, які мали силу до вибуху війни в торговельнім русі між Австро-Угорщиною і Росією, також для зносин між монархією. В ній є також всі важнійші точки старого торговельного договору з Росією, о скільки вони мають відношеня до України. Крім того забезпечено вільний провіз до Азії, а особливо до Персії, який раніше замикала Росія.

VIII. Усталене публичних і приватно-правних відносин, вина полонених та цивільних інтернованих, справа амнестії, а також справа захоплених противником торговельних кораб-

лів — все те усталить ся в окремих договорах з Українською Нар. Республікою, які творять значну частину теперішнього мирового договору й о скільки се можливе — одночасно з ним вступають в силу.

IX. Умови, заключені сим мировим договором, творять одну нероздільну цілість.

IV. Повінь.

Змора безладу на Україні Центральна Рада радить. З'їзд соціялістів - самостійників. Большевицький наступ. Четвертий універсал Укр. Центр. Радн. Зміна правительства. Очищуване України. Перші роковини Центральної Ради. Непорозуміння з Німцями. Айхгорн дає прикази. Національні меншости проти Центральної ради. Стан напруження на Україні. Кінець Центральної ради.

Большевики від погроз дуже скоро перейшли до діла. Визначену мету: дезорганізувати країну, зіпхнути її в пропасть безладя і хуліганства — перевели вони майстерно при підмозі російського війська, що було на українським фронті і стояло гарнізонами в українських містах. Утворене псевдо-українське большевицьке правительство в Харкові, зложене з Москалів, Жидів та кількох замотеличених Українців, було укоронованем большевицьких намірів супроти України. Склад того першого правительства, призначеного до опанованя для голодної Росії багатой України, був такий: внутрішні справи: Е. Бош; військові справи: Ю. Коцюбинський; фінанси: В. Ауссен; освіта: В. Затонський; земельні справи: Е. Терлецький; почта й телеграф: Мартинов; діловод: Лончинський; представник при петроградським уряді: В. Затонський.

Невпорядковані відносини, вічна метушня, безнастанні заворушення, загальне вировище найбільш крайних кличів — ось ґрунт, на котрім могла зростати червона гвардия, грабунки і легка, а до того ще й "ідейна" нажива. Большевицькі штики й гармати самі по собі не були такі страшні; страшнішою за них стала большевицька агітація, що в дальшій перспективі обіцувала рай на землі, а в данім моменті штовхала темні маси на вбивства і грабіжі. Одиноким ратунком в такій ситуації могла бути тільки тверда власть, що спиралась би на

вірне, здисципліноване, готове до виступу військо. На жаль Українська Центр. Рада, зложена з ідейних теоретиків, а не людей діла, не могла чи не хотіла створити сильних військових рядів. Центр. Рада і її Ген. Секретаріят радили і спорили, видавали закони, котрим мало хто підчинявся, випускали прегарно писані, стилеві відозви й універсали, робили імпозантні паради, — саме в хвилі, коли Україна крок за кроком скочувала ся в пропасть анархії. Теоретично, отже односторонно вимріяна воля і загальна свобода служили на те, щоби потурати безприкладним нападам на українську державність, щоби допускати до небувалої ворожої й розкладової агітації серед війська й робітництва. Там, де треба було лихо вбити в самім зароді, замість діл наступали гарні, патетичні промови. Мода на соціялізм-перевернула в головах багатьом здорово думającym людям. Вони, що ніколи не були соціялістами, нараз пристроїли ся в червоні відзнаки. Розумієть ся, так спрепарований "соціялізм" в більшості не був ніяким соціялізмом, лиш модою і позою. Через перехід майже всього українського громадянства під ріжними менше й більше дивоглядними фірмами в соціялістичний табор захитано суспільно-політичною рівновагою. Слово "буржуй", — далеке від його дійсного розуміння, стало не лиш обидою, але з часом набрало признак злочинности. "Буржуазія" (в меншій мірі правдива капіталістична, що обертає міліонами, а в більшій часті трудово-інтелігентська- перейшла на той бік в суспільнім житю, де почуте права зникає зовсім. — Ніде правди діти, Центр. Рада, за котрою в державнім будівництві мусимо зачислити непомірні, історично-епохальні заслуги, на всіх інших полях нашого житя не вмiла дати ради.

Укр. Центр. Рада не створила також наглядної й міцної підпори свого істнованя — армії. Правда, в тім напрямі багато робило ся. Військові з'їзди в перших місяцях революції, також виносили прегарні ухвали й постанови. По всіх усядах Росії йшла українізація армії; виділювали ся з початку із загальних частин українські ешелони, курії, полки, а з часом було вже кілька дивізій. Творили ся й нові чисто українські полки: Полуботка, Сагайдачного, Хмельницького, Дорошенка,

Орлика, Шевченка, Грушевського. Сі полки переходили школу націоналізації, та мимо всього, захоплені загальною деморалізацією, без всякої карности, завели в критичній хвилі, розходячись до дому, або навіть переходячи в ряди ворога. Одиною ясною точкою військової організації на Україні являють ся Січові Стрільці, зложені з Галичан. Вони від перших до останніх днів були остоею Української Центральної ради, вірними сторожами української чести й українського імені. Через наведені в горі причини витворив ся стан загальної непевноти, розстрою й розпущености. Одні, провідники, жили в сферах, далеких від дійсного життя, ухвалюючи закони для якоїсь ідеальної країни, другі — сіра маса, витручена війною й революцією з привичних рамок, шукала забуття й насолоди... З такого стану загальної розпряжності, підсичуваної безцеремонною большевицькою агітацією, не могла вратувати України така многочисленна й неспосібна до скорих рухів інституція, як Центральна Рада. Міг се зробити один чоловік, великий, сильний і залізний, розумієть ся, як-би був найшов ся.

Нерозумно було би думати, що не було людей, які не бачили би надтягаючої небезпеки. Для прикладу годить ся згадати, що дня 30. XII. 1917. відбув ся в Києві з'їзд соціалістів-самостійників (зложений з представників соціалістів-самостійників, української народної партії, союзу Української Державности, українських національних революціонерів, незалежних укр. соц.-революціонерів й інших самостійницьких груп). На тім з'їзді, по докладнім розгляді положення на Україні, винесено постанови, що змагали до вратованя України від безладу й руїни. Там виставлено домаганє негайно проголосити Українську Народну Республіку самостійною й нікому непідлеглою. З'їзд жадав залишити справу твореня всеросійської федерації, поки не зорганізують ся нові держави та поки не вияснить ся, з ким Україні треба федерувати ся. Дальше вимагано, щоби українське правительство рішучо стало на ґрунт національно-державної політики, маючи на увазі тільки інтереси України. З'їзд закликав правительство вжити рішучих засобів у боротьбі з большевиками, щоби оборонити Україну від злочинств "совета народник комісарів."

Та український уряд, зложений в більшості з соціальних демократів, людей навіть дуже заслужених в українськiм громадянськiм i культурнiм житю, одиниць найбiльше вишколених, але мимо того впертих теоретикiв з надiями на мирну полагоду конфлiкту з большевиками, навiть тодi, коли большевики створили харкiвське правительство, коли червона гвардия, створивши на Украiнi осередок в Харковi, гуляла в Харкiвщинi, Полтавщинi й Катеринославщинi, вони як слiд не доцiнювали ще большевицької грози, а одночасно перецiнювали свої сили. Старi партійні товаришi не допускали думки, щоби російські побратими, хоч з лiвого крила, могли пiднести озброєну руку проти соціалістичного уряду. Гасло большевикiв про самоозначене народiв аж до повного виддiлення брало ся ще зовсiм поважно i в буквальнiм розумiнню. Розумiєть ся, на таке вiдношене українського уряду до большевикiв вплинула ще й та обставина, що бої вели ся далеко вiд Киiва. В столицi було зовсiм спокiйно. Москалi, що переїздили через Киiв, захоплювали ся тамошними порядками. В Киiвi чисто, гарно, пiживи подостатком, вулицями снують ся гарно вбранi панi й панове, офiцери парадують в нових унiформах, всi мають довіре до Центр. Ради, преса має повну свободу без огляду на напрям. Такий малюнок свiдчив найкрасше, що й тi люди, якi кермували державним житем, живучи в упорядкованих вiдносинах, були спокiйні i не брали положеня на мiру того, що дiяло ся поза Киiвом.

А тимчасом положене безнастанно погiршувало ся. Большевицькi виступи в поодиноких мiсцевостях перемiнили ся в zorganizований похiд проти Украiни. Большевики поза припадними, хоч утопiйними кличами, відкрили своє опанцирене обличе. Крилате i переважно бездумне гасло: "Долой буржуазiю!" перейшло в оргiї звiрських знущань над бувшими недержавними народами. Большевицька рiзня розпочала ся з Дону, переносячись все бiльше на територiю Української Народної Республiки. Очищуване Украiни вiд "буржуiв" не кiнчило ся рiзнею, тiльки переходило на очищуване Украiни вiд "буржуазийного" вугля, руди, хлiба, цукру, що iх тисячами вагонiв висилано в совiтську республiку.

В таких обставинах Центр. Рада вправді збирала війська, іменувала полк. Капкана начальним отаманом протибольшевицького фронту, але головну вагу поклала в слові. Таким "словом" в своїй суспільній частині є четвертий універсал Української Центр. Ради. Керманічі державного життя України були переконані, що большевицьку навалу здержить ся хоч тимчасовим заведенем порядків і установ, зближених до совітського ладу. Дня 22. січня 1918. зроблено великий крок проголошення повної незалежності України, та одночасно направлено цілість українського життя на хиткий, непевний і замотаний шлях соціалізації.

ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ УКР. ЦЕНТР. РАДИ.

Народе України!

Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землі свободна Українська Народна Республіка. Здійснила ся давна мрія Твоїх батьків, борців за волю і право робочого люду!

Та в трудну годину народилась воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і нарід. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства задержують свою працю, залізні дороги розбиті, гроші падають в ціні. Скількисть хліба вменшуєть ся. Наступає голод. По краю розмножили ся ватаги грабіжників і убійників, особливо, коли з фронту рушило російське військо, творячи криваву різню, безлад і руїну на нашій землі.

З приводу того всього не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів у визначенім нашим попереднім універсалом речинці і не могли відбутися ті Збори, визначені на нинішний день, щоб перебрати з наших рук тимчасову найвисшу революційну власть над Україною, установити лад в нашій Народній Республіці і zorganizувати нове правительство.

А тимчасом петроградське правительство народних комісарів виповіло війну Україні, щоб повернути вільну Українську Республіку під свою власть, і посилає на наші

землі свої війська — червону гвардію, большевиків, які граблять хліб у наших селян і без ніякої заплати вивозять його в Росію, не зоставляючи навіть зерна, приготовленого на засів, убивають невинних людей і сіють усюди анархію, убійство і злочин.

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбійчої війни двох сусідних народів, але петроградське правительство не пішло нам на зустріч і веде далше криваву боротьбу з нашим народом й Республікою.

Крім того теж саме петроградське правительство народних комісарів починає проволікати заключене миру і закликає до нової війни, називаючи її "святою". Знов полетить ся кров, знов нещасний робочий люд буде мусіти приносити в жертву своє жите.

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана зїздами селян, робітників і жовнірів України, в ніякім разі не можемо згодити ся на те, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український нарід бажає миру і мир повинен прийти можливо як найскорше.

Та для того, щоб ані російське правительство, ні ніяке инше не ставило перешкод Україні в установленю того бажаного миру, для того, щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції і нашої волі, ми Українська Центральна Рада, оповіщаємо всім горожанам України:

Від нині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою Українського Народу.

З усіма сусідними державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною і иншими ми бажаємо жити в згоді і приязни, але ніяка з них не може вмішувати ся в жите самостійної Української Республіки.

Власть в ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, заки зберуть ся Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу — селян, робітників і жовнірів,

та виконуючий орган, який віднині буде називати ся Радою народних міністрів.

І отсе, перш усього, поручаємо правительству нашої Народної Республіки, Раді народних міністрів, від сього дня вести початі вже мирові переговори з осередними державами вловні самостійно і довести їх до кінця, не звертаючи уваги на ніякі перешкоди з боку яких-небудь частий бувшої російської імперії, та установити згоду, щоб наш край почав своє жите в спокою і мирі.

Що до так званих большевиків і інших напасників, які розграблюють і руйнують наш край, то поручаємо правительству Української Народної Республіки твердо й рішучо взяти ся за боротьбу з ними, а всіх горожан нашої Республіки закликаємо, щоби вони, не жаліючи свого життя, обороняли добробут і волю нашого народу. Народна українська держава повинна бути очищена від насланих з Петрограду насмних наїздників, які нарушують права Української Республіки.

Безмірно тяжка війна, почата буржуазними правительствами, важко намучила наш нарід, винищила наш край, знівечила добробут. Тепер сьому треба покласти край.

Одночасно з тим, коли армія буде демобілізувати ся, поручаємо розпускати жовнірів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народну міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств.

Знищені війною і демобілізацією місцевости мають бути відбудовані при помочи державного скарбу.

Коли наші жовніри вернуть домів, народні ради — громадські і повітові і городські думи мають бути перевибрані в часі, який буде установлений, щоб і вони мали в них голос. Міжтим, щоб установити таку власть, до якої мали-б довіре і яка опирала ся-б на всі революційно-демократичні верстви народу, має правительство додати до помочи місцевим самоуправним радам робітничо-селян-

ських і салдатських депутатів, вибраних із місцевих людей

В земельних справах комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народови без викупу, прийнявши за основу скасоване власности і соціялізацію землі згідно з нашою постановою на 7-ій сесії.

Сей закон буде розглянений за кілька днів на повній сесії Центральної Ради і Рада міністрів ужие всіх способів, аби передача землі земельним комітетам в руки трудящих відбула ся ще з початком весняних робіт.

Ліси, води і всі підземні багатства, як добро українського трудового народу, переходять в розпоряджене Укр. Народної Республіки.

Війна забрала для себе трудові сили нашої країни, більшість заводень, фабрик і робітень виробляли тільки те, що було необхідне для війни, і наряд зостав ся зовсім без товарів. Тепер війні кінець.

Раді народних міністрів поручаємо негайно приміняти усі заводи і фабрики до мирних обставин, до виробу продуктів, необхідних для робочих мас.

Та сама війна дала сотки тисяч безробітних і інвалідів. В самостійній Народній Республіці України не сьміє страдати ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти промисл держави, має зачати творчу роботу на всіх областях, де всі безробітні могли би найти працю і приложити свої сили, і прийняти всі міри для обезпеченя окалічілим і потерпівшим від війни.

При старім ладі торговці і всякі посередники наживали на бідних, утиснених клясах зовсім значні капітали.

Від тепер Українська Народна Республіка бере в свої руки найважнійші області торговлі і всі доходи з неї обертає на користь народу.

Торговлю товарами, які маєть ся привозити з заграниці і вивозити за границю, вести-ме сама наша держава, щоб не було такої доріжні, через яку завдяки спекулянтам терплять найбільшійші верстви.

Для виповнення сього поручаємо правительству Рес-

публики виробити й представити до затвердження закони про се, а також про монополії заліза, вугля, шкір, тютюну й інших продуктів і товарів, з котрих податки найбільше обтяжували робочі класи в користь нетрудових.

Так само поручаємо установити державно-народну контролю над усіма банками, що через кредити нетрудовим класам помагали експлуатувати трудові маси. Від тепер кредитова поміч банків має йти передовсім на піддержку трудовому населенню і на розвиток народного господарства Української Народної Республіки, а не для спекуляції й різнородної банкової експлуатації.

На ґрунті анархії, неспокою в життю і недостачі продуктів зростає невдоволене серед декотрих частин населення. Тим невдоволенем користують ся різні темні сили й тягнуть неосвідомлених людей до старих порядків. Сі темні протиреволюційні сили бажають знову піддати всі вольні народи під одно царське ярмо — Росії. Рада народних міністрів повинна безпощадно бороти ся з усіма протиреволюційними силами й кожного, хто призиває до повстання проти самостійної Української Народної Республіки й до повороту старого ладу — карати яко за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені третім універсалом Української Центральної Ради, потверджуєт ся і окремо проголошуєт ся: в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користують ся правом національно-персональної автономії, яку признано за ними законом 22. січня.

Все перечислене в універсалі, чого не встигнемо виконати ми, Центральна Рада і наша Рада міністрів в найближчій тижні, виконають, справдять і до оконечного ладу доведуть Українські Установчі Збори.

Ми поручаємо всім нашим горожанам перевести вибори як найбільш енергічно, підняти всі зусилля, щоб підрахунок голосів був закінчений як найскорше, щоб за пару тижнів зібрали ся наші Установчі Збори, — найвисший господар і управитель нашої землі, і конституцією нашої

незалежної Української Народної Республіки закріпили свободу, порядок і добробут на добро всього трудового народу її тепер і на будучі часи. Сей найвисший наш орган має рішити про федеративну звязь з народними республіками колишньої російської імперії. До того-ж часу всіх горожан самостійної Української Народної Республіки, завзиваємо стояти непохитно на сторожі добутої свободи й прав нашого народу і всіми силами боронити свою долю від всіх ворогів селянсько-робітничої Української Республіки.

Отсей четвертий універсал був висловом думок партії соц.-революціонерів, що в другій половині січня повалили Секретарят Винниченка і самі взяли владу в свої руки. Без сумніву, до сього перли самі обставини. Соціалні демократи з Винниченком на чолі в практиці досить нерішучо протиставилися більшовикам, сподіючись, що ліві їх товариші з російської партії не захочуть багнетами поладнати конфлікту. З другого боку перехід влади з рук найбільш політично зрілої партії до рук найменше зрілої мав необчислено шкідливі наслідки для дальшого розвитку подій на Україні. Зародки пізнійшої гетьманщини містяться вже в четвертім універсалі, а саме в тій частині, де говориться про соціалізацію землі.

В часі перерви мирових переговорів, коли українська делегация повернула до Києва для остаточних вказівок в справі миру, полк імени Полуботка, що стояв під впливом соц. революціонерів в боєвій поставі з панцирними самоходами явився під Центр. Радою і зажадав уступлення Секретаряту. Після того прийшла до керми Рада народних міністрів під проводом Всеволода Голубовича, міністра торгу й промисловости в бувшій Секретаряті та провідника мирової делегации в Берестю (до перерви, опісля провід обняв Олександр Севрюк). Склад першої Ради народних міністрів був такий: голова й міністер заграничних справ: В. Голубович, міністер війни: полк. А. Жуковський, міністер просвіти: Григорій, мін. внутрішніх справ: П. Христюк, мін. скарбу: Перепелиця, мін. шляхів: Сокович, мін. хліборобства: Терниченко, мін. судівництва: М. Ткаченко, мін. апровізації (а відтак земельних

справ): М. Ковалевський і мін. морських справ: Д. Антонович. Деякі ресорти обсаджено пізнійше.

Та отся зміна правительства не вратувала ситуації. Загальний розлад охопив країну. Всякі поклики правительственні і поодинокі видатні люди (в роді Винниченкового: "Синки-базарники"), пропадали в клетоті зникаючих ся хвиль анархії. Україна, революційні здобутки українського народу, українська державність — все те опинило ся під грозою большевицького заливу. Червона армія народних комісарів під проводом бувшого офіціра царської жандармерії, — а тепер большевицького главнокомандуючого проти "української буржуазії" Муравйова та командуючого українсько - большевицьким військом Ю. Коцюбинського скорим походом зближала ся до столиці України. Дня 28. січня станула вона під мурами Київa. Через цілих десять днів вели ся завзяті й криваві бої за посідане міста. Через десять днів велике, міліонове місто, тисячі жінок, дітей і мирної людности заглядали смерти в очи. Через десять днів люди сходили з ума, сидячи в пивницях і закамарках, через десять днів торощили мури Київa стрільна тяжкої большевицької артилерії. Одночасно з тим робітнича людність, розагітована большевиками, підняла повстане проти Центр. Ради в середин міста. Українська залога, зложена з кількох полків та з Січових Стрільців, найвірнійшого війська Центр. Ради, через десять днів мусіла відбивати большевицькі наступи з усіх боків. Перші большевицькі розрухи в місті вдало ся здавити без більшого напруження. Та небавом при шаленій агітації деякі відділи, вірні правительству, почали переходити до большевиків. Се спричинило велике замішане та скріпило большевицькі сили. Перший перейшов до большевиків полк ім. Шевченка, опісля більшість полку Сагайдачного; найкрасше держав ся найбільш надійний полк ім. Полуботка. В сих тяжких хвилях одинокою підпорою Центр. Ради остали Січові Стрільці під проводом от. Коновальця. Стрільцькі відділи в панцирних самоходах вганяли вулицями, розганяючи большевицькі ватаги. Одночасно з тим розпочали ся грабунки. Большевики кидали ся на мирне населене, вбивали людей, грабили і нищили. Зарадати всьому було понад си-

ли стрільців. Вони мусіли їй відбивати формальні наступи і боронити мирну людність. До помочи стрільцям повернув з під Полтави, закликаний Центр. Радою, С. Петлюра з чорними гайдамаками.

Тяжка ситуація в Києві багато причинила ся до того, що не вдало ся далше від Києва здержати навали черв. гвардії. В кривавій боротьбі під Крутами згинув за волю України найкрасший цвіт українського народу, студенти висших і середних шкіл. Після повороту Петлюри до Києва бої розгоріли ся наново. Січові стрільці, Петлюрівські гайдамаки, вільні козаки і Полобутківці відбили артерію Києва — Хрещатик, Троїцьку площу, арсенал і Поділ та викинули большевиків за Дніпро. Звідси большевики розпочали обстріл Києва гурагановим огнем тяжкої артилерії. Найбільше били на арсенал і собор св. Софії, де стояла українська артилерія. Київ перемінив ся в пекло. В днях 6. і 7. лютого Київ обняла пожежа. Запальні стрільна большевиків всюди спричинювали пожари, люди вмирили сотками. Наступила хвиля, коли вже йшло не про оборону міста, тільки про ратунок від цілковитої руїни. Большевикам безнастанно надходила поміч. На залізничних лініях з'явили ся большевицькі панцирні поїзди. Українське правительство постановило пощадити місто перед неминучою руїною. Вночі 8. лютого українське військо, українське правительство та члени Центральної Ради покинули Київ. Січові Стрільці опустіли столицю яко охорона Ц. Ради, що в самоходах з усіми актами й документами виїхала в напрямі Житомира. Петлюра з рештою українських військ останній опустив Київ.

Від 8. лютого почало ся большевицьке пановане в Києві. Артилерійська канонада вправді затихла, але зате на вулицях лунали крісові вистріли. Се переможці в упоюючій триюмфі біля давного царського двірця і в Маріїнським парку сотками розстрілювали ворогів "пролетарської влади." Сі дні триюмфу забрали більше жертв, як 10-ти денні бої В Києві і біля Києва. Дня 11. лютого появил ся наказ Муравйова, в яким повідомляло ся про перехід влади до рук "народного секретарняту". Два дні перед тим воєнно-революційний комітет ви-

дав постанову про закриті рос. націоналістичного "Кієвлянина-а". В друкарні сеї газети розпочав ся друк "Извѣсті-й кієвскаго совѣта рабочихъ и салдатскихъ депутатоваъ." Друкарню Центр. Ради і ціле майно Української Народної Республіки перабрано на власність совіта. В найблизші села вислано 70 агітаторів, щоб ті переконували селян про konieczність привозу поживи, яка потрібна для робітників, а не для "буржуазіі". Городській управі наказано під карою 100 тисяч карб. до 24 годин спрятати трупи з вулиць Київа. Українські гроші, випущені Центр. Радою, кредитові білети по 100 карб., уневажнено. Циркуляром з 10 лютого скасовано Центральну Раду і Генеральний Секретаріят, зглядно Раду народних міністрів. Українських міністрів визнано державними злочинцями і розписано за ними стежні листи. До Київа пересилились з Харкова всі українсько-большевицькі секретарства з центральним виконавчим комітетом на чолі.

Після втрати Київа, в котрім загніздили ся большевики, Українська Центральна Рада пішла на мандрівку. Вкінці опинила ся вона під охороною вірних військ в Житомері. Звідси вислала Центр. Рада іскровим шляхом поклик до культурного світа, в котрім малює грозу і руїництво большевицького заливу. "До всіх!" — так називаєть ся відозва українського правительства. "Ще перед двома місяцями! — кажесть ся там — говорили всі в Росії про Україну як про оазу в російській пустині. В нашім краю був розмірно порядок. Радість, гордість і повага огортали нас перед нашим першим народним парламентом, Центр. Радою, яку вибрав сам народ. Ми старали ся не нищити, але відбудувати собі самі на руїнах війни наш край. Большевики в Петрограді, Москві й інших російських містах з заздросію і ненавистію дивили ся на поступ Українців. Та се була мала причина. Головною причиною їх заздросі було природне багатство України на збіже, цукор і все инше, що наш рідний край видав з себе. Се стара історична звичка захланного, ненаситного московського народу, нас грабити й висисати. Носителі большевицьких ідей не ріжняють ся нічим від царських посіпак і визискувачів; вони топчуть колишні права й вольности неросійських країв бувшої росій-

ської імперії, продовжують грабіжи царату. Чому большевики граблять лише саме в нас на Україні? Чому напр. не в Донеччині, де також є багато запасів збіжжя, а по большевицькому розумінню зібрали ся там самі контрреволюціонери? Се-ж ясно: Донська область заселена в більшій часті Москалями, тому її шадять, будь вона революційна, чи реакційна. А укр. територія се українська земля, заселена українським народом, тому треба її визискувати, хоч вона зорганізувала ся яко соціальна й демократична республіка. Ви, чужинці, які до тепер нас не знали й до яких сьогодні наш голос тільки тяжко доходить, розумійте нас! Тепер бачите ви правдивий характер большевиків. У Харкові, Полтаві, Катеринославі й Києві тепер убивають і палять. Кожного Українця, який брав участь у соціальній революції, щоби підперти нову волю нашого краю, переслідує, витягає з хат і розстрілює червона гвардія... Чужинці, що живете вільно на землі своїх батьків, вислухайте та зрозумійте нас! І ми боремо ся за нашу соціальну вільність, за ратунок наших жінок і дітей і за право нашого самоозначення, яке вони хочуть вирвати нам з рук."

Ось такими словами відзивав ся український нарід через Центр. Раду до всіх культурних народів світа, представляючи їм большевицьку небезпеку. Та від сього не полегчало на Україні. Положене з кожним днем ставало гірше. Української армії в повнім того слова значіню не було; були лише окремі відділи, котрі самостійно і нескоординовано вели бої з большевиками. Супроти добре їлатної, добре зодягненої, добре озброєної червоної гвардії, під одною командою не могли вони вдержатись. Крім того большевики вмiли майстерно послугувати ся ще й другою армією, армією добре вишколених агітаторів, що оперували на цілій Україні. Український уряд не мав іще як слід зорганізованої адміністрації, сплоченої довкруги своєї найвисшої влади — Укр. Центр. Ради — щоб могла успішно протиділати тій безпардонній агітації. До того-ж треба додати, що рука українського уряду була дуже легка. Центр. Рада своїм лагідним поступованем тільки осмілювала большевиків до нових бешкетів. Вистане згадати, що в часі кривавих боїв на вулицях Києва, коли Січові Стрільці від-

давали полонених большевиків до розпорядимости Центр Ради, то там списувано з ними протоколи і... пускано їх на волю. Сі і тим подібні обставини стояли в причиновій звязи з дальшими подіями. А хвиля була надто бурхлива, основа великого перевороту надто хитна, громадська думка, отуманена чарівним словом: воля настроява.

По великих підйомах, по казочних скоках в формованю українського державного житя її творець, Центр. Рада, найшла ся далеко поза столицю, розсилаючи розпучливі поклики "до всіх". Треба було ратувати край перед неминучою руїною, державну думку перед смертию. Тому українська мирова делегация, що по підписаню мирового договору, все ще сиділа в Берестю, звернула ся 12. II. через нім. правительство з покликом до німецького народу. Без сумніву сей крок не був дуже доцільний, але іншого виходу не було. З того поклику дійсно пробивав ся голос розпуки. "...Ворог нашої свободи вдер ся да нашого Рідного Краю, щоби ще раз так само, як перед 254 літами, огнем і мечем поневолити український народ. Російські большевики, які перед місяцем розігнали загально - російські Установчі Збори в Петрограді, що склали ся майже виключно з соціялістів, розпочали тепер, як вони кажуть, "святю" війну проти соціялістів України. З півночи вривають ся в наш край наємні банди червоної гвардії. Вони об'єднують ся з російськими салдатами, що втікають з фронту та з увільненими злочинцями. Під умілим проводом бувших поліцаїв і жандармів нападають вони на наші міста, розстрілюють мужів довіря та провідників публичної думки й накладають на населене контрибуції. Вони лишають знищені й палаючі в пожежі міста, щоби іти далі шукати нової поживи. Ся варварська інвазия нашого північного сусіда поставила собі ще раз за ціль, як се було вже колись у нашій історії, під нібито "святими" приводами знищити самостійність нашої держави. Дійсні і останні причини лежать у неблагогородних замірах і махінаціях тих, які мають інтерес бачити Україну в анархії, як також і тих, що змагають до повернення старого режиму." Поклик кінчить ся отсим зазивом: "У сій тяжкій боротьбі за наше істноване ми шукаємо помочи. Ми глибоко перекона-

ні в тім, що люблячий спокій і порядок німецький народ не зостанеться байдужим, коли він дізнається про нашу нужду. Німецьке військо, що стоїть з боку нашого північного ворога, має силу, щоб нам допомогти й своїм втрученням охоронити наші північні межі від дальшого вдирання ворога. Се є те, що ми мали сказати в тяжкі години, й ми певні, що наш голос буде почутий.“

Не треба думати, що Україна всеціло хотіла віддати ся під німецьку опіку. Для оборони республіки концентровано на Волині більші українські сили, щоби по переформованню протиставити ся большевикам. Ніде правди діти, ті сили не були зовсім надійні. Вже згадувано, що деморалізація переїла колись черствий і могутний організм цілої російської армії. Українські відділи не могли бути усунені з під того загального впливу. Навіть полки, сформовані в сутоукраїнській основі, переходили на большевицьку сторону або в скрутній хвилі, як що бажали охоронити ся від п'ятна зрадників, проголошували свій "нейтралітет". Укр. мірова делегація, жадаючи німецької помочи, була справді переконана, що німецьке військо лиш малими відділами задля м о р а л ь н о ї піддержки вступить на територію України, а зрештою буде з півночі шахувати большевиків, не дозволяючи їм перекинути більших сил на український фронт. Треба ще тямити, що слава "непоборного германця" дійшла була тоді до небувалих висот. Українці мали ще й те на увазі, що мирові переговори з большевиками не дали позитивного вислідку, отже Німці формально й на далі були у воєнній стані з Росією. Українська мірова делегація сподівала ся при сій нагоді видістати для підкріплення української армії полонених з Німеччини і Австрії. В тій цілі звернула ся вона з особним представленням до осередних держав, а крім того видала поклики до полонених, закликаючи їх до оборони Рідного Краю.

Осередні держави поспішили на ратунок. Не мали вони на меті ратувати української державности, навпаки дальші події вияснили, що Україна була призначена на кольтонію для тих держав. Всеж таки німецькі війська рушили з Ковля на схід. Небавом випущено й менші відділи укр. полонених з Фрайш-

тадту (в Австрії) і Раштату (в Німеччині), що в перших рядах виступили проти большевиків. Німецькі війська, машеруючи спішно, послугуючись своїми технічними засобами, поступали здовж залізничних ліній. При помочи панцирних поїздів і самоходів в дуже короткім часі очищено Волинь. Вже в перших днях міста, Луцьк, Новгород Волинський, Сарни, Рівне, Дубно, Острог, Кремянець, Шепетівка, Житомир, Бердичів, Козятин, Річиця і ин. найшли ся в руках української влади. Всюди вичищено большевиків і привертано лад. В Новгороді Волинським і Житомері українські війська, що були окружені большевиками, злучили ся з німецькими. Йдучи в двох напрямках укр.-німецькі війська напівночі до кінця лютого наблизили ся до Гомеля, на полудни до Київа.

Також Австро-Угорщина, хоч її ніхто офіціально не просив о підмогу, постановила взяти участь в увільненю України від большевиків, а властиво в окупації частини України. Дня 25 лютого явив ся в команді 54-ої австро-угорської дивізії комісар подільської губернії др. Степура з штабовим офіціром Николаївим з просьбою о поміч. Др. Степура зазначив, що він, не маючи змоги получить ся із своїм правительством, на власну руку прийшов в імени українського населеня просити о поміч проти насильств, злочинів і розбоїв большевиків. Опираючись на просьбі сього комісаря австро-угорські війська вступили на українську територію. В групі сих військ найшли ся Укр. Січові Стрільці. Посуваючись в полудневім напрямі Австрійці заняли Хотин, Камянець Подільський і Проскурів.

Покликане німецько-австрійських військ на Україну було як вже згадано конечне. Та треба було рахувати ся й з тим, що ті війська не будуть прийняті з надзвичайними симпатіями. Раз тому, що взагалі ніде й ніколи не приймаєть ся на своїй території уоружених чужинців з отвертими руками, а по друге тому, що якраз в бувшій Росії через увесь час війни вела ся неймовірна пропаганда проти "германців". А тут той самий уоружений германець приходив на українську землю як спаситель і оборонець в боротьбі з большевицьким заливом. Сю переміну в настроях і загальнім положеню та новім укладі відносин треба вияснити. І ось 23. лютого 1918. Рада народних ко-

місарів відносить ся до людности Української Народної Республіки з відповідним поясненем. Тодішні керманічі української держави були справді глибоко переконані, що німецькі війська мають на меті лише допомогу Українцям. "Вони йдуть на Україну, — писало ся в міністерськім поясненю, — щоб знищити нелад та безладе і завести спокій та добрий лад на нашій землі, для того, щоб дати змогу Раді народних міністрів творити велике діло — будувати самостійну Українську Народну Республіку, державу всього працюючого люду України. Вони будуть т і л ь к и допомагати тим нашим козакам, котрі завзято боронять нашу державу, землю і волю України від збройного нападу російського правительства, совета народних комісарів, котрі, так само, як і за царів, хочуть щоби Україна опинила ся під владою московських капіталістів, щоб Московщина живила ся працею та багатствами українського народу. Сі війська дружні нам, будуть бити ся з ворогами Української Народної Республіки під проводом Полевого Штабу нашої армії. Допомагаючи Українському Урядови в його боротьбі з насильниками та грабіжниками, сі війська не мають ніяких ворожих намірів, бо Німеччина й Австро-Угорщина також мають велику потребу, щоб на Україні настав добрий лад і спокійна праця трудящого люду."

Такі сподівання українського уряду були лише сподіваннями. З хвилею, як відпливали мутні буруни большевицької повени, на Україну сунула грізна хмара голодних, гордих і хачивих Німців та Австрійців. Україна стала ареною боротьби двох ріжних сил: большевиків з ліва і реакціоністів з права. Одні і другі мали лише одну мету: на свій лад піддержувати хаос на Україні, не допустити до сконсолідованя громадських сил, поставити український уряд і український народ в становище невільника своїх змислів та грабувати українську землю.

Німецькі й австрійські війська несучи "допомогу", скорим походом йшли вперед. Поважних перепон не було, бо й большевики вмiли тоді бороти ся тільки з мирним населеннем — "буржуями"; перед зорганізованою силою вони втікали або ховали ся в мишачі діри. Лиш в трикутнику: Бердичів—Коростень—Київ, де зібрало ся около 30 тисяч большевиків,

прийшло до більшого бою. Тут з'єдинені українсько-німецькі сили, щоб обминути обстрілу Бердичева, обійшли його. Большевиків розбито або розігнано, так що взято Київ без вистрілу.

Останні дні большевицької влади в Києві зазначили ся безконечними грабунками. В Маріївському парку все ще лунали вистріли; се "чрезвичайка" розправляла ся з Українцями, себ-то в офіційальній большевицькій термінології з "буржуями." Кожда ніч переходила серед безсонниці. "Защитники пролетарияту" грабили помешканя, рабували гроші, накладали своерідні контрибуції. Зі склепів і магазинів вивожено всяке добро. З державного банку забрано всі гроші, навіть українські кредитки по 100 карбованців на суму 20 мільонів. Все се вивожено в совітську республіку. В останних днях лютого потікали всі большевицькі уряди, а за ними й "народні комісари". Дня 28. лютого з телефонічної стації прийшла звістка до міського голови, що Петлюра з чорними гайдамаками вже кілька верств від Києва. Столиця приготувала ся на святоче прийняте визвольних військ. Дня 1. марта передні відділи українського війська були вже на окраїнах міста. Вулиці заповнили ся народом. На другий день о год. 9. рано прийшли до площі, сьв. Софії перші частини українських військ з отаманом Петлюрою на чолі. В склад сих військ входили: чорний курінь гайдамаків і курінь Слобідської України та Січові Стрільці отамана Коновальця. З другого боку увійшли відділи отамана Присовського, а саме: Запорожський загін, запорожський курінь, Богданівці, Дорошенківці, полк Гордієнка. Німецькі війська, зложені з Саксонців, аж на другий день увійшли в столицю України. Рівнорядно з очищенням Києва йшло очищуване полудневої України. І тут большевики не ставали до отвертого бою за винятком Одеси й Миколаєва, де матроси відбивали ся з воєнних кораблів. Одеса теж перейшла тривожні дні. Совет народних комісарів накладав контрибуції, Муравйов дав приказ переколоти "буржуазію", забираю дорогоцінності і інші вартісні річи. Перед приходом Німців і Австрійців большевики перейшли з міста на кораблі, на котрих відплили до

Севастополя. На кораблях чинено розправу з "буржуями", скидаючи їх в море.

Ось так одна повинь спадала а друга заливала Україну. На місце червоної орди з півночі прийшли флянги, голодних, ласих на наживу Австро-Німців. Замість езшабашної господарки большевиків наступила однозгідна, рівномірна і скропулятна господарка Австро-Німців, котрої кінцевим словом було все: "дай!; І на сім тлі, на розбіжних потребах, зараз на вступі розбила ся українсько-німецька приязнь.

Та заки докладнійше згадаємо се, годить не поминути мовчанкою деяких фактів українсько-політичного житя. Хочемо хоч кількома словами згадати про діяльність Укр. Центр. Ради. На мандрівці Центральна Рада, дожидаючи увільнення з тяжкої опресії, зайняла ся досить живо законодапною діяльністю. Дня 2. січня 1918. ухвалено тимчасовий земельний закон згідно із змістом четвертого універсалу, приймаючи за основу соціалізацію землі, дня 7. лютого ухвалено закон про восьмигодинний робочий день. Україна перша із всіх держав законодапною дорогою пішла на зустріч робітничим домаганням. Взагалі в часі загальної розпряжності більшу увагу звернено на те, щоб розгромлене українське жите обняти правними рамками. До важніших законів, ухвалених У. Ц. Р. належить теж закон про громадянство Української Народної Республіки. Через неунормоване справи українського громадянства звичайним з'явищем було таке, що всі чужинці, (головно військові залоги) по містах, брали участь у виборах до всяких установ на некорить Українців та впливали на напрям і розвій подій на Україні зі шкодою для української державности. Тепер се мало скінчити ся.

По увільненню Кієва, коли до наладження державної машини після большевицького нападу і розстрою треба було людий-спеціальістів, наступила реконструкція Ради і народних міністрів. Український уряд залишив шлях агітаційно-організаційної роботи і намагав ся перейти на діловий курс політичної творчости. Национальна струя, що передтим ярко виступала більше в парадних виступах і маніфестаціях, увійшла тепер в повноту житя республіки. Провід Ради народних міністрів і

теку заграничних справ задержав В. Голубович; управителем міністерства заграничних справ став М. Любинський; М. Ткаченко, бувший мін. судівництва, обняв теку міністра внутрішніх справ; М. Ковалевський, бувший харчовий міністер, став міністром хліборобства; ресорт судівництва опинив ся в руках Шелухина, високого судового урядника і визначного правника. Теку міністра війни й маршарки обняв Жуковський, вищий офіцер генерального штабу; на міністра комунікації покликано інжінера Соковича старшого залізничного урядника; міністром почт і телеграфів став Сидоренко; міністер скарбу Перепелиця лишив ся з старого міністерства; на уряд державного контрольора покликано Лотоцького, відомого старшого укр. діяча; теку міністра осьвіти обняв відомий педагог В. Прокопович; міністром торгу і промислу став знаний дослідник економічного життя України Чопівський; на міністра праці покликано Михайлова, а міністерство проживлення вручено Коліухови, що був предсідником київської харчової управи. По партійній приналежности було в Раді нар. міністрів 5 соц. революціонерів, 3 соц. демократів, 3 соц. федералістів і 2 самостійники. Національні меншости не вислали своїх представників до Ради міністрів. Вони зайняли вичікуюче, а в дійсности вороже становиско супроти нац. політики уряду. Ті самі народи, яких сотками літ живила й збагачувала українська земля, в руках яких найшли ся чере зтрагедию української державности великі земельні простори, промисл, торговля, всі вони станули в поперек змагань народу, що у важкій, кривавій боротьбі закріпляв за собою патент на волю, на повноту життя, на свободу рухів у своїй власній хаті, на витворюване і зужитковане багатств своєї землі. Ми побачили дивне явище. Хоч як немилі були російській реакції большевицькі гасла і їх пристосоване в дійснім житю, але вона консеквентно попліч з большевиками підкопувала повагу Центр. Ради, надіючись, що большевики довго не вдержать ся і вся власть перейде в їх руки. Поляки, яких невеличкий відсоток, зложений з великих власників та їх служби, залишив ся на Україні з часів бувшої Річипосполитої, не могли погодити ся з думкою, що ті земельні простори, які хитростию, підступом і насильством колись

давно опинили ся в їх руках, тепер мають вернути до правно-го їх власника українського народу. Українська влада, що відбирала землю від поміщиків, не була по нутру дрібній польській меншости. Жиди, що на зосередженю торгівлі в своїх руках, наживали величезні маетки, побоювали ся, що велика торгівля перейде до рук українського уряду, здебільшого підпирали російську реакцію, а у великій більшости перейшли під кривавий большевицький прапор. Ось так національні меншости, що — як самі привселюдно зазначували, ніде не могли мати таких прав і свобод, безвпинно кидали колоди під ноги укр. правительству, прискорюючи пановане реакції.

В таких важких умовинах прийшло ся Центр. Раді будувати дальше українську державність. В таких обставинах, коли на Слобідській Україні палили ся ще огні большевицького пожарища, а Правобереже було залите австро-німецькими військами, довелось Центр. Раді сьвяткувати перші роковини свого істнованя. Дня 20. марта 1918. відбуло ся святочне засідане малої Ради, присьвячене першим роковинам істнованя се-го першого парламента України. Голова Ради Грушевський в своїй промові намігив пройдений шлях. Рік тому зорганізувала ся Центр. Рада з відпоручників усіх культурних і політичних організацій. В цвітні 1917. перевибрано Центральну Раду. Опісля включено в її склад Раду селянських депутатів, Військовий Генеральний Комітет і Раду робітничих депутатів. В такім складі стала Центр. Рада сурогатом парламента. Та зважаючи на свій тимчасовий характер, змагала вона до того, щоби передати свої уповажнення Всеукраїнським Установчим Зборам. Через большевицький залив не могло це все стати ся. Українська Центральна Рада в своїй діяльності мала на увазі лиш інтереси трудящих мас. Без огляду на помилки і невдачі всі співробітники державного будівництва можуть з вдоволенем оглянути ся на пройдену путь і сказати словами поета:

"Ми не лукавили з тобою,
Ми чесно йшли; у нас нема
зерна неправди за собою..."

Після промови Мала Рада повстанем з місць вшанувала пам'ять Пугача, Зарудного, Бочковського, молодих героїв, що згинувши під Крутами, та всіх тих, які положили головами за долю і волю Рідного Краю.

Большевицька повинь зменшувала ся, відпливаючи в своє московське русло. Та Україна через те не увільнилася від важкої журби. Із заходу нахлинув на республіку новий залив "побідних і заприятельованих" Німців та Австрійців. Війська осередних держав, вступивши на українські землі, поводитись як завоювальники. Розпочало ся гід арештів. Підозріє о большевизм було вповні вистарчаючою причиною, щоби свідомих Українців часами найкрасших одиьниць з поміж селянства, робітництва й інтелігенції запроторити в тюремні мури. За арештами присвоїли собі Німці право суду, а то й розстрілу. Реквізиції хліба й взагалі поживи переводжено на широкий розмір. Не лише потреби німецького війська мали вповні задовольнити українські селяни: німецькі вояки і з власної волі і з наказу старшини пересилали в Німеччину під позором вонної добичі на большевиках сотки й тисячі вагонів поживи. Україну безвідплатно оголошено з її їм запасів. На сїм тлі виникли початково непорозуміння між людністю й німецьким військом, а опісля між українською владою і німецькою командою. Заки дійшло до явного розрізу, офіційально між Німеччиною й Україною панувала приязнь. Вистане згадати, що на телеграму голови Ради міністрів В. Голубовича з нагоди увільнення Київa, німецький канцлер відповів дружними словами; наприкінці додав гр. Гертлінг в імени Німеччини отсей уступ: "...маю смілість заявити, що як тільки Ви прийдете до переконання, що справа німецьких військ скінчена, негайно буде даний наказ про їх вивід." Були се звичайні чемности, поза котрими крили ся особливі наміри Німеччини супроти України, наміри, котрі припечатали істноване Укр. Центр. Ради. Німецька щирість і приязнь виявила ся небавом і у відношеню до українського війська. Позірно Німеччина випускала полонених-Українців, творила з них відділи і висилала на Україну до боротьби з большевиками, одначе в дійсности давалось їм нагоду кидати зброю і йти до хати. Українська військова сила бу-

ла не на руку Німцям, що бажали самі бути панами положеня на Україні. Коли укр. дивізія от. Натієва в погоні за большевиками очистила Крим, німецький штаб наказав дивізії покинути кримську область, котру обсаджено німецькими військами. Не красше діялось, як не гірше, в тій полосі Укр. Народ. Республіки, котру обсадили австро-угорські війська. До грабункової господарки долучилось тут іще одно нещасте,, національна мішанина австро-угорської армії. Кожний з генералів, полковників чи старшин хотів вести свою окрему політику. Австро-угорські війська виступали в обороні поміщиків проти селянства. "Спасителі" дуже скоро виступили в привичній ролі гнобителів. Як далеко посунула ся австро-німецька самоволя видно з того, що правительство республіки, се саме, що покликала чужі війська на Україну, не могло довше мовчати. Дня 23. марта міністер внутрішних справ Ткаченко розіслав обіжник до всіх адміністраційних установ, в котрім вказав на аномалію, що в деяких тюрмах приймають і садоять засуджених німецькими і австрійськими судами мешканців України. Через те міністерство звертає увагу, що ніякі чужі суди не обовязують в республіці. Засуджуванє німецькими і австрійськими судами мешканців України є беззаконним учинком. Тому ніхто з властей республіки не має права допомагати в чім-небудь таким беззаконним чинностям чужих військових судів.

Отсей рішучий виступ української влади проти німецьких безправств, був явним доказом, що український уряд не думає стати мальованою лялькою або мячем в німецьких руках. Знову-ж Німці, ті самі Німці, котрі розторошували одну державу за другою, котрі в побіднім поході перейшли сотки миль, котрі в своїй державі, а тим більше поза її межами, не могли стерпіти ніякого спротиву, котрі готовили ся на володарів сьвіта, не думали уступити. Україна зрештою їм дуже подобала ся. Вони, голодні і виснажені, зайшли — ще й покликані як "приятелі" — до країни гарної, розкішної й багатой, котра творила поміст до вимріяного казочного Сходу, чи схотіли-б вони завернути з обраного шляху? Ні! Бо-ж на се не дозволила-б їх гордість. А до того Україна творила прецінь основу

до політики у великім стилі супроти народжених і будучих в стадії народин національних держав. Звідси могли вони черпати не лиш із скарбниці багатств, але й орієнтувати ся що до дальшого поступованя супроти півночі (Росії), полудня (Балкан) і сходу. Німці не розуміли українського розвитку, не прикладали ваги, щоби зрозуміти українську психіку, вони — муштровані — звернули свої очі на правительство, котре, ніде правди діти, було слабе через соціялістичні експерименти, що не могли мати ніяких основ в укладі українського життя. Через те й виступ міністра внутрішних справ не зробив на грубошкірих Німцях ніякого вражіння. Ясно було тільки те, що завязав ся конфлікт, порішення котрого не можна ще було предвидіти.

Наступив стан напруження, котрого слабе укр. правительство не могло розв'язати, зглядно зліквідувати по своїй впадоби. Соціяльний переворот, започаткований третим універсалом (земельна реформа без викупу), замотаний четвертим універсалом (соціялізація!) в многих місцях понизив повагу Центр. Ради. Соціялізація, сплджена рос. соц. революціонерами, для умовин російського життя ("община"), не могла мати ґрунту на Україні. Соціялізація землі се одна з соціялістичних фантазій, котра може бути гарним кличем для далекої будучности, в теперішности є лиш очевидною утопією Українські соц. революціонери, що свою теорію перебрали від своїх московських побратимів, не розглянувши особливостей українського життя, окремих традицій, відрубної психіки, ріжної і протилежної від російської, переперши незначною більшостію голосів свою небезпечну програму, завдали — се можемо тепер щиро сказати — глибоку і криваву рану справі української державности, котрої найгарячішими пропагаторами були-ж вони самі. Зовсім природно, серед вибуяння капіталістичного устрою, зносити приватну власність на Україні т. зн. без ніяких практичних підготовань, без досв'їду одним почерком пера, одним універсалом намагати ся змінити в комуністичну череду таких індивідуалістів з кости і крови, якими є Українці, се або болюча фантазмагорія, або божевільна думка. Не є нашою метою подрібно розглядати всі наслідки тако-

го кроку, або спорити на тему можности застосованя соціалізації. Дальші події виказали, як страшно помилилися глашатаї тої теорії. Позбавленим всяких материяльних дїбр правительственна партія (укр. соц. рев.) не могла дати того, що їм обіцювали большевики; посідаючим відбирано їх власність, то, з чим зжилися цілі ряди поколінь. До Центр. Ради безнастанно приходили селянські депутації і домагалися знесеня соціалізації. А коли се нічого не помогло, тоді розпочалася агітація проти Центр. Ради. Ся агітація впала на пригожий ґрунт. Прецінь большевики, що ще держалися на північно-східній межі України, вміли піддержувати, особливо серед напливового робітничого елементу і Жидів, ворожий настрій супроти "буржуазної" української влади. Поміщики, великі земельні власники, не могли погодитися із втратою своєї власности, селяни далекі були від соціалізації. Як віднеслися національні меншости до Української Народної Республіки, ми вже мали нагоду згадувати. Москалі після проголошеня незалежности української держави, під позором оборони моск. культури на Україні, об'єдналися в "Рускій Союзъ", що розпочав безшабашну антиукраїнську агітацію. Представники національних меншостей в Раді тільки підглядали, яку пакість можна-б зробити українському правительству. Перш усього всі вони голосували проти ратифікації миру з осередними державами (17 марта), безвпинно ставили запити до уряду, доцільно так уложені, щоби скомпромітувати українську владу в очах широких мас, взагалі не щаджено ніяких зусиль, щоби гальмувати законодатну працю Ради. До того всього треба додати недостачу виробленої адміністрації, на котрій можна-б було опертися на місцях. По большевицькій руїні наново треба було наладжувати державну машину, а тут кредит правительства впадав все низше. Серед такого напруженя, серед подїлу громадянства на табори і гурти, ворожі до себе, серед загальної плутанини, серед підриваня довіря до уряду, серед безнастанних виступів національних меншостей проти української державности, серед різкої фінансової кризи, серед недостачі людей, котрі були би так сильні, рішучі і розумні, що зуміли би опанувати ситуацію, появилася наказ

фельдмаршала Айхгорна в справі засіву землі. Начальний німецький полководець на Україні вимагає належного сповнення отсих пунктів: 1. До того, хто засіває землю, належить збір, він одержує гроші готівкою за зібраний урожай по відповідних цінах, 2. Селянин котрий, візьме скількисть ґрунту, яка переходить його сили, й тому не обробить того ґрунту в цілости, зробить на будуче — як українському народови, так також і Українській Державі шкоду, якої й направити не можна, за що буде строго покараний. 3. Там, де селяни не можуть засіяти цілої землі й де є ще поміщики, ті останні повинні зайняти ся засівом ґрунтів, не нарушаючи через те права на законний поділ землі за помочию зёмельних комітетів. Селяни в тих випадках не повинні перешкоджати поміщикам в засіваню ґрунтів. Для засіву землі і переведеня жнив зёмельні комітети повинні доставити поміщикам коний, рільничих машин, а також насія на засів. Збір в таких випадках буде власностию порівну селян і тих, що засіяли землю. 4. Всякі грабіжі й нищене за собів будуть строго карані.

Німецький генерал присвоїв собі права, які належали тільки законній українській владі. Сим розпорядком німецька команда та німецький посол в Києві гр. Мум пішли на отвертий розріз з українським правительством. Німці, прийшовши на Україну, яко помічна сила українському урядови, хотіли поступати в республіці, як в завойованім краю або підбитій колонії. Сей поступок німецької команди викликав велике обурене серед населеня. Дня 15. цвітня обговорювано його і на Малій Раді. Всі бесідники згідно вказували на небувалый нетакт Нмців, що змагають виконувати на Україні права зверхників. Сей наказ виїс великий заколот в селянство. Міністри зёмельних справ поручено видати розпорядок про невиконане наказу ген. Айхгорна. Центр. Рада ще раз своїми ухвалами пригадувала Німцям рамки їх діяльности, а саме, що їх покликано на Україну в справі заведеня порядку в межах і напрямі, які зазначить уряд Української Народної Республіки. Ніяке втручане германської й австро-угорської команд в соціально-політичне й економічне житє України не є допустиме. Обурене проти наказу ген. Айхгорна у Центр. Раді було глибше,

щире і справедливе. Та мабуть тільки декотрі з членів Ради були втаємничені в те, що сей перший приказ, як заявив дня 2. мая ген. Гренер, не міг бути несподіванкою для кабінету Голубовича, а особливо для голови Ради міністрів і мін. земельних справ Ковалевського. Розпорядок про засіви уложено на підставі поручення міністерства земельних справ.

Та у висліді станули проти себе два ворожі табори: все-сильні Німці і безсильна Центральна Рада. Поступки німецької команди були все таки провокацією. Наказ про засіви видано тоді, коли засіви були на укінченю. Та не о се ходило ген. Айхгорнови. Німецький штаб, уособлене пруських юнкрів, постановив вести свою окрему політику з однородними елементами республіки, т. зн. з поміщиками. Ядром сього круговороту, як вже нераз зазначувано, була земельна справа. На тлі соціялізації вибух конфлікт між утопійними зміслими правлячої партії і власницькими змаганнями селян. Сю прикмету селянства підхопили поміщицькі кола, які їй спомагали рух землевласників, себ-то заможнійших селян. На численні депутації, що домагалися знесення соціялізації, не звертали міністри ніякої уваги. Тоді по всій Україні розпочалася агітація проти Центр. Ради. Безвпинно відбувалися з'їзди і наради поміщиків і землевласників. Йшли також депутації до німецької команди. Німецький штаб скоро зійшовся з поміщиками. Нічого не помогли ухвали, постанови і заходи українського правительства, щоби припинити німецьку самоволю на Україні. Почалася тиха, підїздова боротьба обох таборів. На селі ширилося невдоволенє з окупаційних військ і невдоволенє з Центр. Ради. Вкраїні, котра переживала стан бурі, о фермент не трудно. Почались ворожі виступи проти німецького війська, в деяких місцях вбито кілька вояків. Тут і там творилися таємні організації з метою прогнати Німців з краю. Проти української агітації Німці виставили свій озброєний кулак. Одні і другі вижидали нагоди, щоби від слів і погроз перейти до рішучих чинів. Та в хвилі, коли слабе правительство Голубовича то скаржилося, то погрожувало, Німці мали вже все приготоване до перевороту. Ждали нагоди, зачіпної точки, щоби звалити Центр. Раду і її правительство.

Крім того через чисельну перевагу партії соціалістів - революціонерів інші українські, навіть соціалістичні партії, остали майже без голосу в справі державного будівництва. Правляча партія ще до певної міри зносила соціальних демократів, але соціалісти-федералісти або самостійники були в дійсності полишені голосу. Партія соціалістів-федералістів, вчорашніх членів "Туп-у" (товариства українських поступовців), що зєднала коло себе три чвертини всієї української інтелігенції, була поставлена в безвихідне положення. Її, що виросла на підкладі ідеології Драгоманова, що мала за собою традицію, що довгі роки двигала на своїх плечах українську справу в Росії, тепер випереджували ті крайніші партії, що засвоїли собі соціал-демократичну ортодоксійну віру, або непридатне для українського ґрунту російське есерство. Без більших зусиль, без відповідного вкладу праці і енергії ці дві партії мали щастя о стільки що на них сплила слава їх російських товаришів, рос. соц. дем. і рос. соц. рев. Гасла, кидані ними в медових днях революції, перепоєні демагогією, зробили своє. Народ, виведений з нормального стану, захоплений подихом революційних свобод, не спинився на границі можливого і неможливого, лиш пішов за тими, що мали сьміливість і відвагу обіцувати більше, розкидати повними пригорщами гарні заклики, розсівати мрії. І народ лавою пішов за тими принадними обіцянками. У виборах до всяких установ соціалісти-федералісти були майже поминені. І от серед таких обставин перед партією виникло питання, чи взагалі брати участь в державнім будівництві. Без сумніву, участь в будівництві була конечна, бо інакше могла наступити можливість недостачі сил. З другого боку через ту участь треба було брати відповідальність за усю роботу, якою кермували люди, що засвоїли собі світогляд, створений на чужих основах. Через отсе роздвоєне положення партії була хитка, народ мало цікавився соціалістами - федералістами, а всією своєю багатомільоновою масою пішов за українськими есерами. Таким чином за соц.-федералістами залишилися лиш духові сили. Та як довго революція не досягла межі анархії, так довго численіся з тими силами. Кабінет Винниченка майже вповні відпо-

відав думкам і змаганням соц.- федералістів. Та через підозрілість центрального уряду небавом припинила ся широка організаторська праця Секретаріяту. В розвою дальших подій революція дійшла до граничних стовпів. Настав час, коли не пошукували людей, досвідчених у політичних і громадських справах, тільки людей з революційним темпераментом. Такими "темпераментниками" стали на Україні соціялісти-революціонери. На соц. фед. мало хто звертав увагу і мало хто з ними рахував ся. Розпочали ся перегони з большевиками. Мимо того соц. федералісти, не зважаючи на всі хиби нового уряду, не відмовляли ся від співробітництва.

З приводу наказу ген. Айхгорна фракція соц.-федералістів виступила проти втручання Німців у внутрішні справи України. Одночасно зазначено, що такі накази викликає бездіяльність правительства. В справі Установчої Ради фракція заявила ся проти її скликання ізза незаконности її вибору. Зібране комітету партії 14. цвітня ухвалило вести різку агітацію проти скликання старої Установчої Ради, не брати участі в доповнюючих виборах, а навіть відкликати своїх міністрів з кабінету. І справді, дня 27. цвітня, отже на два дні до гетьманського перевороту, головний комітет партії постановив: "Через те, що досі Уряд не опублікував своєї декларації, значить, не виявив досі певного та ясного пляну й конкретної програми діяльности; через те, що нинішній кабінет міністрів не в силі стати на шлях реальної роботи й не виявляє високої здатности до праці; через те, що міністри, члени партії соціялістів федералістів, не можуть стати в кабінеті до активної участі та впливу в загальній нашій політиці і тим приймають на себе відповідальність за те, до чого вони не можуть прикласти рук, — головний комітет партії соціялістів - федералістів своїх представників як міністрів, у числі трох, відкликає з теперішнього кабінету, не забороняючи їм разом з тим тимчасово управляти міністерствами без міністерської відповідальности."

Наступило роздвоєне в лоні самого громадянства. Між двома ворожими таборами станув третій, соціялісти-федералісти, що не рвали ся до гетьманщини та не могли ніяк нала-

дити із соц. революціонерами. Переворот зближав ся. Потрібна нагода трапила ся небавом.

Такою безпосередною нагодою для повалення Центр. Ради явилось арештоване банкового директора Доброго. Розуміється, що колиб сеї нагоди не було, то Німці прийнялиб і кожду иншу. Великий фінансіст, Жид Добрий, член фінансової комісії української делегації продав Німцям проти законів республіки велику цукроварню. Був се злочин в розуміню законів української держави. Та українська власть замість легальним шляхом потягнути його до відповідальности, перевела вночі з 24. на 25. цвітня тайне арештоване. Три озброєні мушкетери зробили се вправді з припоручення "Комітету ратунку України," але — як опісля виявило ся — в тім були причастні й українські міністри. В сім факті дошукували ся Німці ворожих намірів супроти них. Тому 25 цвітня ген. Айхгорн видав приказ про заведенє на Україні німецьких полевих судів. День пізнійше вночі з 26. на 27. цвітня німецьке військo роззбрoїло першу українську дивізію, зложену з бувших полонених. Було ясне, що приготвляєть ся переворот та змагаєть ся до того, щоби усунути всяку силу, котра могла би стати в обороні Центр Ради. Наступив останний час діланя, та Центр Рада радила дальше. Вечером 27 цвітня Мала Рада приступила до обговореня останного розпорядку ген. Айхгорна. Голова Ради міністрів Голубович зазначував, що діяльність німецької команди на Україні не покриваєть ся тенденціями німецького правительства. Одинокий вихід домагати ся відкликания своєвільних генералів, котрі не розуміють ходу справ на Україні.

На другий день продовжували ся дебати. В салі засідань явили ся майже всі члени Малої Ради крім представників Поляків. З членів правительства були: Жуковський, Любинський, Прокопович, Христюк, Шелухин, і Клименко. В президії зайняли місця М. Грушевський і О. Веселовський. перший забрав голос Порш. Він вказав, що причиною подібних наказів є розвал і безсильність державної власти. Кабінет до сього часу не мав ніякої реальної програми. Кволисть правительства осьмілила Німців. Вони посунули ся до того, що поклали свою руку на внутрішнє жите республіки. Сьогондья вийшли два нові на-

кази, якими німецька команда оповістила, що професійні і робітничі спілки, а навіть міністерство внутрішніх справ мають просити дозволу у Німців на святковане 1. мая. Сліпі німецькі генерали, що в своїй державі є підпорою поміщиків, думають що й на Україні можуть стати на шлях єднання великих власників і буржуазії проти робочого народу. Відповідно на таке поступоване Німців є припинити виконане заключених договорів. Другий бесідник Б. Мартос говорив про настрій на селі, який є ворожий Німцям через їх спілку з елементами ворожими українській державі і започаткованим реформам. Коли Німці не змінять поступованя, то нехай знають, що їм прийде ся держати на Україні не 300 тис. війська а 3 міліони. Україна воліє бути Белгцією, як приєднаною до Румунії Бесарабією. — Промови були гарні і гарячі. Всі вказували на надходячу небезпеку, зазивали до єднаня, навіть Рафес відпекував ся від того, немов би неукраїнські демократичні групи ворожо відносили ся до української держави та закликав до єднаня всіх народів України, щоби спільними силами захистити Укр. Нар. Республіку.

Зараз після промови Рафеса увійшли до салі нарад німецькі жовніри під проводом офіцира. О год. 3.30 по пол. до будинку Центр. Ради підійшов відділ німецького війська з панцирним самоходом і кулеметами. Панцирник уставлено на Володимирській вулиці проти помешканя Центр. Ради, а жовніри з витягненими револьверами і багнетами вдерли ся до середини. Німецький офіцир ставши перед столом президії, закомандував по московськи: "Іменем германскаво правітельства пріказиваю вам всем поднятъ руки вверх!" — "Руки вверх!" — закричали німецькі жовніри, обступаючи саю вздовж стін. Всі члени Центр. Ради, міністри і газетні справоздавці — крім голови Ради М. Грушевського — як школярі підчинили ся приказови маленького німецького офіцира. Цивільна відвага опустила їх зовсім. Офіцир зажадав, щоби йому вказали мін. внутрішніх справ Ткаченка, управ. мін. закордонних справ Любинського, військ. мін. Жуковського, дир. департ. внутр. справ Гавського і мін. зем. справ Ковалевського. На Раді були лиш Любинський і Гаєвський, яких зараз а-

рештовано і виведено з салі. Потім зроблено загальну ревізію і відібрано зброю.

Дня 29. цвітня для охорони Центр. Ради прибули Січові Стрільці. Рано відбуло ся засідане фракції соц. рев., коло год. 3. спільне засідане всіх фракцій, а по 5-ій год. почало ся відкрите засідане Малої Ради. М. Грушевський, відкриваючи засідане, заявив, що він запротестував, перед німецькими властями проти нечуваного поведеня німецького війська в Центр. Раді та проти трусів і арештів членів Ради. Опісля Мала Рада приступила до розгляду основного закону Української Нар. Республіки. Закон ухвалено. Переведено теж зміну земельного закону, по якому приватна власність до 30 десятин не підлягає вивласненню. Вкінці проф. Мих. Грушевського вибрано президентом Укр. Нар. Республіки.

Був се останний акт Центр. Ради, який, на жаль, не здійснив ся. Українська й неукраїнська буржуазія висунули при німецькій допомозі нових людей і поставили їх при кермі державного житя України. Розпочались переслідуваня й арешти членів Центр. Ради. В ночі 30. цвітня виконано, на щасте, невдалий замах на проф. Грушевського, а опісля й розброєно одиноке забороло Центр. Ради — Січових Стрільців.

Так перестала існувати Українська Центральна Рада, організаційний виконавчий і законодавчий орган відродженої України, носитель української державної думки, бійовник за суверенність українського народу і оборонець трудящих мас. Багато було помилок в діяльності Центр. Ради, на що вказано у відповідних місцях, та її заслуги такі великі й непомірні, що ми, навіть остро критикуючи деякі вчинки й постанови сеї інституції, мусимо схилити голови перед людьми, що в час страшної бурі й світової хуртовини вивели український нарід на широкий шлях світових інтересів.

V. Нова Гетьманщина.

Причина перевороту. Справа Української Установчої Ради. Гетьманський переворот «Грамота до всього Українського Народу.» Гетьманські закони. Павло Скоропадський. Умова з Німцями. Гетьманський табір. «Український Національно Державний Союз». Партії, групи і течії. Реакція. Діяльність гетьманського Уряду. Українсько - російські переговори. Глухий кут укр. державности, Останні дні Гетьманату. Кінець Гетьманщини.

Крім зовнішніх впливів, що не могли погодити ся з істнуванем Центр. Ради, крім созвучного нахилу Німців до буржуазних кругів, були ще й внутрішні причини, які довели до упадку Українську Центр. Раду. Ми вже вказували на ті причини в попереднім розділі. Ми бачили, до якого замішання на Україні довели правлячі круги (партия укр. соц. рев.) через постанову довести до соціялізації землі, ми знаємо, як різно розуміли соціялізацію автори четвертого універсалу і ті, яких вони хотіли соціялізувати, т. зн. селяни. Селянство зрозуміло гасло соціялізації землі яко поклик до поділу і набутя на власність великої земельної посілости. Коли-ж непорозуміння з часом вияснявало ся, тоді між власницьким інстинктом селян і теоритичними мріями соц. революціонерів наступив різкий конфлікт. Заможнійші селяни, а навіть значна частина біднійших, виступили з протестами проти соціялізації. Розпочали ся паломництва селян до Центр. Ради, котра в своїй більшості легковажила собі сей рух, уважаючи його інтригами "буржуїв" проти "соціялістичного селянства". Через те й повага Центр. Ради упала і зникла з дня на день. Ніде правди діти, большевики більше обіщували пролетариятови, як се змогла зробити Центр. Рада. Посідаючі втратили довіре до Ради через соціялізаційні змисли. Ось так усував ся грунт, основа істнованя сього першого передпарляменту України. Розумієть ся, до селян прилучили ся поміщики, котрі взагалі не мали охоти втрачати своїх посіlostей, а що-найменше бажали дістати за них добрі гроші, котрих на Україні було в брід.

Як довго на Україні вела ся війна з большевиками, рух проти Центр. Ради не проявляв ся з більшою силою. Та з хвилею приходу Австро-Німців, саме тоді, коли соціялістичне правительство України звязало ся "дружними вузлами" з німецькими юнкрами і австрійськими клерикалами, отже з неод-

народними елементами, той рух зміг ся і скріпив ся. Кождий хто мав очи, бачив, як в пропасть котить ся Центр. Рада. Правда, се бачила й сама Рада. Тому постановила як найскорше скликати Українську Установчу Раду, щоб їй передати свої уповажнення та в її руки зложити дальшу долю державного будівництва. Дня 11. IV. Мала Рада обговорювала справу скликаня Установчої Ради. Вибори до сього законодатного тіла переходили в нормальних обставинах, серед інших часів і інших кличів. Вибори, що відбули ся з кінцем 1917 року і початком 1918 р. перед большевицьким заливом в п'ятьох губерніях, а саме: в Київщині, на Волині, Поділю, в Полтавщині і в Чернигівщині, дали такий вислід, що на 172 вибраних депутатів укр. соц. рев. і "Селянська Спілка" одержали 120 мандатів, большевики 33, жидівський нац. ком. 8, а інші по кілька мандатів. В інших губерніях, де переведено вибори аж після очищення їх з большевиків, відношене мандатів було менше-більше таке саме. Таким чином рішаючий голос в будучій Установчій Раді припав соціялістам-революціонерам. Другою з ряду що до величини і сили партією мали бути большевики. Українські соціальні демократи, котрі до недавна двигали українську державність — всі вони остали без голосу. Ось так, склад Установчої Ради в нічім не ріжнив ся від складу Центр. Ради, а коли ріжнив ся, то хиба відемно. Одно було певне і на одно годились всі, що так далі бути не може, що мусить наступити якась зміна, мусить прочистити ся душна атмосфера. На се вказували й промовці на засіданю Малої Ради 11. цвітня. Навіть представник соц. рев. Микола Шраг підносив в своїй промові, що через ворожу агітацію, через неможливість перевести в жите земельну й інші реформи, Центр. Рада губить свій авторитет. Те саме підносили й інші бесідники. І так Рафес (представник "Бунду",) згадавши про те, що на суверенність укр. народу зазіхають всі сусіди, а одночасно на ту саму суверенність у внутрі держави мають великі апетити чорносотенці і реакціонери різної масти, теж ствердив, що Центральна Рада, як господар української землі, вже не існує. Треба справжнього представництва народу, а не сього сурогату парламенту, на який з легкою душею можуть зробити за-

мах розумнійші і справнійші, коли до того ще скасують соціалізацію землі. Проти скликання Установчої Ради в такому складі, як вона вийшла з виборів, виступив др. Луценко. На його думку, вибори пройшли неправильно, в них брали участь московські салдати, що в той час перебували на Україні, а за те не брали участі українські вояки, що були порозкидані по всіх фронтах та Українці-полонені. Луценко був тої думки, що треба призначити нові вибори до Установчої Ради. Проти негайного скликання Устан. Ради заявили ся і укр. соц. демократи і соціалісти-федералісти. Та більшістю 28. голосів проти 15 Мала Рада постановила скликати Укр. Установчу Раду на 12 мая.

Все промовляло за тим, що Центр. Рада хилила ся чим раз більше до упадку. Безсильна, знеможена і виснажена опанована через соц. рев. більшість, без поваги і послуху переживала трагічні дні. Мало хто з нею рахував ся, давнійші надії на Центральну Раду завмирили. Німці і Австрійці рабували Україну, вивпнюючи тим зміст договору "без контрибуцій"; "без анексий", — чудова чаруюча фраза, а прецінь Холмщина і далі стогнала в чужинецькім ярмі, а прецінь при тихій підмозі Австро-Угорщини і Німеччини Румунія насильно забрала Бесарабію. Про людське око бесарабський передпарлямент "Сафатул-Церій", зложений з довільно покликаних Молдаван та з представників інших народів, перевів голосоване дня 6. цвітня в прияві румунського президента міністрів Маргільоманова. В дійсности одначе була се звичайна комедія, відіграна за румунські гроші при підмозі осередних держав. Коштом Бесарабії заплатила тоді Україна "спростоване" румунської границі в користь Австро-Угорщини та економічні користи Німеччини. На тім не кінець. Крим, що органічно звязаний з Україною, який армія Натієва увільнила від большевицького терору, лишив ся в руках Німців, які самі постановили уладнати його дальшу будуччину. Через соціалізаційні досьвіди Центр. Радо Кубанщина не виявляла великої охоти получити ся з матірним пнем.

Невдачі Центр. Ради йшли одна за одною. Та не улягає сумніву, що й така Центр. Рада, якою вона була в останних

тижнях свого істнованя, була-б продержала ся ще якийсь час силою своєї сьвітлої минувшини, що вже перейшла в традицію, як-би не постановила скликати Українську Установчу Раду на 12 мая. Та сама Установча Рада, що мала бути ратунком кредиту правительства у своїх і чужих, ще до її скликаня стала гробом Центр Ради з її соц. революційною більшістю. Буржуазні верстви не могли і не хотіли допустити до скликаня Установчої Ради, зложеної з самих соц. революціонерів і большевиків, не хотіли згодити ся на те, щоби соціялізація землі була закріплена сею найвисшою інстанцією новоствореної держави. Тому звязали ся з Німцями, і по довших приготуваннях виступили до отвертого бою з Центр. Радою і її правительством. Справа Доброго і т. зв. сицилійської вечірні була лиш потрібним претекстом для чинного виступу німецької команди, для оголошеня німецьких воєнних судів і переведеня арештів.

Дня 29 цьвітня, саме тоді, коли німецьке військо напало на Центральну Раду, в київськїм цирку відбував ся з'їзд землевласників під охороною німецьких багнетів. Зібрало ся багато селян і поміщиків. З'їзд відкрив селянин Коваленко; витаючи зібраних, нарікав на Центр. Раду і соціялістичне правительство та висловив надію, що може скоро явить ся тверда власть, що очистить від туману неправду та створить лад, а країну доведе до слави і могутности. "Ради ми не признаємо, — говорив він, — земельних комітетів також. Ми просимо (кого?) негайно усунути їх, бо вони працювали не для добра, а на шкоду народови України. Власть повинна бути міцна і ми її створимо." Також і інші промовці — селяни та поміщики нападали на Центральну Раду, правительство і земельні комітети. Підношено й те, що Установча Рада ніби-то вибирала ся під загрозою штиків і тому вона не може встояти ся. Коло 2. год. явила ся в сїнях цирку нова сторожа, зложена з 500 озброєних російських офіцерів. В годину пізнійше прибув на з'їзд ген. Павло Скоропадський в товаристві офіцерів. В той час, як він займав льожу, Коваленко звернув ся з трибуни до з'їзду: "Якої-ж власти нам треба?" — "Гетьмана" — відповіли зібрані в цирку, звертаючись в сторону льожі, де сидів Скоропадський. Саля задрі-

жала від оплесків та окликів. "Нехай живе гетьман!" — проносилось з одного кінця салі до другого. Тоді Скоропадський опустив льожу і з'явився на трибуні. Оклики ще збільшилися. Він поцілувався з членами президії з'їзду, а коли в салі трохи заспокоїлося, промовив: "Панове! Дякую вам за те, що поручаєте мені владу. Не для користи беру я на себе тягар хвилиної влади. Ви самі знаєте, що всюди шириться анархія і що тільки тверда влада може завести лад. На вас хлібороби, й на добре думуючих кругах населення буду опиратися. Молю Бога, щоб дав нам силу врятувати Україну". І знов залунали оклики в честь гетьмана. Його піднесено на руках і обнесено по салі. Зараз після цього він удався до собору св. Софії, де відправився молебень. На Софійській площі єп. Нікодим довершив обряд постриження й помазання гетьмана. Саме в той час переїздив в панцирній самоході з машинними скорострільними старшина Січ. Стрільців Черник, може найкрасший виразник Січового Стрілецтва. Він не міг зорієнтуватися в цій події, бо колиб був знав, що саме діється, був би без наміслу розторошив гетьманське зборище.

Із з'їзду землевласників вийшли хлібороби-демократи, коли дізналися, до чого прямує з'їзд. Більш тисячі представників хліборобів удалося до помешкання київської "Просвіти" де одобрено взагалі становиско Центр. Ради. Вони дивувалися з приводу наступивших подій та висказували своє невдоволене з того, що Німці підтримують князів та графів. Також члени Центр. Ради, ті, що не були ще арештовані і не розбіглися, відбували наради, готувалися не віддати влади, та се нічого не допомогло вже в створеній ситуації. Не було на ким опертися. По вулицях кружляли німецькі військові відділи в боєвій поготівлі з маш. крісами на панцирних самоходах.

"Вибір" гетьмана України був довершеним фактом. На другий день, 30. цвітня, появилася на мурах Києва "Грамота до всього Українського Народу", якою скасовано Українську Центр. Раду, попереднє правительство і земельні комітети.

ГРАМОТА

до всього Українського Народу.

Громадяни України!

Есїм вам, козаки та громадяни України, відомі події останнього часу, коли джерелом лила ся кров красших синів України й знову відроджена Українська Держава стояла на краю загибелї.

Вратувала ся завдяки могутному підтриманню центральних держав, які, вірні свому слову, продовжують і по сей час бороти ся за вільність і спокій України.

При такій піддержцї у всіх зродила ся надїя, що почнеть ся відбудоване порядку в Державі й економічне житє України увійде врештї в нормальне рїчище.

Але сї надїї не справили ся.

Бувше Українське Правительство не здійснило державного будованя України, бо було зовсїм нездатне до сього.

Бешкети і анархія продовжують ся на Україні, економічна руїна і безробітє збільшують ся і розповсюджують ся з кожним днем і врештї перед найбагатшою колись Україною стає грізна мара голоду.

При такім становищи, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населеня, які виступили з категоричним домаганем негайно збудувати таку Державну владу, яка здатна була-б забезпечити населеню спокій, закон і можливість творчої працї.

Яко вірний син України я постановив відкликнути ся на сей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Отсею грамотою я оголошую себе гетьманом всієї України.

Управа Україною буде провадити ся через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обґрунтованю приложених при сїм законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна й Мала Рада, а також всі земельні комітети від нинішнього дня розпускають ся. Всі міністри й товариші звільняють ся. Всі інші урядовці, що працюють в державних інституціях, зістають ся на своїх посадах і повинні продовжувати виконане своїх обовязків.

В найближчий час буде виданий закон, установлюючий порядок виборів до Укр. Союму.

До нього я буду твердо стояти на сторожі порядку й законности в Українській державі, буду домагати ся негайного виконання всіх державних розпорядків і буду підтримувати авторитет влади, не спиняючи ся ні перед якими найкрайнішими мірами.

Права приватної власности як фундаменту й цивілізації відбудовують ся в повній мірі й всі розпорядки бувшого Українського Уряду, а так само тимчасового російського уряду відміняють ся і касують ся. Відбудовується повна свобода по розробленню купчих по куплі-продажі землі.

Поруч з сим будуть прийняті міри по вивласненню земель по дійсній їх вартости від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничої кляси. Особливу увагу звернеть ся на поліпшене правового становища й умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці.

На економічнім і фінансовім полі відбудовується повна свобода торгівлі й відкривається широкий простір приватного підприємства й ініціятиви.

Передбачую всю трудність праці, що стоїть передо мною, і молю Бога дати мені силу, щоб достойно виконати те, що я вважаю своїм обовязком перед рідною Україною в сучасній виключній і критичній для неї час.

Мені далекі й чужі, які-б то не були, власні побудки й головною своєю метою я ставлю користь і добро народу всім дорогої нам України.

В сій свідомости кличу всіх вас, громадян і козаків

України — без різниці національності і віроісповіданя — допомгти мені й моїм працюювникам і співробітникам в наших загальнім великовідповідальнім ділі.

Гетьман всієї України ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ.

29. цвітня 1918 р. Київ.

Одночасно з оголошенем "Грамоти до всього Українського Народу" оповіщено й "Закони про тимчасовий держав. устрій України", а саме: —

Тимчасово до вибраня Союму й відкритя його діяльності державний устрій України й порядок кермованя оснууєть ся на отсих законах:

Про гетьманську владу.

1) Влада управи належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави.

2) Гетьман стверджує закони й без його санкції ніякий закон не може мати сили.

3) Гетьман признає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його в повнім складі на затверджене Гетьмана. Гетьман затверджує і скасовує Кабінет у повнім його складі. Гетьман приймає і звільняє інших урядових осіб в раді, коли для останних не обґрунтовано законом иншого порядку призначеня і звільнення.

4) Гетьман є найвисший керовничий всіх зносин Української Держави з закордонними державами.

5) Гетьман є верховний воєвода Української Армії та Фльоти.

6) Гетьман оголошує области на військовім, осаднім або виключнім стані.

7) Гетьманови належить помилуване засуджених, полегчене кари й загальне прощанє зроблених переступних подій з скасованем проти них переслідуваня і визволеня їх від суду й кари, а також складаня державних поборів і дарованя мило-

сти в особистих випадках, коли сим не нарушують ся нічий охоронені законом інтереси та громадянські права.

8) Накази й розпорядки Гетьмана закріплюють ся Отаман-Міністром або відповідним йому Міністром.

Про віру

9) Передовою в Українській Державі вірою є християнська православна.

10) Всі неприналежні до православної віри громадяни Української Держави, а також всі мешканці на території України користують ся кождий на кождім місці свобідним відправленем їх віри й богослуженєм по їх обряду.

Права й обовязки українських козаків і громадян.

11) Умови придбання прав українського козацтва та громадянства а так само їх утраченя означають ся законом.

12) Захист Рідного Краю се обовязок кожного козака та громадянина Української Держави.

13) Українські козаки та громадяни повинні платити у становлені законом податки й мита, а також відбувати повинности згідно з постановою закону.

14) Ніхто не може підлягати переслідуваню за проступне діланє иншим способом, як тільки означеним законом.

15) Ніхто не може бути затриманий під сторожею инакше, як лише у випадках, означених законом.

16) Ніхто не може бути суджений і покараний инакше, як тільки за проступні діланя, передбачені існуючими в час їх здійсненя законами.

17) Оселя кожного непорушна. Робити обшукуване й арешт в будинку без згоди його господаря можливо не инакше, як у випадках і в порядку означених законом.

18) Кождий український козак і громадянин має право вільно вибирати мешканє і працю, набувати й продавати майно та без заборони виїзджати за кордон Української Держави.

19) Власність непорушна. Примусове вивласненє нерухо-

мого майна, коли се необхідно для якої-небудь державної чи громадської користі, можливо не инакше, як за відповідну платню.

20) Українські козаки та громадяни мають право робити зібраня в межах, нешкідливих законам, мирно і без зброї.

21) Кождий може в межах, установлених законом, висловлювати й писати свої думки, а так само розпоряджувати їх шляхом друку або иншими засобами.

22) Українські козаки та громадяни мають право гуртуватися в громади й спілки в межах, непротивних законам.

Про закони.

23) Українська Держава керується на твердих основах законів виданих в установленій черзі.

24) Сила закону без виїмків обовязкова для всіх українських підданих і чужинців, що перебувають в Укр. Державі.

25) Закони, особисто видані для якої-небудь області чи частини населеня, новим загальним законом не усувають ся, коли в нім не постановлено такої відміни.

26) Закони оголошують ся для загального відома в утворенім порядку і перед оголошенєм до діла не прикладають ся.

27) Після оголошеня законоти надається обовязкова сила від часу, призначеного для того в самім законі. В самім виданім законі може бути показане, як виповняти його, як проголосити, як виконати телеграфом або через курієрів.

28) Закон не може бути скасований инакше, як тільки силою закона. Через те, поки новим законом остаточно не скасовано існуючий закон, він захує повну свою силу.

29) Ніхто не може відмовляти ся незнанєм закону, коли його оголошено існуючим порядком.

30) Закони розробляють ся в кождім Міністерстві по належности й передають ся на загальне обміркованє в Раді Міністрів.

31) По ухвалі Радою Міністрів внесених законопроектів вони передають ся на затвердженє Гетьманови.

32) Закони, які торкають ся деяких секцій, передають ся

в Раду Міністрів після обговорення їх зацікавленими Міністерствами.

33) Міністрам дається можливість видавати розпорядки в розвитку й поясненню законів, при чім всі такі розпорядки належать попередньому ухваленню Радою міністрів.

Про раду Міністрів і про Міністрів.

34) Напрямок і об'єднане праці окремих секцій по прикметам як законодавства, так і найвисшої Державної Управи складається на Раду Міністрів.

35) Кермоване ділами Ради Міністрів складається на Генерального Секретаря і на підлягаючу йому Державну Генеральну Канцелярію.

36) Отаман-Міністер і Міністри відповідають перед Гетьманом за загальний хід державної управи. Кождий з них окремо відповідає за свою діяльність і розпорядки.

37) За проступні по посаді діланя Отаман-Міністер і Міністри підлягають громадській і карній відповідальности на основах, в законі означених.

Про фінансову Раду.

38) Фінансова Рада є найвисша народна інституція для справ державного кредиту і фінансової політики.

39) Фінансова Рада складається з представників і членів, призначених Гетьманом. Крім того в склад Ради входять на правах членів: Отаман-Міністер, Міністер Фінансів і Державний Контрольор.

40) На Раду складається: 1) обмірковане часу й умов державних позичок; 2) обмірковане діл, що торкаються державного кредиту, а також питань обороту коштів і 3) попередний, кождий раз з особистого розпорядку Гетьмана, розгляд діл по фінансовій частині, які належать вирішенню в законодавнім порядку.

41) Обміркованя Ради передаються на перегляд Гетьмана.

Про Генеральний Суд.

42) Генеральний Суд Української Держави уявляє собою найвисшого хоронителя і захистника закону та Найвисший Суд України для справ судівництва й адміністративних.

43) Генеральний Суд оголошує до загальної відомости всі закони й накази уряду, слідуючи за законністю їх виданя.

44) Порядкуючий Генеральний Судия та всі Генеральні Судії призначають ся Гетьманом.

Гетьман всієї України ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ.

Отаман Ради Міністрів МИКОЛА УСТИМОВИЧ.

29. цвѣтня, 1918 р. Київ.

Таким чином гетьманат став фактом доконаним. Його при-готовлювано довший час, про що свідчить між иншим те, що Гетьман і його прихильники носили за пазухою готовий "тим-часовий державний устрій України." Гетьман поручив сформу-вати перше своє правительство Миколі Устимовичеві, велико-му київському капіталістови. На жаль, мимо всіх зусиль не вдалось йому створити правительства, котре мало мати чисто український характер — тому, що соціялісти-федералісти від-мовили ся вступити до міністерства. Не маючи змоги оперти ся на поміркованих українських елементах, гетьман зробив крок на право. Справу створеня кабінету взяв на себе 30 цвѣ-тня М. Василенко, член партії кадетів (конституційно демо-кратичної або "партії народної свободи"), український істо-рик, доцент київського університету, бувший товариш міні-стра народної освіти в кабінеті Керенського. Гетьман заявив Ва-силенкови, що кабінет не може бути правий (реакційний), що реформи необхідні, що земельна реформа мусить бути пере-ведена в напрямі, зазначенім в гетьманській грамоті. Про пово-рот до минулого не може бути мови. В основу діяльності ка-бінету повинно бути положене національне відроджене Укра-їни, одначе без тих крайностей, котрі шкодили би правильно-му розвитку національного житя і побуджували проти у-країнства широкі круги інших національностей. І Василенко.

удався до соціалістів-федералістів, закликаючи їх увійти в склад нового правительства, бо в противнім разі йому прийде-ть ся зложити кабінет з інших елементів. Соціалісти-федералісти то відмовлялися від участі в правительстві, то давали до пізнання, що треба ще підждати. Тоді Василенко зложив по своїй вподобі ліберальний кабінет з отсих осіб: М. Василенко тимчасово заступаючий предсідника міністрів, міністер народної осьвіти і тимчасово виконуючий обовязки мін. загр. справ; Ф. Лизогуб, мін. внутр. справ і тимч виконуючий обовязки мін. почт і телеграфів; А. Ржепецький, міністер фінансів; С. Гутник, мін. торговлі і промислу; Кіяніцин, міністер хліборобства; Ю. Соколовський, мін. харчових справ; Ю. Вагнер, мін. праці; др. В. Любинський, мін. нар. здоровля; В. Бутенко, мін. шляхів; проф. М. Чубинський, мін. справедливости; проф. Г. Афанасів, держ. контрольор; М. Гіжицький, держ. секретар; полк. ген. штабу А. Слівінський обняв тимчасово управу військового міністерства. Вже в кілька днів після зложеня кабінету провід Ради міністрів обняв Ф. Лизогуб, задержуючи й портфель мін. внутрішних справ. Слівінського заступив в управі військ. міністерство отаман Лігнав.

Найвисша власть, військова диктатура з всіми признаками монархічної влади опинила ся в руках Павла Скоропадського, що назвав себе "гетьманом всієї України". Скоропадський, гетьманський нащадок (в простій лінії від Василя Скоропадського, брата гетьмана Івана), родився 1876 р. Освіту одержав в пазькім корпусі. По його скінченю став офіциром в ляйб-гвардії кавалергардського полку. Подорожував по Європі, був довгий час у Франції, в Італії і в Греції. Інтересував ся культурою старинних народів. В його домі живі були українсько-козацькі традиції. Його приятелем довгий час був поміщик Петро Дорошенко, дядько відомого Дмитра Дорошенка, що теж зберігав глибоку пошану до козацької доби з її гетьманам і українським панством. Сю любов і подив до славної минувшини збудив він і в Скоропадським. "Гетьман всієї України" був якийсь час царським адютантом. Одначе двірське жите, а особливо двірські інтриги не притягали його; тому вернув до полку. В часі російсько-японської війни перенесено його в

забайкальський козакий полк, якого небагом став командантом. В короткім часі став генерал-майором і командантсєм ляйбгвардії в кавалергардськім полку. На війну в р. 1914 виступив Скоропадський з першою гвардійською бригадою; його піднесено до генерал-поручника і віддано команду над першою гвардійською дивізією. По якімсь часі йому доручено команду 34 армійського корпусу, з яким увесь час брав участь в боях, а опісля з'українчив його. Дня 6 жовтня з'їзд козаків вибрав його військовим отаманом українського козачого війська. В часі большевицького наступу на Україну Скоропадський пропонував свої услуги Центр. Раді, та їх неприяго, побсюючись щоби не проголосив себе диктатором. — Чи переворот з 29 цвїтня був конечний, важко сказати, але що якийсь зворот в державнім будівництві, в соціяльній політиці уряду мусів наступити, се певне. Українські партії на спільних нарадах, що відбули ся після перевороту, ствердили, що українська власть сама наближала ся до своєї корінної зміни. Се могло стати ся тим робом, що Центр. Рада розійшла ся би сама і, відігравши свою ролю революційного органу, передала би владу новому правительству, побудованому на підставі ділового принципу з представників ріжних політичних партій і громадських груп. Сю свою думк упро евентуальну еволюцію влади на Україні подали представники українських соціялістичних партій начальникови штабу ген. Айхгорна — ген. Грецерови. Голова делегачії партій С. Єфремов додав до того, що соціялісти взялиб участь в правительстві при умові безпереривної наслідности власти. Німці мусять числити ся з тим, що в противнім разі вони можуть бути примушені держати на Україні не 6, а 26 корпусів війська. Гренер зазначив, що поворот до Центр. Ради неможливий. Гетьмана признала вже найвисша німецька власть, та се не означає віднову монархічного принципу. Україна повинна лишити ся самостійною республікою. Гетьманови наказано, що його правительство має стояти на ґрунті укр. державности, не орієнтуючись ні в сторону Москви, ні в сторону Польщі.

Після ріжних нарад українські соціялістичні партії відмовили ся від участі в правительстві. Була се без сумніву ве-

лика помилка, бо тим самим віддавано владу над Україною елементам в більшості ворожим українській державности. Ось так між иншим з вини українських партій власть перейшла до рук октябристсько - кадетського бльоку. Переворот одних людей загнав в тюрму, других примусив стати на шлях підземної роботи, третих поставив в позицію критикуючих глядачів, а четвертих із забуття висунув на перше місце, в круг сонця влади, впливів і значіня. Коли-б переворот був відбувся лиш заходами і силами Українців, то се ще з огляду на державне будівництво, не велике лихо. Та велике лихо в тім, що хоч деякі українські круги правого напрямку й були причаєні до переворотових подій, то головну й рішачучу ролю відіграли в перевороті люди чужі — чужими руками, а радше штиками на некористь України. Ясно, що ті круги, яких спомагали Німці, муіли заключити з німецькою командою якусь умову. Якого змісту — не трудно додумати ся. Знаємо певно те, що в німецькім райхстагу говорило ся про те, що гетьманське правительство обіцяло прискорити довіз поживи до Німеччини, впустити в границі держави німецьких купецьких агентів за для "вільної торгівлі" та осібно винагородити Німців за прогнане большевиків і паціфікацію країни. Знову нелегально видаваний орган незалежних українських соціал-демократів "Червоний Прапор" приніс був такі точки договору гетьмана з німецькою командою: 1) парламент української держави збереть ся тільки тоді, коли се визнає можливим німецька команда; 2) українська армія буде організувати ся тільки тоді, коли на се згодить ся німецька військова влада на Україні; 3) всі українські війська Німці обеззброюють (що й стало ся за винятком корпусу Натієва, котрий не дав себе обеззброїти); 4) Україна зобовязуєть ся на протязі 15 літ продавати хліб лише Німцям по дешевій ціні; 5) земельна реформа буде переведена через викуп великої земельної власности і продажу її селянам і 6) на Україні заводить ся вільну торгівлю.—Настали часи диктатури. Диктували перш усього Німці з ген. Айхгорном, зглядно начальником його штабу ген. Гренером і німецьким послом в Києві бар. Мумом, а відтак кадети, октябристи, Москалі, тільки не Українці. Офіціальний диктатор України —

гетьман Павло Скоропадський став мальованою фігурою без голосу.

Через зміну правительства і державного устрою Україна не увійшла в стан ладу і порядку та спокою. Зовсім природно, проти гетьманського правительства з його арештами, тюрмою, переслідуваннями, підлеглості Німцям і Австрійцям, розпочала ся сильна агітація. Правительство мусіло боронити ся. Дня 10. мая появила ся відозва-заява нового правительства з підписами повного кабінету, в котрій уряд відпекуеть ся від роблених йому замітів. Перш усього зазначають ся у заяві, що гетьман не має заміру стати самодержцем. Навпаки, він відновляє і закріплює в народній свідомості думку про історичну вільність України, про народні й козацькі вольности. Не може бути мови про подавлене української національності, її мови, культури й державности. Правительство буде проводити в жите ідею дальшого всестороннього розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови в школі та державних і громадських організаціях і зміцнення української державности. Правительство мусить привернути спокій і лад в краю та довести до повороту умов нормальної і творчої праці. Несправедливі є також обвинувачення правительства в службі інтересам великих земельних власників і в забутю насущних потреб селянства. Правительство приступить до вироблення пляну земельної реформи. В тім самім дусі висказував ся гетьман і поодинокі члени правительства перед кореспондентами всяких краєвих і заграничних газет. Та слова словами, а діла говорили зовсім що иншого. Дивним дивом в гетьманським таборі, на чолі держави й на усіх адміністративних посадах найшли ся люди, що до перевороту не тільки не брали ніякої участі в українським русі, але — за малими виїмками — були настроєні ворожо до українського руху взагалі. Більшість гетьманців, себто міністрів, губерніяльних і повітових старостів, губерніяльних і повітових військових командантів та тих, що піддержували їхню політику, се перш усього російські кадети, октябристи і чорносотенці. Іронія долі привела до такого стану, що оборонці "єдиної і неделімої" стали керманичами українського державного життя. Правда, між

гетьманцями була й невеличка група Українців Вистане згада-ти, що особу гетьмана — в часах, коли він був отаманом вільного козацтва в Білій Церкві, окружав гурток людей, що називали себе тов. "Молода Україна". Сам гетьман, без сумніву, був і почував себе Українцем. В часах большевицького заливу, коли приходилось йому скривати ся з провідними українськими діячами, в розмові з ними завжди виявляв себе приклонником самостійної України і зазначував, що надто радикальна соціальна політика укр. соціалістів веде до руйни українську державу. Ставши гетьманом, Скоропадський не перестав виявляти себе українським меценатом і українським патриотом. В гетьманській канцелярії панувала українська мова, російським офіцерам, а також всяким урядовцям видано приказ до чотирох місяців вивчити українську мову під загрозою втрати державної посади. Бажане гетьмана довести до автокефалії української православної церкв итеж вказувало на рішучу постанову під кожним оглядом вдержати самостійність України. Одначе богато фактів говорило щось противне. Гетьманське правительство вело свою окрему політику, не оглядаючись на бажаня гетьмана. В українських державних установах засіли бувші російські старорежимні урядовці, Союзъ русскаго народа" явно й відкрито вів свою протиукраїнську агітацію. Офцирські товариства, що ставили собі метою відбудову єдиної російської монархії, могли свобідно розвивати ся. Привернено теж стару поліцію, в столиці й на провінції йшли безнастанні масові арешти української інтелігенції, селян і робітників. Російсько - кадетські змисли найшли собі широку основу для діяльності на Україні та здобули повну свободу рухів — саме тоді, коли український політичний рух переслідувано й нищено. На сїм місці годить ся згадати про з'їзд кадетської партії на Україні, який відбув ся в днях 8—11 мая. Партія, три представники котрої засідали в гетьманськїм правительстві, ігноруючо-негативно ставила ся до України і української державности. Над всїм, що говорило ся там, панувала всесильна обединительна думка. Серед кадетських промов і дискусий можна було почути такі дивоглядні вислови, як: "...я собственно не знаю, что панїмать под терміном "Україна".

Основною метою партії являється ся: "...взстановленіє єдїнства Расїї і забезпеченіє вазможности єя палетическаво і хазяйственнаго развітія". Навіть гетьманський міністер Гутник в промові висловив ся, що він не знає, що таке гетьманська власть. Бувши член Центр. Ради Крупнов називав попередню українську владу "хищніческою" і "насільственною". Тільки Василенко і Ржепецький, теж члени гетьм. кабінету, тоді не так ярко проти ставили ся українській державній думці. А треба мати на увазі, що кадети не зачисляли себе до правих (реакційних) партій. Щож думати про інші партії, котрі через якусь химерну насьмішку долі найшли ся в гетьм. коаліції? В дальшій розвою подій ми бачили такі аномальности, що Україна стала прибіжцем чорної сотні. В столиці України найшли ся провідники російських кадетів — Мілюков і Вінавер, котрі Київ намагали ся зробити своєю операційною базою.

Слідом за зїздом кадетів відбув ся в Києві в днях 15. — 18. мая з'їзд представників промисловости, торгу, фінансів та сїльського господарства на Україні. Метою з'їзду було перш усього обговорене господарських справ, одначе й політичний момент був досить виразно зазначений. Багато говорило ся про любов до України, про оборону культури, та головним їх змаганем було прикласти усі сили задля того, щоб землю залишено в їх руках. Все-ж таки промисловці і великі власники в справі української державности пішли крок далі, як кадети. Майже всі промовці (здебільшого про людське око!) стояли на ґрунті української самостійної державности. За журбою про вдержанє і, розумієть ся, побільшенє своїх матеріяльних дібр — вони розгубили свою мрію про "єдїную, неделімую."

Спиряючись на такі групи і верстви становиско гетьмана аж до останних його днів було досить невиразне. На початку Гетьманату можна було допускати дві можливости: 1) що гетьман щиро бажає самостійности України, але через те, що ніяка справжня українська партія не годилась вести рекційної політики гетьмана, й ні одна сутоукраїнська група не могла зважитись безпощадно запродувати економічні інтереси України німецьким капіталістам і імперіялістам, тому був приневолений оперти ся на німецькій командатурі та на поміщиках і

капіталістах України, зложених з чужих Україні елементів; 2) курсувала й друга думка, що політика гетьманського уряду се курс на відбудову одної, неподільної Росії, привернення рос. монархії, задля сього роблять ся всі можливі приготування, на всі відповідальні посади спроваджуєть ся відомих петербурських старорежимців. Під позірною українізацією держ. життя вела ся явна русифікація. Через те гетьманська політика не найшла ніде симпатії, крім поміщиків, тай то не всіх. Цікаво, що на Лівобережжю заснував ся був союз українських поміщиків, котрі гостро критикували політику гетьмана, уважаючи насаджуваний ним політичний курс убійчим для української держави.

Проти одностайного фронту "гетьманців" виступив "Український Національно - Державний Союз". В сій політичній організації об'єднали ся чотири партії: хлібороби-демократи, соціялісти самостійники, соціялісти федералісти і українські трудовики, а крім того всеукраїнська спілка залізничників, всеукраїнська поштово - телеграфічна спілка, опозиційні військові круги, а частинно ще й земства, кооперативи й українські фінансові інституції. Головна мета союзу: укріплене і збережене за всяку ціну самостійної української держави і утворення таких соціальних відносин при котрих могла би існувати сильна українська держава. Союз постановив оперти ся на середне селянство й трудову інтелігенцію. Союз ставши на республіканським становиску, намагав ся найти вихід з Гетьманату тим робом, щоб гетьман був президентом республіки. В програмі союзу видне місце займала земельна справа. Велика земельна власність має бути знесена шляхом парцеляції, зглядно націоналізації за викупом. Союз обстоював всі здобутки революції та конституцію Центр. Ради з деякими поправками. Боротьба проти всяких-спроб віднови єдиної, неділимий Росії — се начальне гасло союзу. Змагаючи до наміченої мети, союз розпочав переговори з гетьманом і начальником німецького штабу ген. Гренером. Дня 24. мая депутація союзу вручила гетьманови меморіал, в котрім піднесено дивоглядну політику гетьманського уряду. Там вказано між иншим на те, що гетьманський кабінет є неукраїнський по своїм

складі і політичній орієнтації. В кабінет міністрів не увійшли представники українських партій і українських громадських груп, тільки російські кадети, октябристи та представники тих громадських неукраїнських груп, котрі завжди ворожо ставились до українського руху й української державности. Сі партії і групи вславились на Україні своєю обрусительною антидемократичною діяльністю і покликане їх до влади збуджує серед мас недовіре до гетьманського уряду. На Україні поширив свою протидержавну й протиукраїнську діяльність "Руський Союз", що мобілізує всі темні сили для віднови "єдиної, неделімої". Заборона з'їздів земств, міст, а особливо робітничого і селянського з'їздів — тоді, як дозволяєть ся на з'їзди представників капіталу, торгівлі і великої земельної власти тільки дратує широкі працюючі маси. Зміна комісарів і командантів, вязнення і слідства, настановлюване нових урядовців з бувших жандармів і поліцейських приставів, котрі — замість бороти ся з анархією, борють ся з українськими інституціями, — дальше розв'язуване демократичних органів самоуправи й настановлюване на їх місце цензових дум і земств, — все те до краю обурює всі верстви українського народу, а особливо селян. Державний лад захитаний. Єдиний вихід із сеї безвихідної ситуації створене українського кабінету на національно-демократичній основі, з осіб української орієнтації, що мали-б повне довіре до широких мас. Рівночасно із заходами у гетьмана, "Український Нац.-Держ. Союз", дня 30. мая звернувся особною відозвою до німецького народу, вказуючи на важке лихоліте українського народу. Ледви український нарід скинув з себе віковичне ярмо, московський нарід своїми варварськими ордами залив територію України. Сі орди, руйнуючи Україну й вирізуючи його інтелігенцію, виразно щадили московську та жидівську кольонізацію на Україні. З уступленням московської повени і приходом німецько - австрійських — почала зростати у тих, що ненавиділи ідею Української Держави, ненависть до українського народу. Москалі не могли переболіти втрати свого пановання над Українцями, жидівська буржуазія, що по мові зовсім засимілювала ся з Москалями, у відокремленю від Росії бачила звужене і скорчене своєї тор-

говельно - промислової діяльності; в національним і культурним відродженню і розвитку українського народу добачували Жиди загрозу для свого визиску. Польська шляхта, маючи величезні маєтки на Україні й побоюючись їх втрати в користь українського народу, теж неприхильно поставилась до українського відродження. Отсі три чинники хотіли-б припинити дальший розвиток українського народу і для осягнення своїх цілий уживають ріжних підступів і провокацій. Згадавши Центр. Раду, її лівий характер та опісля природну реакцію в українським народі проти утопічних і шкідливих захоплень та переверот 29. цвітня, що при німецькій помочи віддав владу в державі чужинцям, союз закликав німецький нарід вплинути на свою владу, щоб та не перепиняла Україні зорганізувати ся на національній основі.

Також тодішний голова київської губернської земської управи й голова управи Всеукраїнського Земського Союзу Симон Петлюра звернув ся до німецького й австро-угорського послів в Києві з представленим про нечувані вчинки військ осередних держав на Україні. В звязку з державним переворотом скрізь на Україні почались арешти й замикання в тюрму без суду та слідства українських діячів. Арештують земських глашних, членів земської управи, а є й випадки, що закривають земські інституції. Ті арешти виконують ся німецьким військом. "Я повинен заявити вам, — писалось в листі — п. Ексцеленце, що мене дуже хвилюють сі явища і я не жду від них нічого доброго не тільки, п. Ексцеленце, для України, але й для тої держави, висшим представником влади на Україні коїтрої являєтесь ви."

Всі отсі заходи не мали успіхів. Гетьман запевнював, що й кадетсько - октябристський кабінет веде національно - державну політику, німецька командатура взагалі не думала йти на ніякі уступки і з впертостію зарозумілого осла піддержувала своїх російських пупілів. Петлюра, що виступив проти арештів українських громадян, сам опинив ся в тюрмі.

Тепер слід нам приглянутись виглядови і змістови поодиноких партій, що входили в склад "Укр. Нац.-Держав. Союзу." Найправійша і найбільш поміркована з них се українська

партия хліборобів-демократів. Її програма: утворене сильної середно-селянської власности та національно - державна політика. На чолі партії станув відомий харківський адвокат Міхновський і поміщик Шемет. Близько до партії стояли дипломатичний заступник у Відні Вяч. Липинський і відомий публіцист др. Дм. Донцов. В партії єдналися заможніше селянство Лівобережжя і кількадесять українських поміщиків - патріотів та горстка інтелігенції. Не велика се партія. Її малочисельність пояснюється тим, що більшість поміщиків і багатого, але малосвідомого селянства піддержували реакційну, а з національного боку невиразну політику гетьмана і його уряду. З другого боку більшість селянства наслідком революційного підйому придержувались таки "Селянської Спілки", що була під політичним проводом українських соціалістів - революціонерів. Всеж таки хлібороби - демократи встигли були добути собі сякий-такий вплив на політику гетьманського уряду.

Друга союзницька партія — соціалісти-федералісти — се чисто інтелігентська партія, зложена з поміркованої української інтелігенції. В Центр. Раді була вона представлена дуже слабо і через увесь час вела помірковану політику так в справі національній, як і соціальної. Вона все рішучо виступала проти есерівських експериментів, довгий час держала се антантської орієнтації та була проти сепаратизму від Росії, Відомі її провідники: Єфремов, Ніковський, Шульгин, Дм. Дорошенко, Чопівський, Шелухин, Саліковський, а з молодших Кушнір і Корчинський. Після перевороту партія основно змінила се. Від соціалізму і федералізму партії мало що лишило се. На останнім з'їзді, що відбув се в днях 10—12. мая, партія виразно станула на самостійницькім становиску, а також стала трохи більше радикальною в тактиці. Після перевороту гетьман предкладав партії вступити в кабінет, але партія заборонила своїм членам брати участь в гетьманськім правительстві. Дм. Дорошенка, що прийняв пост управителя міністерством закордонних справ, виключено з партії. Пізнійше, як ми бачили, партія хотіла вже вступити до кабінету, та Німці на се не згоджували се. Мета партії: створене сильної буржуаз-

но - демократичної укр. держави й націоналізація великої земельної власности.

Трета партія "Укр. Нац.-Держав. Союзу" — соціалістично-самостійники. Се найбільш радикальна партія з нац.-держ. союзу. Вона складається виключно з інтелігенції і національно свідомого українського офіцирства. Її вплив розтягається теж на поштових і залізничних урядників. Провідником партії був одеський лікар др. Луценко, (що пізніше згинув в бою з большевиками). До видних і провідних членів партії зачисляються проф. Тимченко, Маєвський, бувший товариш військ. міністра, а опісля начальний командант галицької армії ген. Греків і Олекс. Степаненко. Се партія національно-демократичного радикалізму, по своїй психіці найбільше зближена до молодшого покоління Галичан. Вона займає найбільше непримириме становище проти Московщини. Мета партії: сильна українська держава, піднесення національно-революційного ентузіазму в масах і широкі соціальні реформи, котрі забезпечили би внутрішню силу укр. державі.

Четверта партія — українські трудовики, найменша що до числа, складається з горстки інтелігенції, головню з поміж кооператорів, — займає середнє місце між соц. фед. і самостійниками. Її становище теж самостійницьке. Взагалі різниці між сими чотирма партіями невеликі. Довший час сподівалися, що сі партії зіллються в одну національно-демократичну, партію дрібно буржуазного національного радикалізму і самостійної української державности та утворять чисто національний кабінет. Так не сталося на велику шкоду України через невиразне становище гетьмана, відмовну поставу Німців і ворожу акцію земельних і промислово-торговельних капіталістів.

Поза "Укр. Нац.-Держ. Союзом" довший час стояли дві другі групи, що творять окремі течії двох українських соціалістичних партій, соціалістів-революціонерів і соціал-демократів. Переворот завдав їм найбільший удар і довів до найострійшої внутрішньої кризи, через що обі партії фактично розпадалися на кілька окремих груп. Найбільше потерпіли соціалісти - революціонери. Ніде правди діти, се партія пер-

ша піднесла клич української республіки і українських суверенних установчих зборів, вона довела до проголошення самотійности України, вона (розуміється при звичній у соц. партій демаґогії) провела до Всеросійських Установчих Зборів 95, а до Всеукраїнської Установчої Ради 150 депутатів (70 прц. всіх депутатів з України, а 95 прц. з поміж українських депутатів), ся партія заключила берестейський мир і закликала Німців на Україну, вона гуртувала в собі значну скількість свідомої української інтелігенції та майже всю селянську масу. Соц.-революціонери мали абсолютну більшість у всіх землях України. Удар на партію впав рівночасно з кількох сторін. Гетьманський уряд переслідував і арештував членів партії, партії національно - державного союзу обвинувачували її в большевізмі та доказували, зовсім слушно, що соц. рев. привели Україну до руїни, російські партії на Україні закидували їй буржуазний сепаратизм і шовінізм., укр. соц. демократи дрібнобуржуазність. Та найбільше підірвала партію внутрішня криза. У. П. С. Р., се наймолодша українська партія, що фактично повстала на початку революції 1917 р. Основним ядром партії були гуртки української молоді, що виростала під впливом ідеології російського народництва. В перших трох місяцях революції вступила в ряди партії маса самостійницької молоді, що держала ся головню національно - політичною ідеології Донцова, далі організатори українського селянства і вкінці велике число бувших членів рос. партії соц. революціонерів, що на початку революції стали почувати себе Українцями. І тому власне партія не могла бути суцільна, вона творила конгломерат різних відтінків і течій. Об'єднуючим звеном партії треба вважати два гасла: передане всієї землі в руки селянства і національне визволене України. Аграрний і національний радикалізм були тою силою, що держала в купі розбіжних людей, переважно вихованих на чужім ідейнім підкладі. Але ті гасла були занадто широкі, щоб надати виразну фізіономію партії, котра вправді мала спільну програму, але не мала спільної ідеології, ні одної тактики, ні спільного настрою.

Для зрозуміння тої розбіжності годить ся згадати, що до

другого партійного з'їзду, котрий відбув ся в липні 1917 р. і на яким остаточно усталено програму, в партії зарисували ся три головні течії: Лівобережці - інтернаціоналісти, Конфедералісти і група "Селянської Спілки". Перші стояли більше під впливом російського соціалізму, були прихильниками чисто класової політики, ставили ся негативно до всякої спілки з іншими українськими партіями, обстоювали соціалізацію на російський зразок, відносили ся байдужно або навіть ворожо до самостійности й ідеї української державности, вірили, що сучасна революція може знищити владу буржуазії, всі свої надії покладали на всесвітню революцію та завзято обстоювали автономію і федерацію, поборюючи буржуазне самостійництво. Лівобережцями називали їх тому, що їх погляди піддержували організації Харківщини і Полтавщини. Ядро, сеї течії творили люди, що складали ся з учасників таємних дореволюційних організацій, переважно молоді студенти та гімназисти. Конфедералісти приписували велику вагу національному моментови, ставили ся негативно до автономії і весь час підносили гасло федерації суверенних республік та ідею українських установчих зборів і клали велику вагу на організацію українського війська. Групу "Селянської Спілки" творили переважно старші члени партії. В національнім питаню визначала ся ця група опортунізмом, дальше автономії не йшла, в земельнім питаню обстоювала вона українську соціалізацію, рід націоналізації, що на якийсь час зберігала дрібну індивідуальну власність і не відкидала категорично викупу. — Боротьба між сими течіями виповнювала головний зміст внутрішньої боротьби в партії до липневого з'їзду. Гострі непорозуміння виникали головно в справі аграрній і національній. Конфедералісти обстоювали федерацію в міжнародному розмірі, дві другі течії уважали конфедералізм буржуазною справою. В земельнім питаню Лівобережці змагали до соціалізації на російський зразок (спілкове землеволодінє, зрівнюючий принцип, трудова норма і безвикупна конфіскація всіх земель та знищенє власности взагалі), а дві другі течії обстоювали соціалізацію, як рід націоналізації. На другім з'їзді мимо гострих ріжниць з'їзд прийняв національну програму конфеде-

ралістів і соціальну програму Лівобережців. Таким чином партія стала носителькою аграрного і національного радикалізму. Се одначе не припинило розбіжності в партії. Для прикладу згадаю, що тертя існували й далі, а саме: на військових з'їздах одна частина партії обстоювала потребу організації сильної армії, тоді як друга (Лівоб.) стояла на антимілітаристичнім принципі; на селянським з'їзді більша частина прийняла більше помірковану земельну програму, тоді як Лівобережці обстоювали чисту соціалізацію; підчас першої угоди з російським тимч. урядом Лівобережці і "Селянська Спілка" голосували за угодою, а конфедералісти були проти угоди в справі участі до Всерос. устан. зборів одна частина Центр. Комітету партії була за бойкотом виборів, друга за участію у виборах, трета за участію в самих зборах; одна частина обстоювала розділ компетенції між Українськими і Всеросійськими Устан. Зборами, друга всю суверенність признавала Укр. Устан. Зборам; одна частина була за прийнятем інструкції тимч. правительства Ген. Секретариятови, друга проти; підчас боротьби з большевиками одні обстоювали радикальну боротьбу, другі змагали до згоди, одні висловлювали ся категорично проти совітської влади, другі (Лівоб.) по части піддержували її; одна частина партії була проти проголошення самостійности, та більшість заявила ся за самостійностию; одні були проти берестейського миру, другі заключили його; за кабінету Голубовича, коли Центр Комітет партії властиво був Центр. Радою, одні уважали політику того міністерства реакційною, другі правильною, а треті були за деякими уступками в земельній справі. Сі розбіжності підкопували дисципліну і моральний авторитет партії, але страх втратити вплив і фактичну силу доводив до того, що всякі непорозуміння вирішали ся у нутрі партії. В такім стані компромітації своєї здатности управляти державою застав партію гетьманський переворот.

Зараз після перевороту відбув ся четвертий з'їзд партії нелегально в лісі за Києвом. На з'їзді було 80 делегатів, хоч до Київа приїхало 300. Інші не могли потрапити на місце сходин. Тепер зарисували ся дві виразні групи: українські соц.

початково не змагала до зірваня всіх вузлів з російським пролетариятом, довго вагала ся в справі повної суверенности України, але — ставши раз на обранім шляху — консеквентно піддержувала й боролася за незалежність укр. республіки. Партія рішучо відкинула думку про нагайну владу пролетарияту, признала за революцією на Україні важність національного моменту, станула на точці єднання всіх демократичних сил. Переворот завдав партії важкий удар, одначе не так дуже болючий, як укр. соц. революціонерам. Партія ніколи не думала переходити на нелегальне становище, навпаки в половині мая відбув ся в Києві пятій конгрес, який побіч резолюцій, звязаних з робітничою політикою, ухвалив отсі резолюції в справі державної самостійности України:

Зважаючи на те, що 1) інтереси розвитку продукційних сил на Україні та звязаного з сим розвитку клясової боротьби пролетарияту перебувають в непримиримім противорічю з імперіялістичними тенденціями російської буржуазії; 2) що боротьба російських большевиків з українською демократією показала, що й російський пролетарият не зміг ще й досі увільнити ся від впливів імперіялізму російської буржуазії і в своїм поході на Україну був лише сліпим знарядом в її руках; 3) що таким чином в сучасній Росії немає жадної кляси, на допомогу котрої в боротьбі за національно-політичну волю міг би сподівати ся український пролетарият і ціла українська демократія; 4) що при даних умовинах гасло федерації підносить ся передовсім яко шлях до реставрації "єдиної, неділимой Росії" і найбільше в тім заінтересованими поміщицькими і буржуазними колами, — V. конгрес У. С. Д. Р. П. уважає що необхідним при сучасних умовинах, які склали ся на Україні та в Росії, провадити рішучу боротьбу з гаслом федерації з Росією, яко з гаслом, направленим проти української революції й проти інтересів укр. пролетарияту.

Для повноти картини треба згадати, що в днях 13. і 14 мая відбув ся в Києві Всеукраїнський територіяльний робітничий з'їзд, предметом нарад котрого були дві точки: 1) біжучий політичний момент і 2) утворене організаційного всеукраїнського центру. Були там заступлені: укр. соц. дем., укр. соц.

рев. (з Селянською Спільною“ включно), рос. меншевики і большевики, жид. "Бунд" і "Поалей-Ціон". Постановлено бороти ся проти гетьманської реакції, а за 1) українською незалежною республікою (ся ухвала не вийшла щирою від усіх партій). 2) за Укр. Устан. Збори, 3) за передачу землі без викупу в руки трудового народу, 4) за широку законодавчу охорону праці, за державну контролю над виробом і восьмигодинний робочий день, 5) за повну волю коаліцій, страйків, зборів, слова та друку, 6) непорушність демократичних органів місцевої самоуправи та усіх вольностей, проголошених третім і четвертим універсалами У. Ц. Ради і 7) за повну рівноправність національностей і нац.-персональну автономію.

В короткім представленю намітили ми головні українські партії та групи, на котрі поділило ся громадянство України. Наше представлене не вичерпує всіх напрямів і деталей. Тут знову зарисували ся два великі табори з ріжними посередніми переходами. З одного боку гетьман із своїми реакціонерами і русифікаторами, зглядно "Малоросами" за виїмком Дм. Дорошенка, Василенка і Бутенка, по другім боці український соціалістичний табір. В середині стояв початково Нац. Держ. Союз, будучи в опозиції до гетьманського режіму і змагаючи до захоплення керми в свої руки. Ніякі змаганя до компромісу між вчорашнім і нинішнім не повели ся. Україну заляла ніч чорної реакції. Тоді, як з великих вогнів революції, настала свідомим почутем, виходила українська нація, Україна офіційально дійшла до стану держави без нації. В тім сумнім і скрутнім періоді найновішої доби української історії вельми потішаючим явищем був незвичайний зріст національної свідомости серед широких народних мас. Рівнорядно з урядово-українською русифікацією йшла неурядова українська українізація. Українська газета й українська книжка найшли небувалий попит і величезне поширене. На цілім просторі України повстали самочинно десятки найріжнородніших видавництв, сотки українських книгарень, що стали розсадниками української культури, укр. мови й, розуміеть ся, українського слова. Саме тоді, коли горіли українські села, палені втихомирителями, що багнетами, й тюрмами приводили до "обиклого

послушенства підданих“ ясновельможного пана гетьмана, — вогонь, що відбивався луною пожежі на зорянім небі України був одночасно тим вогнем, що прожирав скорупу темноти й безпросвітності українського народу. Се була єдина користь, спричинена переворотом.

Серед тих противних течій, напрямків, струй, все таки гетьманська влада звільна находила деяке право горожанства. Правда, становиско сутоукраїнських партій до гетьмана і його уряду відбилось в деяких місцях по селах активними виступами селянства, що гуртувалось в “Селянській Спілці“. Походжене гетьманської влади було широким народним масам, хоч вони й не захоплювались Ц. Радою в останній фазі її існування — переважно чуже. Треба було часу, щоб народ примирити з доконаним фактом.

Перед гетьманською владою станули важкі завдання: скріпити основи української державности через створене державно адміністративного апарату, через утворене достаточної сильної карної армії, через управильнене фінансової політики, через заключене миру з Росією, через навязане добросусідських зносин з сумежними державами, через переведене земельної реформи, через піднесене культурного рівня народу, через притягнене до державного будівництва всіх творчих елементів в державі, через заведене ладу і спокою та через відзискане втрачених або призначених на втрату земель.

Заки однак намітимо коротко дальшу діяльність гетьмана і його уряду треба зазначити політику містерій, ведену Німцями на Україні на спілку з глашатаями “єдиної, неділимої Росії“. “Спомагаючи“ українську державність, Німці одночасно почали думати й про велику Росію, котру забагли взяти в свою аренду. Щоб про се переконати ся, досить згадати про деякі справи. І так Крим, сю нерозривну звязану з Україною країну, постановлено “самоопреділити“, т. зн. всіми силами змагати до того, щоб Крим не належав до України. Друга справа, се справа чорноморської фльоти, котру нищено, рабовано, забирано і розбирано, щоб тільки Україна остала в найбільшій залежності від Німеччини і її аліанток. Трета справа — справа Кубанщини, що, заселена Українцями, змагала до з'єдинення з

матірним пнем. Але в головах деяких політиків, що були в порозуміню з Німеччиною, повстала думка "юго-восточного союзу", зложена з Донщини, Астраханщини, Ставропільщини і Кубанщини, котру силоміць впихано до того союзу. До тогож саме тоді Кубанщина була в руках большевиків. Для її визволення справлено туди Алексєйвців, котрі, створивши "юго-восточний союз", мали зачати відбудову Росії. Україну, котра фактично втратила Бесарабію і тратила Холмщину, обмотувано ріжними інтригами, обмежувано її з усіх сторін, щоб тільки не допустити до її зросту і могутности. Серед таких обставин не тільки не могло бути мови про відзискане втрачених земель, але заходила небезпека дальших втрат. В звязку з тим поширились чутки про зреченє гетьмана настоювати на створенє окремої української провінції в Австрії. Як опісля виявило ся, на заяву австрійського посла Форґача, що Австро-Угорщина зборонюєть ся виконати пункти тайного договору (додатку до берестейського миру), гетьман мав заявити протест з додатком, що Україна не має сили переперти свої права.

Через союз з чужими силами, без опертя на свідомій помочи й участі народу ціла українська політика безнастанно хитала ся. У нутрі держави кипіло. Українські кола умисно поставлено поза рамки державного будівництва, "скріплене державних основ" продовжувало ся через насаджуване чорносоптенців на найбільш відповідальних місцях. Роз'юшуване цілих партій допроводжувано до краю через неймовірні скандали. Таким політичним скандалом європейської слави був процес бувшого мін. військових справ Жуковського і тов. Гетьманська влада, видаючи німецькому воєнному судови українських горожан, не мала почутя власної гідности, ні трохи не шанувала достоїнства Рідного Краю. — Українська валюта зайшла в якийсь глухий кут. Україну засипувано керенками, совітською валютою, обвантажувано її міліярдами рублів, гроші поховано в найтайнійші скритки, вкінці забракло вимінних знаків. Вистане згадати, що залізничники довший час сповняли службу, не одержуючи ніякої плати. Центр. Рада пильнійше дбала про українську валюту, прийняла запропоновану Грушевським гривню за грошеву одиницю і вислала окрему комісію до Бер-

ліна для друку грошових знаків. Гетьманське правительство, в котрім засідали самі спеціалісти, "ділові люди", не мало иншого діла, як боротьбу з революцією і українством. Про армію йшли дуже живі балачки, але армії не творено, крім сердюцької дивізії при гетьмані, зложеної з 5.000 людей, синів богатих селян — дуків. Гетьман мав іще свої наємні відділи, складені з російських офіцирів. В міністерстві війни йшла нарада, розроблювано пляни, розміщувано корпуси по Україні, та ані кроком не поступлено в напрямі реалізації тих плянів аж до упадку Гетьманату.

Одним прислужив ся гетьман в деякій мірі, а саме створенем двох українських університетів: в Київі й Кам'янці. Дня 5 серпня рада міністрів ухвалила перетворити український народний університет в Київі на державний з чотирма факультетами, задержуючи одночасно російський університет. Тоді наступила й постанова що до заснованя кам'янецького університету. Отворене кийвського університету відбуло ся 6 жовтня, а кам'янецького 23. жовтня. Крім того полтавське товариство "Просвіта" постановило створити в Полтаві фільольогічний університетський виділ, що мав бути завязком третого українського університету. З припорученя правительства розпочато теж праці коло заснованя української академії наук в Київі.

На всім протязі істнованя Гетьманату вели ся мирові переговори з російською совітською республікою без жадного позитивного висліду. На основі 6-тої статі німецько - російського мирового договору (а властиво диктату), підписаного в Берестю 3. марта Московщина зобовязала ся негайно заключити мир з Україною. В 6. статі писало ся: "Росія обовязуєть ся негайно заключити мир з Українською Народною Республікою і признати мировий договір між сею державою та державами почвірного союзу. Українську територію негайно очистить ся від російських військ і російської червоної гвардії. Росія припиняє всяку агітацію чи пропаганду проти правительства чи публичних установ Української Нар. Республіки." Притиснені до муру большевики 3. цвітня звернули ся до українського правительства з мировими пропозиціями. Дня 17. цвітня Рада народних міністрів постановила прийняти

проект большевиків в справі мирових переговорів. Місцем переговорів запропоновано з української сторони місто Курськ. Одночасно запропоновано большевикам до переговорів: залишити переслідуване Українців на території совітської республіки, признати тимч. укрїнськими консулями осіб, вибраних українськими кольтоньями, дозволити Українцям переїзд на Україну і не заборонювати друку українських газет і книжок. Російська мирова делегация прибула до Курська, дожидаючи прибуття української делегачії. Тимчасом в Київі відбувся переворот. Большевицька делегация, не дїждавшись української, прибула до Київа в супроводі німецьких офіцерів. Не заставши Центр. Ради, російська делегация вступила на шлях переговорів з гетьманським правительством. Як делегати російської совітської републики прибули Хр. Раковський (був-ший пробідник румунських социялістів) і Д. Мануїльський, з укр. боку генер. судия С. Шелухин. В склад української делегачії входили ще Кистяківський, проф. Айхельман, Барановський Свіцин, Лінниченко і Слвінський. Переговори почалися 23. мая в салі засідань Малої Ради. На першу чергу прийшла справа уповажнення, опісля справа демаркаційної лінії та повернення вагонів і паровозів, забраних большевиками з України. Справа переговорів відразу прийняла затяжний характер. Вкінці 12. червня підписано тимчасовий договір при спинене боевої акції і поворот своїх горожан до матірнього краю. Переговори затягалися в безконечність. Большевицькі делегати придержувалися тут тої самої тактики, що Троцький в Берестю. Для внутрішньої консолідації України потрібні були межі і мир. Большевики, не тратячи надїї на всесвітну революцію, тягли переговори в нескінченість, що їм і вдалося. Для розмежованя України від Росії українська мирова делегация поставила етнографічний принцип з поправками, яких вимагають державні, економічні, адміністративні, географічні і національно - культурні умови. Російська делегация обстоювала принцип самоозначеня в своїм особлившій розуміню, а коли й прийняла опісля етнографічну засаду, то запропонувала таку межу, на основі котрої до совітської републики повинні були відійти 4 пов. Волині, частина Чернигівщини, Харківщи-

ни й Катеринославщини. По сій межі до Росії відходив величезний шмат Дон. басейну, з 2 пів міл. української людности з усіма копальнями антрациту й камяного вугля. Так ішло в політичній комісії. В двох других комісіях, а саме фінансовій і економічній ставили большевики ще більш дивоглядні пропозиції. Вимоги російської делегації, щоб Україна перебрала на себе відповідальність за керенки і інші гроші, друковані совітським урядом, даліше, щоб Україна заплатила Росії втрати, які та має через повстанє незалежної української держави — тільки зводили в нівець всякі переговори. Крім того від української делегації вимагано, щоб всякі спірні питання передати до вирішеня Гагському трибуналові, що відсувало би заключене дефінітивного миру на десятки літ, бо ні Україна ні совітська республіка покищо не є членами того трибуналу. Через се все кожного дня ставало ясно, що мирові переговори з большевиками не доведуть до ніякої мети. О се зрештою й ходило большевицьким делегатам, котрі вкінці на укр. ультимат перервали переговори і виїхали в Московщину, щоб опісля зявити ся в Київі в характері "українських" совітських комісарів.

При таких внутрішніх і зовнішніх умовах відносини в державі не могли сконсолідувати ся. Єднали ся партії, але державне будівництво ні трохи не поступило вперед. Найважніша для широких мас справа земельної реформи застрягла на мертвій точці. Зрештою, по правді гетьманське правительство не бажало собі ніякої реформи, що найбільше могло попірати добровільну парцеляцію через селянський (крестьянський) банк. Засаду самостійности української держави почато нарушувати не лиш реакційно - монархічними колами, але й членами правительства. Такі факти, як богослуженя за царя Миколу II, вбитого большевиками — були ще дрібничкою супроти того, що в часі, коли гетьман при кожній нагоді деклямував про самостійність, незалежність і суверенність української держави, голова його уряду Ф. Лизогуб в часі своєї поїздки до Берліна заговорив про федерацію. А тут наступали важливі події. Велика війна двох світових бльоків — антанти і почвірного союзу — зближали ся до свого трагічного закінченя.

Гетьман не знав, як поставити ся до Сходу Європи побідна антанта, а бажав за всяку ціну вдержати ся при власті. Тому хитав ся то в один бік, то в другий.

Український Національно - Державний Союз, зложений початково із чотирох дрібнобуржуазних партій, в дальшій своїй розвою збільшив ся і поширив ся через вступлене в його склад соц. революціонерів і соц. демократів, так що поза ним остали лише відломки крайніх лівих. На його чолі станув популярний президент бувшого Секретаряту В. Винниченко. В союзі об'єднали ся не тільки партії, але й всякі культурні та професіональні організації. Таким чином союз став силою, котра при всіх бурях і поворотах колеса історії могла відіграти рішачу роль. Гетьман раз конферував з національним союзом, другий раз зносив ся з представниками "єдиної, неділимої". В жовтні гетьман звернув ся до голови ради міністрів з листом, в котрім поручив йому приступити до розроблення закону про державний сойм, значить гетьман бажав вступити на шлях парламентаризму. Кожний день приносив нові несподіванки. Гетьманський кабінет нащупував ґрунт під ногами, котрий був дуже хиткий. Примара монархічної Росії з'явила ся перед очима гетьманських міністрів. В половині жовтня відбув ся в Києві з'їзд чотирох дум під знаком об'єднання всіх російських елементів для відбудовання зєдиненої Росії в формі конституційної монархії. Група гетьманських міністрів, що стали на становиску ухвал того з'їзду, подала гетьманови записку про заграничну політику, котру підписали міністри: Василенко, Ржепецький, Гербель, Гутник, Романов, Зінківський, Колокольцов, Вагнер, держ. котр. Афанасів та держ. секр. Завдський. В записці сказано, що на передодні мирової конференції стоїть перед Україною велике завдане. В імя своєї будуччини Україна повинна явитись на конференцію з ясною програмою бажаних для неї відносин до інших держав, особливо до тих, що повстали після розпаду Росії, а з окрема Великобританії. На думку авторів записки, до сього можна змагати двома шляхами: або будувати і зміцнювати українську державу, користуючись занепадом та безладем в Росії — або допомогти їй стати на ноги, увійшовши в спілку з новими держа-

вами, що повстали на руїнах Росії, задля утворення нової Росії. Записка стверджує, що екон. і всякі інші відносини вимагають об'єднання "руських держав", частина міністрів, гетьманського кабінету радить гетьманови в напрямі об'єднання проводити зовнішню політику. Записка кінчить ся страхіттям, що мовляв, як Україна стояти-ме з боку і байдужно в боротьбі з большевиками, то придбає довкола себе лютих ворогів, котрі мститись-муть на ній за те, що не допомогла руським людям повалити совітську республіку; в противнім випадку, як-що допоможе їм зібрати руські землі, може бути певна вибаченя за ту самостійницьку політику, яку вела досі. Ось так десять членів українського правительства зайняло становище, що з погляду державного права є нічим іншим, як тільки державною зрадою. Проти сього виступила меншість кабінету, а саме: голова ради мін. Лизогуб, мін. вн. справ Кістяківський, мін. загр. справ Д. Дорошенко, мін. шляхів Бутенко і мін. здоровля Любинський. Прийшло до кризи, котра покінчила ся димісією цілого кабінету. Ф. Лизогуб одержав місію створити новий кабінет, в котрий мало увійти більше осіб певної української орієнтації. Дня 24. жовтня гетьман затвердив новий кабінет у такім складі: голова Ради мін. — Ф. Лизогуб, управляючий мін. внутр. справ — В. Рейнбот, мін. військ. справ — А. Рогоза, мін. закорд. справ — Д. Дорошенко, мін. народ. освіти — П. Стебницький, мін. праці — М. Славинський, мін. суд. справ — А. Вязлов, мін. ісповідань — А. Лотоцький, мін. залізниць — Б. Бутенко, мін. нар. здоровля — В. Любинський, мін. фінансів — А. Ржепецький, мін. харчових справ — С. Гербель, мін. земельних справ — В. Леонтович, мін. торг. і промислу — С. Мерінг, держ. контролор — Петров, держ. секр. — Завадський. З поміж членів старого кабінету остали між іншим Ржепецький і Гербель, — автори записки про "єдиную, неділимою" на домагане німецької команди. В рядах Нац. Союзу зродили ся нові надії, а саме, що так довго відволікана земельна реформа тепер найде свою остаточну розв'язку; що скінчить ся безконтрольне пановане земельних власників і "протофісу" (організація капіталістів); що до голосу прийде демократичний сойм, котрий дасть конституцію українській дер-

жаві, згідну з духом часу; що українські діячі, заарештовані попереднім урядом, будуть випущені на волю, що українські селяни і робітники, забрані силою до Німеччини на примусові роботи за свою неблагонадійність, вернуть до Рідного Краю; що для захисту і зміцнення держави буде створена українська армія; що настане повна воля, свобода слова і друку та загалом всі громадянські свободи будуть шановані і перестерігані. Так не стало ся. Міністри Українці були майоризовані в гетьманським правительстві. Сам гетьман, позірно піддержуючи національно - українську струю і дальше стоячи на ґрунті державної незалежности, одночасно навязував зносини з донським отаманом Красновим і ген. добровольчеської армії Денікіном. На початку падоліста гетьман мав побаченя з Красновим. Сей останний виголосив промову до гетьмана, з котрої виразно пробивала ся дальша мета діяльности гетьмана. "Вам ваша сьвітлосте, припав тяжкий шлях, але славний" говорив він. — Той славний і тяжкий шлях — се-ж ніщо инше, як збиране "руських земель", віднова єдиної й неділимої Росії.

Всі надії завели. Національному Союзови, вичерпавши всі засоби мирних заходів задля того, щоб Україна була справді українською, не було иншого виходу, як збройно виступити до боротьби з ненависним Гетьманатом. До своєї розпорядимости мав Союз Січових Стрільців, що — зорганізувавшись наново на твердій дисципліні, тимчасом стояли в Білій Церкві. За Союзом стояли великі маси селянства із зброєю, перехованою з часів демобілізації, готові до активного виступу. Крім того організовано цілий корпус, позірно для допомоги Українцям в Галичині, а в дійсности до боротьби з реакцією. На 17. падоліста скликав Нац. Союз до Київa Український Національний Конґрес для обговореня сучасного міжнародного становишка і перспектив на будуче. Конґрес мав бути зложений на дуже широкій основі — так, щоб міг виявити справдішну думку України. Не лише державна Україна, але й Галичина, Донщина, Холмщина, Бесарабія, Чорноморщина, Кубань і Крим — мали мати своїх представників на Конґресі. Та серед найгарячійших підготовань до Конґресу, мін. внутр. справ Рейнбот відмовив дозволу на скликане Конґресу. Тоді Національний Со-

юз почав півявно приготовлятися до активного виступу. Дня 13. падолиста в "Українськiм клубі" відбуло ся політичне засіданє, в котрiм взяло участь багато політичних діячiв та бувші члени Центр. Ради. Головні бесiдники, Винниченко і Петлюра (вже випущений з тюрми), закликали українські групи проявити більшу діяльність. Разом з тим почали ся переговори української демократії з демократією инших національностей задля спільного виступу. Гетьмансько реакційний табор теж організував ся. Збирали ся наємні російські офіцери, на східній межі України стояв Денікін із своєю добровольчеською армією, на організацію котрої гетьманський уряд виасигнував 200 мiл. карбованців. Реакція піднесла голову. Вже не треба було числити ся з державною незалежністю України. Прецінь у свiтовій війні побiдила антанта, союзником котрої була Росія. Сподіючись, що вже в найблизших днях повстане велика Росія, гетьман 15. падолиста усунув недавно створений кабiнет, а покликав новий, зложений з самих Москалiв. Одночасно появила ся гетьманська грамота, якою Україну злучено з Росією. У відповідь на се Національний Союз покликав нарід до зброї. На цілій Україні загорилось повстане проти Гетьманату. За Нац. Союзом станули Сiч. Стрільці, до котрих прилучила ся сердюцька дивізія, частина бувшої бригади Натiєва і залiзно-дорожна охорона. Нач. отаманом укр. військ став Петлюра. Республіканські укр. війська занимали міста на Правобережю, проголошуючи всюди гетьманську власть скасованою. На Лiвобережю вiв акцію ген. Болбочан. Тільки в Київі держав ся iще до половини грудня доровольчеський корпус, найнятий Скоропадським, під нач. командою кн. Долгорукого. Нiмці, зі страху перед пiмстою за свої лиходiйства, держали ся неутрально. В половині грудня розбито добровольчеський корпус, а гетьман і його правительство втiкли за кордон.

Так ганебно закінчила ся нова Гетьманщина, одна страшна дiя з великої драми "Вiдроджене України."

VI. Наддністрянська Україна.

Галичина в часі війни. Австро-Угорщина і Галичина. Австрія перед упадком. Дві розвязки української справи в Галичині. Укр. Національні Збори. Польська Лів. Комісія і Галичина. День 1, падолиста у Львові. Відозва до Українського Народу. Львів тереном боротьби. Вихід укр. військ зі Львова. Станиславів новий осідок укр. правительства. Організація державн. З'єдинене українських земель.

Війна, що вибухла в серпні 1914 р., отворила перед Українцями, а головно перед Українцями австро угорської монархії дивно оптимістичні перспективи. Сучасне покоління, що не бачило й не переживало війни, не допускало навіть в найбільш фантастичних снах, що українському народови Австро-Угорщини доведеться відразу вступити на довгий і тернистий шлях, засіяний кістками і сполочений кровю, закиданий згарищами і руїнами, освічений луною пожеж. Одночасно з тим, мало хто здогадувався, що сій маленькій країні, Галичині, прийдесться відіграти на протязі війни таку імпозантну роль у винесеню української справи на міжнародний політичний ринок і у твореню основ української державности. Живемо в часах найбільших політичних і соціальних потрясень, чуємо на своїм тілі і на своїй душі важкий тягар щоденних болів і турбот, живемо хвилиними вражіннями, а вухом ловимо кожний стукіт, се все не є пригоже задля зрозуміння величі, сили, імпозантності і широкої скалі переживань нашого покоління. А прецінь за пять з половиною літ пережили ми многоважну, ще не закінчену добу радощів і смутків, ясної, наївної й захоплюючої віри й надії — та пригнічуючої, вбійчої знеохоти і зневіри. Гомоніли серед нас звуки бадьорих пісень про щасливу будуччину й понуро-зловіщо доносились напів похоронних співів.

Пригадаймо в коротенькім реєстрі деякі факти: Початок війни застає Українців двоединою монархії з сильною вірою в центральні держави. Можна сміло сказати, що поза жмінкою тзв. москвофілів всі укр. партії заявили ся за центральними державами. Се явище було зовсім природне, бо-ж в царській імперії Українцям нічого було шукати. І в той час, коли Українці, обовязково і з власних побудів (Українські Січові Стріль-

ці) спішили під австрійські прапори, вороги українського народу задумали пекольне діло: вигубити українську інтелігенцію, щоби з хлопською масою, позбавленою проводу, поступити по своїй вподобі. Наступила російська інвазія, котра мала свої лихі й добрі сторони. Російський уряд сотки української інтелігенції загнав в далеку Сибір, тисячі запроторив в тюрмі; з другого боку Галичина, як осередок українського культурного й політичного руху, мала великий вплив на розбуджене національної свідомости серед російських Українців. Галицька еміграція в західно - австрійських краях, а головню у Відні, перенісши переслідуваня, взяла ся за пропаганду української справи серед чужинців. В сім напрямі величезну ролю відіграли українські публіцисти й письменники та "Союз визволення України. Українсько воєнна - політична плятформа загально відома: український коронний край в межах Австрії та створене осібної державної одиниці із українських земель, видертих Росії. Вже тоді наші політики, у видвиганю на перше місце своєї льяольности, поповнили непростиму помилку, спираючись на роз'єднуючий засаді, між тим, коли на першім місці все і всюди мусить бути видвигане змагане до з'єднаня українських земель.

Мимо сеї найбільш льяольної програми австрійське правительство ні разу не стало на шлях реалізації хоч-би частини українських домагань. Навпаки, всі обіцянки кабінету гр. Штірка служили тільки для миленя очий українських політиків, а разом з тим і українського громадянства. По російській інвазії розпочала ся друга серія арештів. Заповнили ся Талергофи, Гмінди й інші арештантсько - концентраційні табори. Адміністрація краю, ворожа українському народови, спираючись на воєнний стан, здвоєними зусиллями продовжала давню ворожу лінію супроти Українців. Одночасно видушувано від українського населеня остатний гріш на ведене війни, останні запаси поживи для запровіянтованя армії. Переходячі фронтові війська нищили й руйнували добро населеня, цілі села зникали з лица землі, стрілецькі рови поперегинали урожайні поля. Всякі хороби і пошести, а особливо полові недуги, занесені військом, вдерли єя в здоровий організм населеня.

Серед такого, більше як нужденного, вегетованя позиція наших політичних представників була незвичайно утруднена, коли взяти на увагу ще й ту обставину, що Українці із своєю територією були завжди призначені на торг, на заплату комусь іншому. Серед таких невідрадних обставин з'явив ся 4. падолисти 1916. р. тзв. акт 5. падолиста, яким осередні держави проклямували утворене незалежної Польщі, а крім того Австрія проголосила відокремлене Галичини. Що до першого, то український нарід, котрий століттями змагав до свободи, повитав повстане польської держави із симпатією. Відокремлене Галичини було нічим іншим, як ударом в скервавлені груди українського народу. І тепер українська політика, замість змагати до поширєня прав українського народу, була приневолена всю свою енергію звернути на відбите виміреных в нас ударів. Падолистовий акт довів до перегрупованя українського політичного представництва. Довголітний політичний провідник австрійських Українців, др. К. Левицький, відійшов в сутінь. До проводу прийшли нові люди з др. Евг. Петрушевичем на чолі. Ся переміна в нічим не змінила положеня українського народу. "Українська Парляментарна Репрезентация" не змінила ні політичного напрямку, ні тактики. Все остало по старому — за виїмком внутрішньої боротьби в лоні найбільшої галицько - української партії — національно - демократичної. Українські надії зросли значно з вибухом великої російської революції, прибираючи на змісті pq заключеню берестейського миру. На основі додаткових умов між Австро-Угорщиною і Українською Народною Республікою Галичина, як невдатний твір, що повстав через споєне двох окремих частин: Великого Краківського Князівства з Князівством Осьвенцімським і Заторським та Королівства Галичини, — мала бути поділена на свої складові частини: на польське Краківське Князівство і українське Королівство Галичини. До кінця червня 1918. мав бути переведений поділ Галичини, та австрійське правительство, як вже стільки разів, так і тепер обмануло український нарід. Австро - угорський посол в Києві гр. Форґач намовляв гетьмана, щоб той відступив від додаткового договору, а коли се не повело ся, привичним способом австро - угорської ди-

пльоматії в короткій дорозі заявив, що Австрія не виконає прийнятого обов'язку, а своє правительтво повідомив, немовто гетьман сам не настає на виконане.

Хоч як прикро діткнуло се український загаль, одначе ніхто не попадав в чорну зневіру. Всі бачили наглядно, що Австро-Угорщина хилить ся до неминучого упадку, та що сяк чи так перед українською Галичиною стоїть красша будучність.

Австро-Угорщина, штучно склеєна держава, як великодержава повстала з дробів ріжних народів, котрі хоронили ся під омофором австрійської династії задля оборони перед турецькою навалою. З тих національних дробів, до котрих опісля влучено деякі території по подїлах Польщі, повстала велика наддунайська монархія. В новітних часах, при змінених умовах, коли давна загроза перестала істнувати, а сучасна війна на перший плян видвигнула права народів, національні аспірації мусїли звести в нівець всякі династичні амбіції. Права народів, видвигнуті великою російською революцією — мусїли найти свою розв'язку в розсаденю тих ріжнонаціональних держав, де були народи-пани і народи - раби. Мрії перетворювали ся в дійсність, зближав ся новий порядок сьвіта, опертий на відомій дефініції прав народів Вільсона, президента З'єдинених Держав. Підставою нового порядку є право самоозначеня народів. Національна територія або заселена через більшість членів даної нації має свобідно постановляти про свою долю, про свою державну приналежність. Національні меншости тої території мають мати забезпечене своїх національних, культурних і політичних прав. Індивідуальність кожного народу мусить бути вповні пошанована. "Народи і провінції не можуть бути перекидані, як предмети або кости до гри, з під влади одної держави під власть другої, хоч-би хо дило о велику гру рівноваги сил, здискредитованої тепер по всі часи". Зближуючий ся мир мусить бути побудований на справедливості, всякі привілеї є включені, рівні права для всіх народів. — Ясне, що при реалізації отсих засад не могли вдержати ся при істнованю ріжнонаціональні держави, а в першій мірі Росія, Австро-Угорщина і Туреччина.

Осередні держави, як ми се вже бачили в берестейських

дискусиях, обстоювали забезпечене прав народів в рамках поодиноких держав парламентарним шляхом. Одначе таке становиско, підкріплене оружною силою почвірного союзу, захитало ся з хвилию, коли вовне положене змінило ся на некористь австро - німецького бльоку. Під кінець вересня англійські війська вдерли ся до Болгарії, болгарське правительство звернуло ся до антанти з просьбою о завішенє зброї. Зближала ся ліквідація мілітарної могутности осередних держав. Треба було ратувати перед неминучою катастрофою, що тільки далось би вратувати. І ось дня 1-го жовтня 1918. австрійський президент міністрів бар. Гуссарек заговорив в парламенті про автономію австрійських народів. Та се уступство правительства нікого вже не вдоволило. Кождий нарід змагав тепер вже не до куцої автономії, тільки до державности.

Австрія все ще сподівала ся тзв. австро - польської розвязки, намагаючись прилучити до польського королівства Холмщину, Підляше і Сх. Галичину. Проти торгу українськими землями зірвав ся в Галичині однодушний протест українського народу. По всіх усядах, в містах і місточках і селах відбували ся протестуючі віча. Австрійське правительство втратило в очах Укр. інців всякий кредит. Дійшло до того, що в Австрії вже ніхто не оглядав ся на Австрію. Не оглядав ся на неї й український нарід. Тільки частина українських політиків вірила, що прецінь побідна антанта при умовах миру так страшно не скривдить Австрії, тому й держала ся навіть тепер тзв. австрійської орієнтації. З огляду на неясний політичний момент і такий погляд, хоч минав ся він із змаганнями укр. загалу був в деякій мірі оправданий. В Австрії, яка, обкроена, не могла би вже загрозувати нашому національному й соціальному розвиткови, думали ті політики — з огляду на слабість української держави — найти захист перед імперіялістичним напором найблизших сусідів. Спираючись на Вільзонівські принципи Польська Регенційна Рада дня 8. жовтня проголосила незалежну Польщу, а вже на другий день (9. X.) віденське польське коло ухвалило домагане: "злучити (в польській державі) землі, на яких польський нарід історично й культурно має домінуюче становиско." Такі польські домаганя не сприяли без-

посередньому порозумінню між Українцями й Поляками. Порозуміне було можливе тільки під тою умовою, коли-б Поляки згодили ся на переговори на тему, як забезпечити права національних меншостей по обох боках лінії Сяну.

Остаточо в жовтні скристалізували ся думки між українським громадянством про дальшу долю Української Галичини, Буковини й північної (української) Угорщини. Як вже згадано, частина українських політиків та значний відсоток членів національно - демократичної і радикальної партій були за утворенем з тих областей окремої самостійної держави, котра — приноровлюючись до дальшого розвитку подій — увійде в склад Великої України або в федеративну звязь з новою Австрією. Друга, значно більша частина українського громадянства, а саме: укр. соц. демократична партія, більшість радикальної партії (селянство), частина нац. демократичної партії, Українські Січові Стрільці і студентство заявило ся за з'єдиненем всіх українських земель в одній великій українській державі без застережень. За такою розвязкою української справи виступив в австрійським парламентах пос. Семен Вітик. Українське студентство на своїм зібраню дня 13. жовтня ухвалило таку резолюцію: "Українське студентство, стоячи на ґрунті самоозначеня народів, ставить одиноко оправдане, доцільне, невідкличне і справедливе домагане з'єдиненя всіх українських земель, заселених українським народом, в одну державну цілість, у від нікого незалежну, демократичну українську державу". Одночасно зібране "з великим вдоволенем витає проклямацію незалежної Польщі, зложеної з безуслівно польських земель, то значить: етнографічно польських просто рів, і має повну надію, що незалежна Польща житиме в добрих сусідських відносинах з незалежною Україною."

На сім становиску станула теж Головна Рада галицьких і буковинських та угорських Українців в Києві, домагаючись з'єдиненя всіх українських земель в одну суверенну державу.

Тимчасом в державі відбували ся переміни, про які перед тим важо було-б і подумати. Дня 16. жовтня появил ся цісарський маніфест, котрим заповідало ся перетворене Австрії (без Угорщини!) в союз національних держав. "Австрія по

волі своїх народів має стати ся союзною державою, в якій кожде племя, на області, котру воно заселює, творить свій власний державний організм.“ Тимчасове заступство інтересів поодиноких народів передано в руки Национальних Рад, створених послів до державногої ради кожної нації. По думці австр. правительства мали бути створені чотири національні держави: німецько-австрійська, чеська, іллірійська (поладнево-славянська) і українська. Полякам полишено свободу рішень (з огляду на 13 точку Вільсона), Трієст мав творити окреме державне тіло. Справа Боснії й Герцоговини, а також румунське питанє мали стояти отверті з огляду на Угорщину, якій запрошено інтегральність. Ся останна спроба ратунку Австрії не повела ся, а то тому, 1) що народи мали вже більші аспірації і засадничо самі бажали вирішувати свою долю і 2) що дня 19. жовтня, австро угорське правительство одержало відповідь Вільсона на ноту з 4. жовтня, в котрій то відповіді Вільзон відступає від автономії для народів Австро-Угорщини і в руки Чехо Словаків і Південних Славян віддає рішенє про істнованє наддунайської монархії. А те рішенє випало некорисно для істнованя монархії.

Серед такого багацтва подій збирались Українські Национальні Збори у Львові дня 19. жовтня 1918. В передодень зборів відбула ся нарада українських парламентарних послів з Галичини і Буковини, бувших українських соймових послів з Галичини, соймових послів з Буковини, українських членів палати панів, по трох відпоручників укр. партій і представників українського студентства, котрі утворили Українську Национальну Раду, щоби порішити правно державну будучність укр. земель Австро-Угорщини. По основній дискусії, в котрій зазначили ся дві основні, згадані нами, струї, ухвалено: "Стоячи на становищі самоозначеня народів, Українська Национальна Рада, як конституанта, постановляє:

1. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, — а з окрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученєм Лемківщини, північно західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-

східної Угорщини, — творять одноцільну українську територію.

II. Ся українська національна територія уконституовується отсім як українська держава. Постановляється поробити приготовані заходи, щоби се рішене перевести в жите.

III. Взивається всі національні меншости на сій українській області, — причім Жидів признається за окрему національність, — щоб уконституовали ся і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в скількості, відповідаючій їх числу населеня.

IV. Українська Національна Рада виготовить конституцію для утвореної сим способом держави на основах: загального, рівного, тайного і безпосередного голосованя з пропорціональним заступством з правом національно - культурної автономії та з правом заступства при правительстві для національних меншостей.

V. Українська Національна Рада жадає, щоб зорганізована отсе в державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

VI. Теперішному австро-угорському міністрови заграничних справ гр. Бурянови відмовляється права пересправляти іменем української території.

На другий день зїхали ся до Львова тисячі селян, робітників і інтелігенції. Велика саля "Народного Дому" виповнилася тисячами делегатів. На всіх коридорах, сходах і на подвірю панував великий стиск. Довшу політичну промову виголосив президент Української Національної Ради Евген Петрушевич. Він представив ті перепони, які в сучасній хвилі не ведуть до зеднаня українських земель та подав ті причини, із за яких Укр. Нац. Рада постановила поки-що проголосити окрему українську державу із земель Австро-Угорщини. Творці такої розвязки все ще вірили, що вдержить ся наддунайська монархія та що її істноване буде піддержувати побідна антанта.

Проголошене української держави прийнято з великим захопленєм, одначе компромісова політична лінія українських провідних мужів, те завішуване в повітря малої держави, не

стрінуло ся з радісним прийнятем. Чуло ся наріканя із всіх сторін з такого обороту справи. Не погодились із залишенем думки про негайне злучене українських земель Австро-Угорщини з Великою Україною ні Українські Січові Стрільці, ні українське студентство, ні українська соціал - демократична партія. Вже на самім з'їзді речник тої партії Микола Ганкевич (котрого присутні стрінули холодно ізза того, що він через увесь час був більше польським, як українським соціалістом) зложив окрему заяву, що починала ся отсим устопом: "У великій історичній хвилині, коли валять ся основи старого світа і на його руїнах зростає нове жите вольних, самостійних народів, що самі рішають про свою долю і будучність — Національні Збори Українців австро - угорської держави проголошують торжественно перед цілим світом, що домаганєм і цілю усіх Українців є з'єдинене усіх українських земель, — між іншими українських земель австро - угорської держави в одну державу, що цілю наших національних змагань є — з'єдинена, вольна, самостійна українська республіка". Того самого дня під вечір відбули ся в салі залізничників збори У. С. Д. П. На збори прибули теж націонал - демократи, радикали й представники студентства. Всі бесідники, головно селяни й робітники, рішучо обстоювали з'єдинене українських земель. Вкінці постановлено: 1) закладати всюди "Комітети з'єднання українських земель", 2) вибрати депутацію, зложену із заступників усіх партій та вислати до Київа із заявою злуки усіх українських земель і 3) вислати письма до всіх соціал - демократичних партій антанті і осередних держав з представленем справи про злуку укр. земель.

Українське громадянство розколо ся на два табори. Заповідала ся гостра боротьба, котру припинили випадки, що розіграли ся в державі і в Галичині. Чехо-Словаки і Південні Славяни проголосили свої національні держави. Одночасно з тим поодинокі Національні Ради збирали ся відкликати з фронту військо своїх територій. Італійський фронт почав ся хитати. Двоєдина монархія наближувала ся до остаточного упадку.

Польські політики проголосивши приєднане до Польщі

тих земель, на котрих "польська культура здобула собі домінуюче становище", почали самочинно, не питаючи згоди українського народу на те, проводити свої пляни і на території, заселеній в переважаючій більшості укр. народом, на області, на котрій згідно із загально прийнятим правом самоозначення і цісарським маніфестом була вже проголошена українська держава. Почалось з того, що Поляки постановили, також без згоди Українців, завести на всіх галицьких залізницях — замість дотепер обов'язуючої німецької мови, польську урядову мову. В тиждень по українській конституанті, дня 28. жовтня, відбули ся в Кракові наради польських послів. Там завязано Польську Ліквідаційну Комісію, якої власть мала розтягати ся теж на цілу Галичину. Таким чином польські політики, а разом з ними і велика більшість польського громадянства зігнорували факт існування Української Національної Ради та факт проголошення української держави. Між становиском Українців і Поляків заходила і заходить велика різниця. Бо коли Українці візвали національні меншости, а між ними і Поляків, до участі в новім державнім будівництві, то ті останні заперечуючи право самоозначення народів, самі уважали себе єдино управненими рішати долю і Східної Галичини.

Наближав ся конфлікт, який мав рішити про те, хто буде господарем в українській Галичині. Обі сторони приготувляли ся до активного виступу. По обох сторонах йшла жива організаційна робота. Українська Національна Рада, зглядно її львівська делегация, змагала до того, щоби стати на шлях державного будівництва. Дня 29. жовтня утворено Український Харчовий Уряд. Того-ж самого дня Укр. Нац. Рада ухвалила устав і інструкції для повітових, сільських та міських організацій У. Н. Р. На другий день У. Н. Р. рішила з огляду на становиско Польськ. Лікв. Комісії, котра візвала всі державні, краєві і громадські уряди і на українській території підлягати її власті — як органи польської держави, видати до всіх урядів в області новоутвореної української держави розпорядок звиваючи ті уряди уважати всі зарядженя Польської Ліквідаційної Комісії за позбавлені всякої правної сили і не виконувати їх під відповідальністю перед У. Н. Радою. Поруч з

тим Легіон Січових Стрільців признано за основу і завязок національної збройної сили укр. держави. Всі українські полки, що оставали у звязи ц. і к. армії піддано під розпорядки Наказному Отаманови У. Н. Ради. Австрійське ліквідаційне правительство проф. Ляммаша (створене по уступленю Гуссарєка) і начальну команду австр. армії візвано негайно віддати всі укр. полки до розпорядимости У. Н. Ради.

В межичасї появил ся згаданий вже обіжник Польської Ліквідаційної Комісії "до всіх урядів державних, краєвих і громадських в Галичині, Вел. Князівстві Краківськїм і на Шлеску", в якім говорило ся про приналежність вичислених земель до Польщі і візвано їх урядувати в імени польської держави. Рівночасно повідомлено австр. правительству, намісника гр. Гуйна, всі державні уряди та правительства новоутворених національних держав про перейняте власти в Галичині Польською Лікв. Комісією. Для Галичини мав бути призначений з рамени варшавського правительства комісар в особі кн. Витовта Чарториського.

Супроти отсих кроків Польської Лікв. Комісії президія У. Н. Р. залишила шлях ухвал і постанов і намагала ся вступити на шлях фактичного перебраня власти на українській території Під проводом др. Костя Левицького удала ся до намісника гр. Гуйна делегация У. Н. Ради, жадаючи від нього переданя влади. Сей відмовив ся, заслонюючись браком інструкцій. Таке саме становиско зайняв військовий ком. Львова ген. Пфеффер. Коли отся вістка розійшла ся у Львові офіцири Січ. Стрільців та офіцири - Українці австр. армії, що тоді перебували у Львові (на відпустці або на студиях) повідомили У. Н. Раду, що вони допоможуть Раді захопити власть у свої руки. В четвер 31. жовтня, в пізних вечірних годинах відбуло ся засіданє У. Н. Р., на котрім назначено отамана Дмитра Вітовського командантом українських військ. Дня 1. падолиста о год. 3. рано українські офіцири удали ся до касарень 15. полку піх., 19 п. стрільців, 30. бат. стрільців і 41 зап. баталіону. Воякам подано до відома, що на українських землях Австро-Угорщини утворила ся українська держава з тимчасовою верховною владою — Укр. Нац. Радою, приказам котрої від ни-

нішного дня вони мають повинувати ся. Офіцирів чужинців усунено, а на їх місце назначено Українців. Відділи військ з рамени У. Н. Р. обсадили намісництво, команду міста, почту, телеграф, залізничі двірці. Намісника інтерновано, так само ген. Пфєффера. Сьому останньому опісля віддано провід над чужонаціональними відділами на території укр. держави до хвилі їх ліквідації.

Укр. Нац. Рада, спираючись на праві самоозначеня народів і цісарським маніфєстї, змагала до перейнятя власти мирним і легальним шляхом. Коли одначе показало ся се неможливим, то наступило перебрание власти революційним способом через усунене австрійської адміністрації. При тім ніяким чином не порушено прав польської меншости, у Львові не інтерновано ані не арештовано ні одного Поляка; на провінції в деяких місцях відбули ся поодинокі інтернованя адміністративних урядників, та не тому, що вони здебільшого були Поляками, тільки тому, що вони являли ся представниками старої австрійської власти, ворожої українсььдому народови. Ніхто не допускав можливости, щоби польський нарід, котрий сам так довго боров ся за свою свободу, настав на волю українського народу.

Дня 1. падолиста появила ся отся відозва Української Національної Ради:

Український Народе!

Голосимо Тобі вість про Твоє визволене з віковичної неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Укр. Держави.

Дня 19. жовтня Твоєю волею утворила ся на українська Держава і її найвисша власть Укр. Нац. Рада.

З нинішнім днем Укр. Нац. Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Укр. Держави.

Український Народе!

Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідимий мур при Українській Національній Раді і відіпреш всі ворожі замахы на Українську Державу.

Заки будуть установлені органи державної власти в законнім порядку, українські організації по містах, пові-

тах і селах мають обняти всі державні, краєві і громадські уряди і в імені Укр. Нац. Ради виконувати владу.

Де сього ще не зроблено, дотеперішні неприхильні Укр. Державі уряди мають бути усунені.

Всі жовніри української народности підлягають нині виключно Укр. Нац. Раді і приказам установлених нею військових властей Української Держави. Всі вони мають стати на її оборону. Українських жовнірів з фронтів відкликається ся отсим до рідного краю на оборону Укр. Держави.

Все здібне до оружя українське населене має утворити боеві відділи, які або ввійдуть в склад української армії, або на місцях оберігати муть спокій і порядок, особливо мають бути оберігані залізниця, почта й телеграф.

Всім горожанам Української Держави без ріжниць народности і віроісповіданя заporučається ся горожанську національну і віроісповідну рівноправність.

Національні меншости Української Держави — Поляки, Жиди і Німці — мають вислати своїх відпоручників до Української Нац. Ради.

Аж до виданя законів Української Держави обов'язують дотеперішні закони, на скільки вони не стоять в противенстві до основ Укр. Держави.

Як тільки буде забезпечене і укріплене існуюче Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосередного і тайного виборчого права Установчі Збори, які рішать про дальшу будучність Української Держави.

Склад утвореного Українською Національною Радою кабінету і його програму оголосить ся.

Український Народе!

Всі свої сили, все посвяти, щоб укріпити Українську Державу.

Львів, 1. падолиста, 1918.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА

Осібною відозвою повідомлено населене столиці про обняте власти.

Захоплене власти в столиці Укр. Нац. Радою випередило на кілька годин Поляків, котрі готували ся зробити те саме. Гр. Скарбек, член президії Польської Лікв. Комісії, пізно вечером дня 31. жовтня телефонічно повідомив намісника, щоб той не важив ся передавати урядоване Українцям. До перебраня власти, на його думку, є управнена виключно польська держава, зглядно її органи. В суботу, дня 2. падолиста, явить ся у Львові генер. комісар польського правительства, котрий перейме власть в імени польської держави. По обнятю власти в столиці Українською Нац. Радою деякі польські круги виявили охоту до згоди. Дня 1. падолиста о год. 5. попол. явила ся в салі нарад У. Н. Р. депутация Краєвого Виділу під проводом маршалка Незабітовського. Провідник депутациї заявив, що його обовязком було прийти тут, щоби дійти до порозуміння між українською більшостію і польською меншостію. Член депутациї Домбський признав вповні поправне поступоване нової влади, зазначив, що всюди збережено лад, ніде не було виступів проти членів польської нації. З польської сторони запропоновано щоби відбути наради в справі наладження нормального житя. Всі члени Ради заявили ся за порозумінем. Особливо др. М. Лозинський ствердив, що Українці в останних подіях льояльно віднесли ся до Поляків, що Укр. Нац. Рада змагає до забезпеченя прав польської меншости. Плятформою всяких переговорів може бути тільки право самоозначеня народів, а з окрема право самоозначеня українського народу на українських областях бувшої Австро-Угорщини. З того часу вели ся переговори між Поляками і Українцями в льокальних справах, тому, що польська сторона уважала себе некомпетентною стати на широких основах.

Укр. Нац. Рада, як вже зазначено перебрала власть в укр. Галичині зовсім легально, опираючись на праві самоозначеня і на маніфесті монарха розпадаючої ся Австрії. Також що до Східної Галичини австр. правительство тоді, як не мало жадної власти, стануло на правильній точці погляду. На домагане Польщі передати їй цілу Галичину, австр. рада міністрів дня 31.

жовтня (ся вістка дійшла до Львова аж 4. падолиста) відповіла, що не піднімає ніяких замітів проти того, щоби польські області Австрії, по думці ідеї злуки польських просторів, вже тепер перейшли під польську управу, одначе невідмінною умою сього є, що діяльність польської власти не буде розтягати ся на українські простори. Правительство признає українській нації рівне право утворити самостійний державний організм.

Слідом за Львовом пішли інші міста й місточка Східної Галичини. Українські вояки дня 1. падолиста обняли у власть У. Н. Р. Коломию, Снятин, Станиславів, Жовкву, Раву руську, Золочів, Тернопіль. Опісля стихійно поширювала ся українська власть на цілій території української Галичини. Тільки в нафтовій області Борислава, скупчені нафтові робітники із західної Галичини і Польського Королівства створили військові озброєні відділи для перепинення Українцям обняти там власть. Та по кількох днях ізза недостачі поживи польський озброєний відділ покинув Борислав і відійшов на захід. Найтяжша доля судила ся Перемишлеви, що — положений на окраїнах української етнографічної території — міг кожної хвилі улягти польській перевазі. Командант твердині ген. Пухальський (Поляк) хотів віддати Перемишль польським властям, та загрожений 9. полком, що стояв в Журавці, занехав сю думку. Дальший розвій подій в Перемишлі, по представленням польської преси ("Век Нови", з 27 падолиста) представляв ся так: Дня 2. падолиста заключено угоду між українським і польськими представниками, котра управильнювала взаємовідносини в місті на основі рівноуправненя. Та польські легіоністи мимо того зайняли військові обькти. Ген. Пухальський зберіг неутральне становиско, за те полк. Сікорський розпочав широку організаційну акцію. Українці поводили ся спокійно, одначе супроти зломаня умови противною стороною дня 5. падолиста зайняли Перемишль в своє посідане. Ген. Пухальський попав в полон, полк. Сікорського арештовано та йому пощастило видістати ся на Засянє. Звідси висилає він письмо до Укр. Нац. Ради, в котрім протестує проти мнимого зірваня умови Українцями, жадає випущеня з полону польських офі-

цирів і жовнірів та пропонує вдержане лінії Сяну — як демаркаційної лінії. Ген. Пухальський звиває полк. Сікорського віддати Засяне, зложити зброю і ждати дальших приказів. Сього приказу не виконано. Мимо того Українці не зійшли з дороги переговорів і мирного поладнання конфлікту. Відбула ся спільна українсько - польська конференція, виміняно заложників і заключено розем. Полк. Сікорський подав ся на захід. В Кракові розпочала ся організація підмоги для Перемишля. Після того панцирний поїзд з артилерією під проводом Стахевича йде на Перемишль. Українцям ставить ся ультимат, а коли ті не дають відповіді, польська сила вдаряє на місто і бере його. Угодві Українці, котрі в сподіваню мирної розвязки навіть не висадили мостів на Сяні, а саме: др. Т. Кормош, др. В. Загайкевич, проф. Сабат і ин. мандрують в польський полон, а опісля до Домбя.

Така сама доля стрінула і Чернівці з боку Румунів. Початково Делегация У. Н. Р. в Чернівцях погодилась була з буковинсько - румунською Нац. Радою під проводом пос. Ончула що-до розмежованя Буковини згідно з етнографічним принципом. На тій основі Черновецька Делегация У. Н. Р. перейняла під свою владу Чернівці та українські повіти Буковини. Згодом між буковинськими Румунами взяла верх ворожа Українцям імперіялістична партия Фльондора, котра покликала на Буковину державно - румунські війська. Всякий спротив сим анксионістичним забаганкам був неможливий, бо частини 41. і 24. піх. полків чужинецькі команди тих формацій перш усього скермували на грабунок військового майна, а опісля вже здеморалізованих розпустили домів. Румунські війська обсадили цілу Буковину і назначили свою адміністрацію. В обсаді Чернівців Румунами брали участь також польські легіонери. Румунська окупация Буковини триває до нинішнього дня.

Тимчасом у Львові настав военний стан. День 1. падолиста минув розмірно спокійно. На другий день в деяких сторонах міста залунали крісові вистріли. В околицях головного двірця з'явили ся польські озброєні відділи, зложені з легіонерів і цивільних осіб. Супроти того от. Вітовський оголосив у Львові стан облоги. Також з поодиноких домів і з дахів па-

дали стріли на українське військо. Жите у Львові завмерло, вулицями снували ся тільки військові патрулі, населене поховало ся в хатах. Український відділ уступив з головного двірця. Польські відділи поширили свій операційний терен. По кількох днях устала ся в середині міста формальна боєва лінія. Польські відділи заняли західну часть міста, українські середмісте і східну частину. Львів став тереном завзятої боротьби. До крісових і машинових стрілів прибула небавом і артилерія.

Всякі змаганя припинити воєнні діланя не довели до бажаного успіху. Започатковані переговори між інтересованими сторонами проволікали ся в безконечність. Польські делегати безнастанно змінювали умови мирної полагоди конфлікту, висувуючи все нові домаганя, метою котрих було звести в нівець українську державність. В дійсности польські делегати з розмислом протягали переговори, дожидаючи підмоги із заходу. Укр. Нац. Рада візвала нарід до вступлення у військові ряди. Управа соц. дем. партії апелювала до робітників Львова, щоби не дали ся звести зі шляху пролетарської думки. Та инакше говорили провідники польських соціялістів, котрі не могли навіть допустити думки про зміну відносин в "краю". Також Укр. Нац. Рада звернула ся окремою відозвою до польських горожан, апелюючи до їх національного сумління, щоби не ставали поперек змагань українського народу до волі і свободи. Всі голоси проминали безслідно. В центрі міста і на його окраїнах шалів завзятий бій. Днями і ночами лунали крісові салви, важкі артилерійські стрільна торощили міцні мури. Колись спокійне місто перемінило ся в пекло. Лила ся кров, боротьба коштувала багато жертв. Голод розпаношив ся у Львові, а особливо на боєвій лінії. З гуманітарних зглядів дня 18. падолиста заключено завішене оружя на 48 годин, опісля продовжене ще на один день. Саме в тім часі Поляки одержали сильну підмогу із заходу. По зайнятю Перемишля польські панцирні поїзди сфорсували слабо обсажену залізничу лінію Перемишль — Львів і дня 21. падолиста приступили до бою у Львові. Українські сили, змаргані тритижневою виснажуючою боротьбою в непривичних умовах боротьби, були за слабі

щоби оперти ся сьвіжим боєвим формациям при ворожій поставі польського населеня міста. Українському військови грозило окружене. Тому в ночі з 21 на 22. падолиста українські формациї вийшли зі Львова в східнім і північним напрямі. У Львові вся власть перейшла до Поляків, котрі створили тут "Польський Правлячий Комітет", котрого власть мала розтягати ся на цілу Східну Галичину, а фактично розтягала ся на місто Львів.

З днем 1. листопада Укр. Нац. Рада фактично і урядово перебрала власть в Східній Галичині. Урядовий акт передачі власти підписав в імени ц. к. правительства віцепрезидент намісництва Володимир Децикевич, в руки котрого кілька годин передше зложив свою власть інтернований намісник. Так само наступила урядова передача власти з боку ген. Пфеффера, президента поліції і інших представників австрійського уряду. Таким чином У. Н. Рада і правно і фактично стала спадкоємцем бувшого суверена українських областей Австрії. Проголошена дня 19. жовтня 1918 р. Українська Держава стала тепер державою в розуміню міжнародного права, посідаючи простір (близше означений законом з 13. падолиста), населеня і фактичну (та правну) власть.

Львівська доба діяльности У. Н. Ради обнимає головним чином ті справи, що їх вимагала біжуча хвиля, отже організація тимчасової адміністрації, організація війська, проживні справи, нотифікація національним державам про створене Української Держави на українських областях Австро-Угорщини.

Через воєнну акцію у Львові здержало ся початково утворене уряду. Початково У. Н. Р. була заразом і законодавчим і виконуючим органом. Розуміть ся, се досить утруднювало державне будівництво. Взагалі недостачу ексекутивн від 1. падолиста, треба уважати значною помилкою з боку У. Н. Р. і її президії. Аж значно пізнійше голова Ради др. Кость Левицький одержав припоручене створити правительство під назвою Тимчасового Державного Секретаряту Західно - Української Держави, відповідального перед Українською Національною Радою. В склад уряду зложеного 9. падолиста у-

війшли; голова і секретар фінансових справ — др. Кость Левицький, секретар внутрішніх справ — др. Льонгин Цегельський, секр. заграничних справ — др. Василь Панейко, секр. торгівлі і промислу — Ярослав Литвинович, секр. віроісповідань і завідуючий секр. освіти — Олександр Барвінський, секр. суспільного здоров'я — др. Іван Куровець, секр. військ. справ — полк. Дмитро Вітовський, секр. праці і суспільної опіки — Антін Чернецький, секр. публичних робіт — др. Іван Макух, секр. земельних справ — др. Степан Баран, секр. судівництва — др. Сидір Голубович, секр. шляхів — Іван Мирон, секр. пошт і телеграфів — Олександр Пісецький. В склад Державного Секретаряту входив іще голова Українського Харчового Уряду.

На другий день о год. 10. рано перед зложенем приреченя Державним секретарятом повна Укр. Нац. Рада змагаючи до здійсненя ідеалу цілої нації, прийняла одноголосно отсе внесенє д-ра Ром. Перфецького: "Українська Національна Рада, як найвисша власть українських земель бувшої австро угорської монархії в змаганю до здійсненя національного ідеалу усього українського народу, поручає Державному Секретарятові поробити потрібні заходи для з'єдиненя всіх українських земель в одну державу". Ось так важне слово, котре мало бути сказане перед цілим сьвітом дня 19. жовтня, вийшло як одностайна постанова дня 10. падолиста. Після ухваленя наведеного в горі внєсеня в передавдиенціональній салї намісництва відбуло ся запрясяженє Держ. Секретаряту.

Законодатна діяльність Укр. Нац. Ради розпочала ся ухваленєм тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель бувшої австро - угорської монархії.*) Другим з ряду законом був тимчасовий закон про адміністрацію Західно - Української Народної Республіки", ухвалений 16. падолиста. Під кінець львівського періоду Укр. Нац. Ради ухвалено закон про судівництво, якого одначе вже не можна було оголосити. З днем 21. падолиста перестала фунгувати Укр. Нац. Рада аж до 3. січня 1919 р., коли вона зібрала ся в новім тимчасовім державнім центрі — Станиславові.

По виході із столиці українських військ настали у Львові важкі часи, а невимовно важкі для укр. населення столиці.

Державна організація на ширшу скалю почала ся після перенесення осідку правительства. Державний Секретаріят з більшістю членів У. Н. Р. удав ся початково до Тернополя, а після до Станиславова, котре то місто з огляду на своє центральне положенє, на важний залізничий вузол і свою чисто українську околицю більше надавало ся на тимчасовий осідок. Аж тепер Державний Секретаріят, далеко від воєнного гуку, міг зайняти ся організацією держави. Праця уряду була звернена перш усього на створенє сильної і карної армії. І треба сказати, що мимо невимовно важких обставин, мимо того, що через територію держави день в день перетягали заліницями і битими шляхами тисячі її тисячі чужонаціональних вояків (з України) та українських і російських полонених (з Угорщини, Австрії і Німеччини), мимо несприятливих відносин у нутрі держави, мимо ворожої агітації, мимо неналадженної державної машини і недостачі фінансових засобів — утворено 100-тисячну армію, що з великою посвятою, скупю зодягнена — через сім місяців героїсько боролася на західнім і большевицьким фронтах, а тепер стоїть в нерівній боротьбі з добровольческою армією.

Другим завданням Державного Секретаріату було створенє держ. адміністрації. Ся задача теж була незвичайно важка з огляду, що попередня адміністрація була в чужих руках.

*) Ухваленний дня 13. падоліста закон сей звучить:

Артикул I.

Назва.

Держава проголошена на підставі права самоозначеня народів Українською Національною Радою дня 19. жовтня 1918 р., обнімаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно Українцями, має назву: Західно-українська Народна Республіка.

Артикул II.

Границі.

Простір Західно - української Народної Республіки покриваєть ся з української суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро - угорської монархії — то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини, та з українськими частями бувших угорських столиць (комітатів): Спіш, Шаріш, Землян, Уг, Берг, Угоча і Марамарош, як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга (Etnographische Karte des oesterreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czer-

nig, herausgegeben von der. k. k. Direktion der administrativen Statistik, Wien 1855, Maasstab 1:864000).

Артикул III.

Державна суверенність.

Отся державна територія творить самостійну Західно - українську Народну Республіку.

Артикул IV.

Державне заступництво.

Права влади іменем Західно - української Народної Республіки виконує весь її нарід через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціонального права голосування без ріжниць пола. На сій самій основі мають бути вибрані Установчі Збори Західно - української Народної Республіки. До часу зібраня Установчих Зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріат.

Артикул V.

Герб і прапор.

Гербом Західно - української Народної Республіки є: Золотий лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державний прапор є синьо - жовтий. Державна печать має довкола гербу напись: Західно - українська Народна Республіка.

Вже-ж таки завдяки енергії секр. внутр. справ др. Івана Макуха скоро наладжено адміністраційну машину. Пізнійше утворено також всі інші інстанції для поодиноких державних ділів. Досить тяжко йшло управильнене фінасових справ, одначе й на сім полі давали собі раду.

Українська преса скількостево зросла і поширила ся. Майже в кождім місті появляла ся українська газета. Крім питань, що їх видвигала хвиля, одно з перших місць зайняла справа злуки всіх українських земель. Дня 3. січня 1919. перший раз в Станиславові зійшла ся Укр. Нац. Рада, передпарлямент Західно - української Народної Республіки. Там явив ся дійсний голова Ради др. Евген Петрушевич. На засіданю Ради през. Петрушевич зреферував справу зєдиненя обох українських республік. Справу віддано заграничній комісії, котра прийшла з внесеном невідкличної злуки. Референт С. Вітик предложив резолюцію комісії з тим, що з огляду на окремі культурні й економічні відносини та ріжну минувшину західна область мусить одержати територіяльну автономію. Закон про злуку ухвалено одноголосно. Після того заявив през. Петрушевич: "Ухвалений закон полишить ся у нашій історії одною з найкрасших карт. По лінії з'єдиненя не було між нами двох гадок. Сьо-

годнішний крок піднесе нашого духа і скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня існує лише одна Українська Народна Республіка. Нехай вона живе!”

По доконаній ухвалі витав Укр. Нац. Раду в імені Наддні-пряньської України Р. Трохименко. Велика радість панує всюди, що по довгих століттях розлуки наступила злука. "...ми є одно тіло, одна душа, ваша перемога є наша, а ваша туга і біль — є наша туга і біль, наша історична судьба мусить бути вашою, а ваша нашою". Також явили ся заступники Закарпатської України. Один з них говорив про болі і терпіня українського закарпатського народу: "Ми ваші братя, що були під панованем ворога, прийшли сюди, щоб ви дали нам раду. І ми дістали свободу і хочемо збудувати славу будучину. Одноголосно ми голосили, щоби українські квіти леліли на Карпатах, щоби кождий Українець жив славно під одною з'єдиненою Україною. Наше серце тягне до України. Поможіть нам! Вам братню руку подаємо. Нехай живе одна одностайна Україна." Сього голосу послушали галицькі Українці і вислали кілька військових відділів для обсади Закарпатської України, та через імперіялістичні замисли Чехів і Румунів не довелось привести до у спішного кінця приєднане Закарпаття.

Державний Секретаріат, створений у Львові з днем опущення Львова здекомплетовано, бо кількох секретарів остало у Львові. Пізнійше уступив і през. Секретаріату др. Кесть Левицький. Тимчасове заступство по нїм обняв др. Сидір Голубович. На першій сесії Укр. Н. Ради в Станиславові вибрано новий міністеріальний кабінет в такім складі: мін. през. і мін. фінансів: др. Сидір Голубович, мін. внутр. справ: др. Ів. Макух, мін. осьвіти і віроісп.: др. Артимович, мін. шляхів: інж. Іван Мирон, мін. почт і телегр.: інж. Казанович, мін. земельн. справ: др. Степан Баран (опісля Мих. Мартинець), мін. військових справ: Дм. Вітовський (опісля шеф ген. штабу Курманович). Завданем сього міністерства було практичне переведення з'єдинення обох республік, а зрештою воно фунгувало як уряд автономічної частини Укр. Нар. Республік. Ся західна частина України одержала офіціяльну назву: Західна Область Української Народної Республіки. Від хвилі з'єдинення, проголошеної

небавом съвяточно в Києві, дальша доля західних українських земель вьжеть ся з долею цілої України.

VII. Закарпатська Україна.

З минулого Закарпатської України. Пробуджене. Перші домагання. "Руська Країна." Закарпатська Україна бажає з'єднання з Великою Україною. Чехи і Закарпатська Україна. Проклямація ген. Еннока. Дві струї на Закарпатю. Депутація у през. Масарика. Автономія в Чехо-Словаччині.

На Закарпатській Україні живе до 600 тисяч Українців, званих Руснаками, що творять частину великого українського народу. До XVI. ст. жили закарпатські Українці в північній Угорщині вільними людьми, мали значну автономію, досягали великих почесностей на королівському дворі. В XVI. почали Мадьяри витискати всі немадьярські народности, а між ними головно Українців, з важніиших урядів. Згодом почали ся переслідування Українців ізза їх православної віри. Нічого не помогла їй церковна унія. Латинські єпископи безнастанно вмішували ся в діла української церкви, а правительство постійно переслідувало українське населене. Сей стан змінив ся значно на ліпше за володіня Марії Тереси і Йосифа II. Перша причинила ся до встановлення самостійної Мукачівської єпархії, заснувала теологічний музей, подарувала поезуїтський монастир на катедральний собор та зрівнала українське духовенство з латинським. В р. 1774. засновано у Відні генеральну гр. кат. духовну семинарію, в котрій Закарпатським Українцям признано 12 місць. Таким чином Українці одержали можливість черпати знанє в центрі держави. Около р. 1750. засновано в Мукачеві богословську школу, де вчено по славяно-руськи. Між тодішніми угорськими Українцями розпочав ся живий науковий рух. Вони не тільки мали відповідні сили для вихованя своєї молоді, але достарчували їх і для Галичини а навіть Росії. В історії російського шкільництва і російської науки значне місце займають такі імена, як: Балудянський, Венелін, Гуца, Орлай, Іван Земанчик, Петро Лодій. Крім віденської, угорські Українці виховували ся і у львівській семинарії, в котрій бували навіть ректорами. Здавало ся, що Закарпатська

Україна буде значним культурним осередком. Із заснованем малярської Академії Наук в Пешті 1825 р., почали Мадяри виробляти свою народну мову та вводити її в уряди. Від тоді датують ся малярські змаганя до політичної відрубности, від тоді почала ся теж на добре маляризация. В році 1844. малярський сойм ухвалив закон, на основі котрого введено малярську мову в усіх краях угорської корони, отже і на Закарпатській Україні.

В році 1848. вибухла малярська революция. Більшість Українців стала по стороні австрійського уряду. По здавленю революції австрійський уряд почав прихильніше ставитись до Українців. Дня 19. жовтня 1849 р. депутация угорських Українців вручила цісареві петицію з домаганями, щоби 1) введено в жите австрійську конституцію з 4. марта, 1849 р., 2) признано угорським Українцям відрубну політичну територію, 3) розмежовано адміністраційні округи на етнографічні округи без згляду на попередній поділ Угорщини на Комітати, 4) основано українські народні школи, гімназії, українську правничу академію в Унгварі і перемінено львівський університет на український, 5) узгляднювано Українців при обсаді урядів та не допускано до урядів в українських околицях таких урядників, що не знають української мови, 6) видавано українську урядову газету, 7) щоби вільно було друкувати книжки кирилицею, 8) зрівнано українських урядників, священників, учителів з особами того-ж стану інших національностей, 9) узгляднено Українців при авансі в армії та обсаджено Українцями деякі посади при головнім правительстві у Відні і 10) заведено українських духовників при укр. полках.

Невеличка частина тих домагань була сповнена. В многих місцевостях заведено двоклясові народні школи з українською викладовою мовою, а також недільні школи для дорослих. В інших місцевостях заведено парохіяльні школи, де знов добрими вчителями були дяки. Уряд іменував Адольфа Добрянського, що передтим був військовим комісаром при російській армії, наджупаном чотирох українських комітатів з осідком в Унгварі. Сей завів в урядах українську мову, обсадив богато урядів українськими семинаристами, в гімназиях почато ви-

кладати деякі предмети по українськи. Його організаторський талан привів до життя цілу Закарпатську Україну, що й зовні прийняла український вигляд. Та небавом через свої русофільські погляди став він урядови невідгідний. Настали часи ери Байста, з Мадярами замирено, наступив дуалізм. Маляри взяли під ноги всіх своїх противників з 1848 р., а головню Українців, на котрих зганяли всю свою ненависть до Москалів. Почало ся плянове і бруталне нищене українського елемента. Народ попав в руїну і темноту. Малярський уряд деморалізував і вкінці довів до цілковитого етичного здичиня угро українську інтелігенцію, а в першій мірі духовенство. Маляризаційний похід не перебирав в ніяких середниках. Уряд створив окремиий фонд на ціли маляризації, з котрого виплачувало ся "нагороди" перевертням і маляронам. В церквах загомоніла малярська мова, котрої народ не розумів, в школах заведено теж малярську мову. Назви сіл і місточок, а навіть імена й назвиска осіб укранського походження перемінено на дивоглядну малярщину. В українські села наслано малярську гвардію, угорських Жидів, що економічно, культурно й етично нищили українського селянина, доводячи його до жебрачої торби або до стану худоби. Наслідком сего була застрашаюча еміграція до Америки, де знов угро-українські робітники підпадали під вплив російсько - православних місій.

Не було ніякого виходу з сього безпросьвітнього положення. Кожде змагане до світла безпощадно здавлював угорський уряд. З найновіших часів годить ся пригадати процес в Марамарошськїм Сиготї, де мучено і суджено нещасних селян ніби-то за російсько-православну пропаганду. Тимчасом пізнійше виявило ся, що страшні книжки, котрі мали поширювати російський вплив, були творами Квітки, Стороженка, Шевченка і т. п.

Війна застала Закарпатську Україну в глибокій знеможі. Обдерта, зруйнована, ограблена із всіх признак національного життя — коротала важкі дні. Одначе кожда стріча з новими людьми (напр. з Сїчов. Стрільцями, що перебували там якийсь час) викликала в тамошнім населеню відрухи пробудження. Малярський уряд дуже пильно стежив за тим, щоби відсепарува-

ти Закарпатську Україну від всяких впливів. Не допускало ся ні одной української газети, навіть літературної, людей, що бажали започаткувати просвітну роботу арештовано або висилано за границі держави. За те уряд за свої гроші аранжував різні зібраня, на котрих проголошувало ся, що Руснаки мають одно бажане: як найскорше стати Мадярами.

Почуте своєї національної окремішности і звязку з цілим українським народом не заникало там ніколи. На Національні Збори у Львові, дня 19. жовтня 1918 р., угорські Українці прислали розпучливе письмо, в котрім між иншим писало ся таке: "Ви самі добре знаєте, які ми пригнічені. Забрали від нас все: календар, азбуку, школи, газети та ще й мову. В народних школах від 6 літ учать по мадярськи. В середних школах і учительських семінариях не вчать нічого по руськи. Священники не знають ні говорити, ні читати по руськи. Лише між старими сьвященниками найдуть ся ще щиро руські, котрі оплакують свій нарід, що так пропадає... Значить, що ви, наші рідні братя, повинні стати за нами і зеднати з собою. Наш нарід дожидає того спасеня, щоби раз вже висвободити ся від ярма другого народу."

Розвал Австрії, а за нею й Угорщини, розв'язав уста більш, як півміліоновій масі закарпатських Українців. Дня 8. падолиста завязала ся в Пряшеві "Руська Народна Рада", яка дня 19. падолиста відбула збори, виставляючи отсі політичні домагання: 1) домагаєть ся в етнографічних границях права свобідного самоозначеня, 2) відповідно демократичним часам домагаєть ся повної національної свободи та хоче участи в тій самій долі, яку осягнуть инші народи Угорщини, 3) протестує проти евентуального розриву національної території, зглядно прилученя проти волі до чужих народів і 4) домагаєть ся репрезентації на мировій конференції. Таке становиско зайняли Руснаки з др. Бескидом на чолі.

На Закарпатську Україну подали ся з Лемківщини москвофільські агітатори з відомим др. Гасаєм. Вони темному народови почали обіцувати всякі достатки і спасенє в з'єдиненю з Росією, так що в одній місцевости руснацькі збори ухвалили злуку з Росією. Крім того великі апетити на Карпатську Укра-

їну зродилися у Чехів, що думали через Закарпатську Україну здобути безпосереднє полученє з Україною, евентуально з Росією — в разі відбудови Великої Росії. През. чеської республіки в другій половині грудня в своїм посланю до чеських національних зборів підніс що тзв. Карпаторуси через своїх представників в Америці заявили свою готовість до злуки з чесько-словацькою республікою. Масарик надієть ся, що руський народ на Угорщині без сумніву виявить ся за сим предложенєм. Також і Мадяри не захотіли втратити сеї малої країни. В другій половині грудня угорське правительство Кароліого проголосило закон про автономію угорських Українців. З комітатів: Марамарош, Угоча, Берег, і Уг має бути створена автономна країна під назв.: "Руська Країна". Що до приналежности частин комітатів земплінського, шароського, абауйського і спишського, заселених Українцями, рішить мировий конгрес. Спільними з Угорщиною справами будуть справи: заграничні, військові, фінансові, державне горожанство, цивільне і правно-державне судівництво, господарські відносини та соціально-політичні справи. Законодатним органом для автономних справ буде Укр. Народна Рада, а для спільних справ міродатним чинником буде угорський сойм. Правительственным органом буде губернія, підчинена міністерству. Осідком губернатора буде Мукачів. Угорське правительство іменувало міністром для українських справ др. Ернеста Сабова, віцеміністром осьвіти др. Гіядора Стрипського а губернатора Августина Штефана, одначе на загал не спішило ся, щоби перевести в жите заповіджену автономію.

Мимо того серед закарпатських Українців не заникала, а навпаки змагала ся думка про злуку з Україною. Як вже було згадано в попереднім розділі, делегати закарпатських Українців були в Станиславові підчас ухваленя злуки всіх українських земель в одну республіку. І вони просили, щоби їх прилучити до себе. Дня 17. січня през. Укр. Нац. Ради др. Евген Петрушевич повідомив чехо - словацьку республіку, що українські війська обсадыть Закарпатську Україну. Тимчасом дня 21. січня 1919. в Густі відбуло ся велике зібрание. Прибуло понад 1.500 делегатів, навіть з околиць окупованих вже Чехами, згля-

дно Румунами. Зібрані не хотіли нічого чути про "Руську Країну", відмовилися теж від злуки з Чехами, а одноголосно заявили свою волю приєднати ся до Великої України. На зборах порушувано багато справ, котрі належать до компетенції законотатного тіла. Вкінці вибрано Національну Раду на цілу українську територію Угорщини, до котрої увійшли: як предсідник — адвокат др. Юлій Бращайко, заступники — О. Невницький, Евген Пуза і Іван Волощук, секретарі — Юлій Чучка і Василь Джумінрак, скарбник — др. Мих. Бращайко, контролори — Юрій Такач і Василь Тенчик. Постановлено вислати окремі делегації до Київа і Парижа, щоби заявити київському правительству і парижській конференції волю закарпатських Українців. Галицькі українські відділи в двох напрямках наступали на територію Закарпатської України, покликані тамшнім населенем. На жаль, не повелось їм трівало прилучити ту частину української території до Української Республіки. Румуни зі сходу, а Чехи із заходу вдарили на невеличкі українські відділи, приневолюючи їх відступити до Галичини.

Найбільшу увагу на Закарпатську Україну звернули Чехи. Вони розпочали агітацію серед населення за злукою з Чехо-Словаччиною. Агітація мала успіхи. Коли під кінець 1918 р., заносило ся на окупацію Угорщини коаліційними військами, до чеського представника в Будапешті прибула депутация з жаданем обсади Закарпатської України чеськими військами. З сього скористали Чехи. Ставши раз на українській території, не думали її опустити, — тим більше, що Закарпатська Україна творить поміст між Чехо-Словаччиною і славянським Сходом. Чеська агітація поширила ся також між закарпатськими Українцями в Америці. Їх організація "Національна Рада" під проводом др. Жатковича (призначеного на голову автономного правительства Закарпатської України), перевела голосоване що до порішення долі своєї країни в Старім Сьвіті. При голосованю — коли вірити чеським звісткам — 60 прц. голосів віддано за автономією в границях чехо-словацької республіки, 20 прц. за з'єдиненем з Україною, 3 прц. за повною незалежністю, 1 прц. за з'єдиненем з Росією. Де поділо ся 16 прц. голосів, чеські газети не говорять. Коли

вислід сього американського голосованя дійшов до Праги, чеські законодатні збори ухвалили засаду автономії в границях чеської республіки для Закарпатської України. Мирова конференція в Парижі затвердила отсе рішене, зазначаючи з свого боку границі автономії.

Дня 19. серпня в Кошицях появила ся проклямація воєнного директора для Закарпатської України і східної Словаччини, французького ген. Еннока, проголошуюча автономію:—

“Горожани Карпатської України! Чехо-словацька республіка сповняє нині свою обіцянку. Нашим бажанем було дати вам самоуправу, що уможливила би вам поворот до нормального житя, та дала змогу задержати свою народну окремішність. Скоро на се дозволили відносини, республіка віддала цивільну адміністрацію Закарпатської України в руки др. Брейхи. Ся номінація дає вам гваранцію, що в границях чехо-словацької республіки зможете свобідно розвивати свою окремішність, свою народність, віру, мову і народні звичаї. Імя др. Брейхи означає поступ і волю. Горожани Карпатської України! Минуло вже 5 літ страшної нужди, викликаной сею війною. Тепер можете лічити сьвіжі рани і жити спокійно та працювати. Чехо-словацька республіка, що вірно держить свої благородні принципи, подає вам отсим братну руку. Спішіть-же до праці спокійно і в ладі для добра молодого народу!”

Губернатором Закарпатської України став др. Брейха, людина поступова, з великими організаційними спосібностями. Розпочалась організація забутої країни. “Ранений брат” розплющив очи. Вправді не з’єднав ся з своєю великою Батьківщиною, та все таки серед бурі і пожежі на українських землях він перший по століттях неволі одержав змогу сякого-такого житя. На жаль, вже на самім початку свого відродження Закарпатська Україна стала тереном боротьби двох струй: — народно-української і москвофільської. З Лемківщини хлинула на Закарпатє ціла фалянга москвофільських агітаторів. Вони найшли собі приклонників серед бувших мадяронів і розпочали боротьбу проти українства, намагаючись штучним способом заціпити там великоруську ірреденду. Др. Брейха зберіг

неутральність в тій боротьбі, одначе його перший секретар др. Досталь чинно спомагає москвофільську пропаганду. Як давнійше малярський уряд виплачував “нагороди” за малярські проповіді в церквах, так само тепер в урядовім будинку губернатора виплачується платні агітаторам, що між уніятськими Українцями агітують в користь православя і великоруської ідеї. Москвофільська газета “Русская Земля” одержує субсидії з адміністраційних фондів. Всі уряди обсаджено москвофільськими втікачами з Галичини, котрі намагаються до шкіл і урядів увести російську мову.

Отся русофільська агітація, попирана чеським урядом, примусила закарпатських Українців вислати депутацію до през. Масарика. Дня 1-го жовтня прибула до Праги депутація, в якої склад входили: — голова “Нар. Ради” о. Волошин, б. парл. посол Яцко Остапчук, др. Гіядор Стрипський, др. Пак, др. Бескид, др. Мерван, др. Брацайка і ин. Депутація — крім протесту проти відірваня українських земель в земплинській, шаршській і спишській жупах — предложила президентови такі домаганя: а) затвердження Директорії, як місцевої автономної влади, котра до хвилі скликаня народного сойму має взяти в свої руки адміністрацію краю і організацію шкільництва, б) поробленя заходів в напрямі справленя українсько-румунської границі, в) припиненя підпираня русофільської агітації в боку місцевих властей, і г) організації шкільництва на народних основах. Пр. Масарик прихильно поставив ся до українських домагань та заявив, що організація шкільництва буде передана “Центральній Народній Раді” в Ужгороді та що викладовою мовою у всіх школах буде тільки народна мова. На заступника інтересів Карпатської України десигнувала делегація др. Брацайка, адвоката з Гушту, відомого українського патріота.

Доля Закарпатської України через ряд обставин, через слабкість Української Народної Республіки — не стала спільною з великим українським сьвітом. Поки-що приєднано її до чужої держави. Та все таки “ранений брат” найшов аж тепер можливість двигнути ся з вікового занепаду, відродити свою культуру, поправити і перетворити своє жите-буте. Поки-що

будемо вдоволені, коли Закарпатська Україна створить і збереже культурну єдність з своїми братами з над Дністра, Дніпра і Дону.

VIII. Директорият.

Повстане проти Гетьманату. Директорият. Завдання правительства. Трудовий Конгрес. Директорият і большевики. Друга війна з большевиками. Симеон Петлюра. Українське совітське правительство. Боротьба на заході. Проби замирєня. Обсада Галичини польськими військами. Україна і Денікін. Тяжкі перспективи.

Причини повстаня проти Гетьманату нам відомі. Знаємо, як Скоропадський хитав ся на всі боки, як вкінці перемогла русофільська струя і як гетьман задумав реставрувати царську імперію. Заборона Українського Конгресу дала почин до повстаня. Президія “Українського Національного Союзу” виїхала з Київa до Білої Церкви, де стояв полк галицьких Січових Стрільців. До Білої Церкви поїхали й інші визначні українські діячі, як Петлюра, Порш, полк. Капкан, що недавно вийшли з тюрми. До Січових Стрільців пристали інші українські військові формації. До першої сутички між українсько-національними і гетьманськими військами прийшло під Фастовом і Бояркою. Гетьманські війська розбито. По сих неповідженнях гетьман звільнив з начальної команди ген. Клебера, і командантом всіх озброєних сил, оперуючих на Україні іменував кн. Долгорукого. Територію України проголосив він театром воєнних подій.

Начальний отаман українсько-національних військ Симон Петлюра по перших побідах видав відозву до населєня України, в котрій повідомляєть ся про утворене републиканського правительства. Всі вірні Україні полки перейшли під його владу. Гетьманське правительство зносить ся, а також установлені при нїм генералів і дідичів. Касуєть ся всі права і зарядженя, видані гетьманським урядом, і привертаєть ся обовязуючу силу законам, котрі проголосила Укр. Центр. Рада.

Повстане поширювало ся. Під українсько-національні прапори з усіх сторін напливали селяни, котрим дало ся в зна-

ки гетьманське правительство. На цілім Правобережю йшли успішно бої з наємниками Скоропадського. Републіканські війська зайняли Миколаїв і Одесу. Ген. Болбочан вступив до Харкова. Головні сили під командою Петлюри підійшли під Київ і оточили його. Гетьман оголосив загальну мобілізацію. В Києві запанував голод. Командант гетьманських військ кн. Долгорукий втік з Києва. В суботу, дня 14, грудня 1918 о год. 4 поп. війська Петлюри увійшли до Києва. На мурах міста появили ся відозви, що завзивали до береження спокою і ладу. Говорило ся теж про переведене земельної реформи. Німців візвано, щоби до 15 січня опустили територію України.

Гетьман Скоропадський ще перед своїм упадком, бажаючи з'єднати собі побідну антанту, поширював про провідників народного постая і Директорію неймовірні брехні. Він закидував Директорії большевицькі затії. Спроваджений до Одеси французський консуль Ено йшов на руку Скоропадському. Одначе й се нічого не помогло. Народ побідив. Повстанє було наскрізь живлове. Селянські маси, гноблені й переслідувані зірвали ся до бою. По перших триумфах стануло перед провідниками важке завданє: створити владу, покласти запору невідповідальним вчинкам, скермувати запал народу на одно велике діло: державне будівництво. Не була се легка задача, коли зважити, що за час гетьмансько-опричниківського хозяйнуваня поглибили ся клясові антагонізми, даючи підклад для комуністичної агітації большевиків. В звязи з сею агітацією між військом голошено, щоби не допустити до в'їзду Петлюри і Директорії до Києва. Директорія, перше повстанчє правительство, зложено з таких осіб: — В. Винниченко, С. Петлюра, проф. Швець, Андрієвський і Макаренко, — проголосила, що влада в Українській Народній Республіці належати-ме працюючому народови, на 19-го січня заповіджено скликанє “Трудового Конгресу”, зложеного з представників селян, робітників і трудової інтелігенції, що тимчасово має полагодити питанє влади і невідкличних соціальних реформ до часу остаточного поладнаня тих справ через конституанту. Думку про диктатуру пролетарияту відки-

нено з усею рішучістю. По триумфальнім в'їзді Директорії в столицю України виринула думка залишити Директорію, яко найвисшу власть республіки, а яко езекутиву створити окремих міністерияльний кабінет. Часи Директорії ярко відрїзняли ся від часів Центральної Ради. Тоді Українці переживали мрійливий політичний ренесанс, пригортали до себе всіх і вся, надїлювали національні меншости заслуженими і незаслуженими привілеями, які — настроєні русофільсько і централістично — бачучи до того, як з ними панькають ся робили все можливе, щоб здержати українське державне будівництво. Тепер часи змінили ся. За Гетьманату переслідуване українство зросло, утвердило ся, поглибило ся, увійшло в народне ядро. До того-ж і повстане переведено під національними гаслами. Супроти великих задач не було часу панькати ся з національними меншостями. Треба було виждати й переконати ся, як поставлять ся вони до української державности та чи схочуть працювати в її користь. Нове міністерство зложено виключно з українських социял-демократів, социялістів-революционерів і социялістів-самостійників. Партия социялістів-федералістів не взяла участи в кабінеті. Створений під проводом Чеховського уряд рішучо застеріг ся проти всяких большевицьких експериментів. Також президент Директорії В. Винниченко в розмові з представниками преси зазначив, що на Україні не може бути пристосований большевизм. В будові своєї державности і громадських установ український нарід хоче брати зразки з Заходу, взоруючись на революційнім русі західної Європи. Україна під оглядом історично-національних і міжнаціональних відносин ярко виріжнюєть ся від Росії. Тому й форми суспільної еволюції мусять ріжнити ся. Україна йти-ме з тими державами, яких інтереси будуть рівнобіжні з українськими, а виступить проти тих, що наставати-муть на волю і самостійність України. Одним з найважнійших питань нового уряду являєть ся земельне питане. Директорія тимчасово управилила земельне питане через покликане до життя земельних комітетів для тимчасової управи земельними посїлостями. / Дрібні селянські господарства залишено за їх власниками. Новий уряд відступив від засади со-

циялізації, проголошеної Центр. Радою в четвертім універсалі. Громадам поручено перевести докладний список інвентаря в більших-посіlostях. Разом з тим заповіджено націоналізацію цукрового промислу на Україні.

Найбільше лиха для України і її працюючого народу натворила буржуазія, в 90прц. чужа тому народови. Велику роль в новітній Гетьманщині відгравав тзв. “Протофіс”, організація великих зем. власників, потентатів-купців, можновладців-фінансїстів і промисловців. “Протофіс” визначував правительства гетьманови і тряс цілою державною будівлею. Новий уряд наложив на “Протофіс” 500 мїліонів контрибуції. Чужонаціональні елементи ще не погодили ся вповні з думкою нового ладу на Україні, тому якийсь час треба їх держати осторонь державного житя. Тільки Жиди (як все і всюди) пристосували ся до зміненої ситуації, тому й уряд пішов їм на стрічу, іменуючи міністра для жидівських справ. До Польків уряд відносив ся зглядно — мимо того, що польська буржуазія дозволила собі на такі нечувані поступки, як висилка депутації до Варшави з домаганем заступництва в соїмі “od Rusi”, — мимо того, що польські війська непокоїли границі республіки. Москалі ворожо відносили ся до української держави і тому уряд був приневолений припинити розгін російської преси на Україні. Се було причиною застановлення більшости російсько-буржуазийної преси. Зате буйно розросла ся й поширила ся українська преса. Крім щоденників, що вже появляли ся передтим, почали виходити такі органи: “Боротьба” і “Трудова Громада” (органи двох соц. рев. напрямків), великий денник “Трибуна”, військовий орган “Українська Ставка” і замість “Відродження” — великий щоденник “Україна”.

По перших кроках нового уряду здавало ся, що в республіці настане лад і спокій, що Україна розцвите ся новим життям по днях бурі і заверухи. Та вже тоді назрївав неминучий конфлікт з Московщиною, що довів Україну до страшного безталаня і лихолїтя. Українські соціял-демократи, як при першїм большевицькїм заливї, так і тепер не сподївались удару з боку большевиків. Мимо того, що большевицькі вій-

ська на півночі ладилися до наступу, през. міністрів і мін. загр. справ Чеховський дуже оптимістично задивлявся на ситуацію. Україна буде зберігати повну неутральність в еventуальній боротьбі антанті проти большевиків. Також з совітською владою Україна жити-ме в мирі. Правда, на границі вибухають дрібні сутички, та се діється тільки тому, що совітські надграничні відділи відмовляють ся виконувати прикази своєї центральної влади. Відносини з державами порозуміння (антанті) укладають ся корисно. З метою кристалізації тих відносин вислано до Одеси окрему місію. Вислана місія не мала ніяких успіхів, бо коаліція, а передовсім Франція, не мала ще ніяких плянів що до України. Одно, що можна було почути від представників коаліції з усіх усюдів, то закріване до боротьби з большевиками.

Саме тоді, коли совітський уряд був в останній фазі приготовань до другої війни з Україною, відбула ся важна подія в історії Соборної України. Українська Национальна Рада в Станиславові ухвалила з'єдинене Західно-української Народної Республіки з Великою Україною. Акт з'єдинення відбув ся дуже святаочно в Києві дня 22 січня 1919 р. на Софійській площі. При великім здвизі народу і війська, в присутности заступників чужих держав висланці західної України обміняли ся одвітними грамотами з верховною владою Республіки. Директорият повідомив про сю велику подію горожан з'єдиненої України отсим універсалом: —

“В імени Української Народної Республіки проголошує Директорият цілому Українському Народови велику подію в історії нашої української землі.

Дня 3 січня 1919 року в місті Станиславові Українська Национальна Рада Західно української Народної Республіки, як представниця волі всіх Українців бувшої Австро-Угорщини і як найвисший законодатний їх орган, святаочно проголосила з'єдинене Західно-української Народної Республіки з Українською Придніпрянською Нар. Республікою в одну суверенну Народну Республіку.

Витаючи з великою радостію сей історичний крок наших західних братів, Директорият Української Народної Республі-

ки рішив прийняти до відома се з'єдинене і ввести його в жите згідно з умовами, які означено в ухвалі Укр. Нац. Ради з дня 3 січня 1919 р.

Від нині зливають ся в одно віками віддїлені одна від другої частини України, Галичини, Буковини, Угорщини і Придніпрянська Україна в одну Велику Україну. Словнили ся відвічні мрії, для яких жили і за які вмирали найліпші сини України. Від нині є тільки одна независима Українська Народна Республіка. Від нині український народ, увільнений могучим поривом своїх власних сил, має тепер змогу з'єднати всі старання своїх синів для утворення нероздільної, независимої української держави на добро і щасте робочого народу.

Голова Директоріяту: **В. Винниченко.**

Члени Директоріяту: **Андрієвський, С. Петлюра, Швець, Макаренко.**

На основі довершеного з'єдинення на Трудовім Конгресі, що радив в Києві в днях 22—28 січня 1919 р. взяли участь й делегати Галичини, Буковини та Угорської України в числі 65. Скликуючи Трудовий Конгрес, Директоріяту дав право вибору лише працюючому людови, т. є. тим, що власною працею заробляють на прожиток і нікого не визискують. Конгрес складаєть ся з 527 депутатів, котрих окремо вибирають: трудове селянство 278, робітники 88, трудова інтелігенція 33. Наряди сього нового передпарляменту України були присвячені перш усього біжучій хвилі. Дня 22 січня було національне съвято з приводу проголошеня з'єдиненя України. На другий день наступило відкрите Конгресу в салі міського театру. В лужах засіли міністри, представники чужих держав, члени Академії Наук, з представними університету. Місця на галериях зайняла публіка. На партері засіли депутати, між ними в першій ряді проф. М. Грушевський. О год. 5-тій на сцені з'явив ся Директоріяту. В. Винниченко відкриває Конгрес. Після того відбули ся вибори президії, до котрої увійшли Дмитро Ордин (соц. рев.), Семен Вітик (соц. дем.), Тимотей Старух (б'лок галицьких партій). До секретаріяту Конгресу увійшли: С. Бачинський (соц. рев.), В. Золотчанський (соц. дем.), Іван Бісак (рос. соц. дем.) і Воропай (соц. самост.). Іменем

президії вітає Конгрес С. Вітик, після чого від галицьких делегатів забрав голос др. Ст. Витвицький і оповістив грамоту Української Нац. Ради про з'єдиненє. Секр. Конгресу Золотчанський у відповідь на се відчитав універсал Директоріяту про з'єдиненє України. Обох держ. актів вислухали депутати стоячи. З привітами виступили др. Лев Бачинський і М. Любинський. Перший вітаючи з'єдиненє, вказав на те, що до багатої Придніпрянщини приєднуєть ся невеликий і бідний край. Одначе й Наддністрянина має великий скарб, котрий становить наше селянство, сьвідоме, заправлене у важкій боротьбі і тяжкім труді. Любинський незвичайно горячо відкликнув ся на сї слова. “Нині сьвяткуємо, — говорив він, — два сьвята відразу: Самостійности України і Її Соборности. Я думаю, що від сеї хвилини всі вже кораблі спалено і воротя назад не може бути, воно було би вчинком Каїна. На нашім прапорі повинно бути написано: “Самостійна, Соборна, Невтральна і Трудова Республіка”. Окремо говорив іще провідник галицької селянської депутації Т. Старух. Він згадав борців, що наклали буйними головами за волю і долю Рідного Краю. “Нехай земля буде їм легкою і нехай ті могили, що зазеленіють говорять про їх память. І кров їх нехай буде росєю, що нас оживить. Нехай вони спокійно спочивають, бо їхньою ідеєю була Україна і воля свого народу”. В голосованю прийнято одноголосно акт злуки обох українських республік в одну с, веренну Українську Нар. Республіку. Дальші наради Трудового Конгресу обертали ся довкола земельної реформи та форми влади. Депутати на Конгрес були переважно членами соціалістичних партій. Тут знову повторило ся те саме, що було за Центральної Ради. Через однобічний склад законодавчого тіла захитано суспільну рівновагу, підірвано основу еволюції в напрямі демократичних реформ. Селянські депутати з Галичини не прилучили ся до вже утворених клубів, тільки створили окремий селянський клуб. Вони постановили теж заснувати на території Соборної України “Селянське демократичне сторонництво” та випрацювали свою окрему програму в земельній справі. Їх домаганєм ненарушимість власности 50-моргового (35-десятинного) господарства. Сесию Трудо-

лого Конгресу покінчено дуже скоро через наступ большевиків на Україну. Ще в часі приготувань до повстання представники совітської Росії, Раковський і Мануїльський, звернулися до українських соціалістичних партій в справі переговорів задля порозуміння. Українські соціалісти, як се представив Винниченко на Трудовім Конгресі, виставили такі умови, при яких можливе було порозуміння: 1) признане самостійної Укр. Нар. Республіки, 2) признане демократичного (не совітського) ладу на Україні, 3) право вільного існування на Україні партії комуністів, але без захоплення нею влади, 4) товарообмін України з совітською Росією і 5) повна і цілковита нейтральність України (розуміється в боротьбі між антантою і большевиками). Довівши до кінця таку угоду, укр. соц. партія в боротьбі проти Гетьманату не одержали від комуністів жодкої підмоги. Мануїльський заявив, що вони зрештою й не можуть поспішити з ніякою підмогою, а можуть робити хіба деякі демонстрації на кордонах. В дальшій розвитку подій наступило утворення Директоріату. Скоро тільки приступлено до широких соціальних реформ з Одеси, де резидував виставник Франції Ено, почулися погрози на адресу Директоріату. Також з Дону від Денікіна надходили грізні слова. І в той саме час, коли реакція спряглася задля одностайного виступу проти України, большевики займають Гомель, наступають на Чернігівщину і Харківщину. В Харкові появився смішний большевицький маніфест (Пятаков і Ауссен) в котрім заслугу повалення Гетьманату большевики приписують собі. Розважніші представники совітської влади, як Мануїльський і Раковський, годилися на Директоріат і демократичний лад на Україні та пропонували союз для оборони й наступу проти антанти. Директоріат відмовився від цього. Тоді большевики розпочали перш усього агітацію проти української влади, розкинено відозви, в котрих говорилося ніби-то Директоріат заключив союз з антантою проти большевиків. Україна не хоче ангажувати себе в боротьбу ні проти антанти, ні проти большевиків, бажаючи зберегти повну нейтральність. Зрештою, хоч-би на Україні була найбільш демократична і "найбільш совітська" влада, то большевики все одно підуть війною

на Україну, щоб грабувати добро українського народу, щоб вивозити хліб, цукор і інші багатства.

В часі нарад Трудового Конгресу прийшли звістки, що большевики скорим походом йдуть на Київ. Конгрес не міг вже спокійно працювати. Тому на борзї дня 28 сїчня 1919 р. ухвалив закон про тимчасову форму української влади і розійшовся. В законї про владу всю власть віддаєть ся Директорії, перед котрою на час відсутности Конгресу є відповідальний виконавчий орган — рада міністрів. Конгрес рішучо висловив ся проти організації робітничої диктатури. Вкінці видано

Універсал Трудового Конгресу України до Українського Народу і до всіх народів сьвіта

такого змісту: —

Переживши тяжкі муки й наруги за час семимісячного гетьманського поневолення — Український Народ, який скинув ненависне панське ярмо, повинен знати, що добута кровю його свобода є в небезпеці, з усіх сторін загрожують Українській Нар. Республиці сильні держави. Щоби не повторило ся наше давне горе, неволя під властїю чужих народів, Трудовий Конгрес звиває всіх синів трудового селянства і робітників на боротьбу за землю і волю. Нехай знають усі сили, які на нас наступають, що Український Народ уміє не тільки скинути катів та тиранів, але також зуміє влаштувати устрій Республики, зможе цілою своєю силою неустрашимо обороняти свої права і розпоряджати ся самим собою.

Народе Український!

Стань на сторожі свого права. Проти Тебе воюють не лиш імперіялістичні, контрреволюційні вороги, але й совітська Росія, яка неслухно називає себе соціалістичною і також посилає своїх наймитів, Китайців і Лотишів, проти Твоєї независимости.

Конгрес Трудового Народу України зазначує, що займанщина московськими большевицькими військами української землі може потягнути за собою прихід нових чужинців, які лиш ждуть нагоди, коли на Україні запанує

большевицьке безладі, щоби напасти на зруйновану, розграблену Україну.

Конгрес Трудового Народу України заявляє перед цілим світом, що Український Народ бажає жити в мирі з усіма народами світа та не має наміру підчиняти своїй влади чужих земель.

Але він не допустить, щоби хтось посягав на його добро, на його незалежність та самостійність.

Український Народ не знесе над собою насильства й неправди. Конгрес Трудового Народу України, обстоюючи самостійність Народної Республіки за добуте землі і волі, кличе всіх вірних синів України стати під стягами славного Війська Директорії Укр. Нар. Республіки.

Президія Конгресу Трудового Народу України: —
Семен Вітик, голова, **Сергій Бачинський**, секретар.

Україна, що все була битим шляхом між сходом і заходом, через цілу свою історію становила терен завзятої боротьби між можливими сусідами. Через своє положення тяжко було Україні утворити сильний державний організм. Однак всі суміжні держави, до котрих в різних періодах своєї історії була належна Україна, були сильні, багаті й могутні. Чи се була литовсько-руська держава, чи Польська Річпосполита, чи Росія — всі вони росли могутні й жили соками України. Та треба пам'ятати, що й гробом могутності тих держав все була Україна, доведена до краю розбійничого політикою правлячих верств. І тепер тільки-що здвигнена з попелища віків Україна найшла ся між молотом і кувалдою. З одної сторони побідна антанта із своїми капіталістичними правительствами змагала до з'єдинення бувшої Росії, щоби відбити свої вклади — та знищити большевицьку ідею, котра почала загрожувати антантським кольоніям і тзв. сферам впливів. Знову большевики змагали не лише до вдержання влади в своїх руках, до включення в склад своєї республіки суміжних народів, що відчахнули ся від Росії, але й леліали думку про викликане всесвітньої революції і диктатури пролетаріяту в цілій світі. Україна найшла ся на межі двох противних, взаємно себе виключаючих

сил. І тут треба було скоро й певно рішати ся, на котрий шлях ступити, щоби при сутичці двох противностей не попасти в страшне лихоліте. На жаль, члени Директоріяту, а в першій мірі великий письменник Винниченко, думали, що найдеть ся дорога до компромісу. Вони бажали миру, щоби відбудувати знищену країну, реставрувати державу, вони мріяли про український ренесанс в хвилі, коли на всіх границях республіки стелили ся Каїнові дими. Директоріят і Трудовий Конгрес проголосили неутральність, — та одночасно з огляду на розпочате воєнних кроків Росією були приневолені поставити ультимат совітській республіці. Провідники російських большевиків, котрі формально все застерігали ся проти всяких насильств над народами, відповіли, що вони не ведуть ніякої війни з Українською Народною Республікою. Проти Директоріяту виступають “українські” комуністи, супроти котрих український уряд може поступити по своїй вподобі. Поруч з отсим становиском російський совітський уряд утворив в Харкові “українське” совітське правительство під проводом Христіяна Раковського, що передтим був головою російської мирової делегації в Києві. І справді, позірно воєнну акцію вів харківський совіт, котрий опісля звернув ся о поміч до російського уряду. Таким чином російське правительство совітів не вело безпосередно війни з Україною, воно тільки прийшло з підмогою побратимчому совітови.

По перших пораженьях Директоріят і його правительство найшли ся в скрутній ситуації. Червоні війська йшли на Київ, Польща окупувала західні області України (Холмщину, Підляше і йшла на Волинь, а в Галичині шаліла найбільш завзята війна), Румунія зайняла Бесарабію, Буковину і скравок Закарпатської України, Чехи обсадили ціле Закарпатє. Повстанча армія, зложена головно з селян, з хвилею, коли з’явили ся невдачі, почала розлазитись — так що з часом одиноким поважним мілітарним чинником лишила ся тільки галицька армія.

В звязи з большевицьким наступом уступив през. Директоріяту Винниченко з двох причин: через натиск антанті і свою компромісову поставу до большевиків. Разом з ним уступив і міністеріяльний кабінет, зложеный з соціал-демо-

кратів і соціял-революціонерів. На його місце прийшов новий “діловий” і переходовий кабінет, зложений з отсих осіб: през. міністрів Сергій Остапенко, мін. війни: Олександр Шаповал, мін. загр. справ: Г. Чижевський, мін. скарбу: др. Степан Федак (не прийняв портфелю), мін. державного господарства: Іван Чопівський, мін. рільництва: Євген Архипенко, мін. внутр. справ: Мацієвич, мін. освіти: Огієнко, мін. праці: Леонід Михайлів, мін. віроіспов.: др. Іван Липа, мін. почт. і телегр.: Степан Демянович, мін. преси: др. Осип Назарук, мін. жидівських справ: Авраам Ревуцький. На порядку діяльності сього кабінету стояло перш усього змагане оборонити республіку перед хапчивими ворогами та захистити її перед руїною. По уступленю Винниченка головуство Секретарияту обняв начальний отаман Симон Петлюра, в особі котрого через з’єдинене найвисшої влади в державі і проводу армією з’явив ся перед нами диктатор з назвою “народного лицаря”, якою наділили його селянські маси.

Зараз після того, як вибухло повстанє проти Гетьманату селяни хотіли “вибрати гетьманом” Петлюру, що на протязї революції здобув собі найбільшу популярність з усіх провідних індивідуальностей. Петлюра належить до середущого покоління українського громадянства. По скінченю духовної семінарії і університету віддав ся він публіцистиці. Ще як студент був членом Р. У. П. (Рев. Укр. Партії), до котрій в своїм часі належали майже всі визначнійші сучасні діячі, як: — Винниченко, Донцов, Степанківський, Вол. Дорошенко, Жук, Меленевський, Скоропис-Йолтуховський і ин. По ліквідації партії, з котрої опісля витворили ся різні напрями й струї українського політичного житя, Петлюра належав до основників укр. соц. дем. робітн. партії, що на початку революції відіграла таку велику ролю на Україні. Довший час був співробітником київської “Ради”, як також інших українських видань, опісля став редактором “Украинск-ої Жизн-ї” що появляла ся в Москві в російській мові. На сїм становиску застала його війна. Згодом покликано його до армії. де дослужив ся офіцрського степеня. Вибух революції будить нові надії, повстає Центр. Рада, а опісля Секретарнят. В боротьбі з прави-

тельством Керенського реорганізував ся Секретарнат, в котрім Петлюра стає секретарем військових справ. В першій війні з большевиками обнімає Петлюра провід над гайдамаками. По гетьманській перевороті перекидаєть ся він на поле громадянської діяльності. Його популярність вже тоді була така велика, так поширена, що київське земство вибирає його своїм головою, а трохи згодом з'їзд українських земств вибирає його головою Союзу земств. З того часу відомі є два письма Петлюри до німецького й австро-угорського послів в справі арештовань громадських діячів. Від вибуху повстання аж до тепер стоїть він в перших рядах борців за волю народу, за самостійність України.

Особа Петлюри поволи перетворюєть ся в якусь легендарну постать. Народ говорить про нього як про невміруючого лицаря, про новітнього характерника, нового Вернигору. Сей спосіб трактованя його особи звільна переносить ся і до преси. Можна читати, що раз він згинув, другий раз попав в большевицьку неволю, третій раз вилетів в повітрі враз з поїздом, четвертий раз ледви спас ся перед ворожою погонею і тепер перебуває десь в якімсь чарівнім замку, дожидаючи зазиву народу до боротьби проти неправди і неволі.

Петлюра є, як сказано, членом соц. дем. партії, одначе має на стільки елястичний ум, що є далекий від нагального переводженя соц. демократичної програми. Він знає одно: — земля мусить належати народови в формі приватної власности, бо без того не може бути вповні незалежної України. Денаціоналізована Україна мусить прибрати виразний український характер. Права робітників і трудової інтелігенції мусять бути вповні забезпечені. Одночасно є він, в противенстві до деяких членів своєї партії, неблаганим ворогом большевиків, що довели Україну до того стану руїни, в якій вона тепер знаходить ся. Таке саме є його становище до Росії взагалі, будь вона большевицька чи Колчаківсько - Денікінівська, скоро та Росія має тільки імперіялістичні забаганки супроти України. А прецінь, як довго Росія є Росією, інших змагань мати вона не може. Тому Росія є найбільшим ворогом України.

Коли такі переміни діяли ся в загальній ситуації на Укра-

Отаман Семен Петлюра.

їні і в лоні українського уряду, большевики були вже в Києві. Добувши столицю, большевики опанували більшу частину України. Сей другий большевицький наступ нічим не різнився від першого. Так само повторилися розстріли визначних Українців, так само українське збіже, цукор і вугіль вивожено в Московщину, так само граблено і руйновано. На чолі совітського уряду в Києві став Хр. Раковський. В склад уряду увійшли крім українських комуністів, російські большевики, незалежні українські соціялісти, ліві укр. соц. революціонери (Лівобережці-інтернаціоналісти), жидівський “Бунд” і жид. організація “Серп”. Зараз на самім початку виринуло в совітськїм урядї питанє про політичну самостійність. Міжтим коли українські і жидівські партії станули на становиску незалежності республіки, російські комуністи оборонювали федерацію. Сей свій погляд могли вони поперти аргументом сили, — армією, зложеною в переважній більшості з Москалів, Лотишів і Китайців. Тому українські і жидівські члени совітського уряду виступили з кабінету, так що “українська” совітська влада прийняла обличчє звичайної окупаційної влади.

Ся нова влада над українським народом проголосила небавом злуку з совітською Росією. Червоні війська з кожним днем при підмозі сильної агітації, множества гармат і штиків поширювали совітську владу на українській території. Антантський (французський) десант в Одесї, призначений для диктату на Україні, був приневолений відступити на кораблі і покинути вже приготовану операційну базу.

Український уряд найшовся в невимовно прикрім положенні. Втративши столицю, розпочав мандрівку по Правобережній Україні. Осідком правительства стала Винниця, опісля Проскурів, Камянець, Рівне. Армія, зможена в безнастанних боях, примушена відступати перед величезними большевицькими силами, не могла встояти ся перед деморалізаційними впливами. В її рядах вели агітацію і притаєні большевики, і Денікінівські емісарі і інші елементи, ворожі українській державності. Серед такої суматохи не могло нічого зробити найбільш ідеальне правительство, а не то таке, яке складалося тільки з людей, що в даний момент мали очайдушну відвагу

взяти на себе відповідальність за долю державного корабля. Кожде правительство проводило свою діяльність у важкій боротьбі, полишене цілим світом на власну долю. Через те й зміни правительств не були рідкі. По уряді Остапенка прийшло правительство Бориса Мартоса. Здавало ся, що се вже останнє українське правительство, бо большевики зближали ся до Збруча. Тільки Західна Область республіки була ще вільна від большевицької інвазії. Одначе й тут умови державного життя не склалися корисно.

Комуністичні гасла обняли більшу половину Європи. З особлившою силою проявили ся вони активно там, де по програній війні нужда й безробітє обхопили великі маси. На такім ґрунті кличі нового устрою світа находили щире, неофітське прийняте. В Німеччині розшаліла ся горожанська війна між Спартаківцями (комуністами) і визнавцями еволюційного соціалізму. На Угорщині комуністи захопили власть у свої руки. Совітська Росія постановила для піддержання комуністичного руху в осередній Європі подати помічну руку своїм угорським товаришам. Тільки невеличка українська територія ділила російських комуністів від угорських. Українська армія здержала похід червоних військ на захід.

Опираючись большевицькій навалі, українська армія була ще втягнена в зтяжний бій на заході. Дня 22 лютого коаліція візвала український уряд, щоби припинив воєнні кроки проти Поляків. Наступили переговори в справі завішення зброї під проводом французького ген. Бартлемі. Українці і Поляки не могли дійти до згоди між собою. Бо коли перші пропонували демаркаційну лінію згідно з етнографічним принципом, т. є. лінію Сяну, другі виставили пропозиції, котрі дались би погодити тільки з засадами імперіялізму. Супроти того коаліційна місія запропонувала від себе лінію Бог—Стрий, котра теж не була згідна ані з етнографічним принципом, ані навіть не відповідала тодішньому воєнному положеню. Розгоріла ся дальша війна з всіми болючими і страшними наслідками. Український уряд заложив протест проти сторонничости місії ген. Бартлемі, домагаючись висланя нової місії, здатної до об'єктивного розгляду української точки погляду.

На фронті продовжувались бої. На військо треба було грошових засобів. Почали давати ся відчувати браки в зодягненю і озброєню війська. Недоставало муніції. В таких обставинах наддніпрянські полки, що з'явили ся на галицькім фронті, надихані партійностию, перепоєні суматохою кличів, які нуртували через два роки в Наддніпрянщині, внесли бацилі розпряжності в галицьку армію. Так діяло ся не лише в армії, але і в громадянстві. Піднесене Станиславова до ряду найбільших українських центрів відбило ся на політичнім житю галицько-української суспільности деякими перемінами. Вже давнійше заснований В. Гадзінським і його приклонниками тижневник "Републіканець", без ясної програми, заповнений відірваними фразами, загонистий в назриваючих суспільних реформах, — ставши на границі дрібно-буржуазности і ужиткового соціалізму, почав проповідувати обеднане селян і робітників. В деякі круги пущено незаокруглені кличі, котрі — позбавлені своєї змістовости, тільки викликували непотрібний фермент серед маловироблених одиниць. Сей фермент ще збільшив ся, коли в Станиславові опинили ся деякі провідники соц.-революціонерів. Їх орган розпочав кампанію проти уряду, що й так серед маси трудностей кермував державою. Ніде правди діти, галицький уряд, як і центральний український, не був взірцевий, одначе робив все, що серед даних обставин можна було зробити. Були похибки в адміністрації, військовій і горожанській, не все був добрий, підхожий добір людей, не всі ті люди здавали собі справу зі своїх поступків, з своєї історичної відповідальности, але все таки була державна машина, котра була в руху, була поважна і геройська армія, що серед великих браків не відступала ані пяди землі. Загалом безпеченство майна і житя, т. зн. ті добра, які, зберігані в таких переворотових і переломових хвилях, можуть дати добре свідоцтво державному урядові і рівневи загальної культури.

Змаганя антанти полагодити польсько-український конфлікт, а тим самим порішити долю Східної Галичини та взагалі західно-українських земель, не вийшли поза інформативні кроки. Кожде намагане довести до припиненя воєнної акції між Поляками і Українцями застрягало в півдорозі. По нев-

датній спробі ген. Бартлемі заходами українських представників в Парижі повелось знову навязати переговори про завішене збройних ділань. Зложено комісію під проводом англійського ген. Боти, до котрої увійшли теж представники воюючих сторін. Ген. Бота запропонував нову демаркаційну лінію, на основі котрої Львів мав остати до остаточного порішення під польською владою, а бориславський нафтовий басен під українською. Одночасно з тою пропозицію розпочала ся польська офензива сьвіжими військами ген. Галлера. Сю армію перетранспортовано заходами Франції для оборони західних границь Польщі перед Німцями, та вона мабуть проти волі антант знайшла ся на східнім фронті в боротьбі проти Українців. Українська армія, позбавлена запасів муніції, була приневоле-на відступити. З полудневої сторони з'явили ся на Покутю румунські війська. Галицька армія найшла ся таким чином в кліщах. Наступив поспішний відворот на схід. В межичасі Польща одержала від французького през. міністрів Клемансо мандат завести в українській Галичині цивільну адміністрацію. Ся постанова в нічим не рішала про політичну долю Галичини. Державний Секретаріят подав ся на схід wraz з армією. В Заліщиках проклямовано диктатуру, а диктатором назначено през. Української Нац. Ради др. Евгена Петрушевича. В звязи з сим відступом уступив теж начальний вожд галицької армії ген. Павленко. Після його уступлення повірено начальну команду гал. армії спосібному організаторови і визначному полководцеви ген. Грекови. В кількох днях переорганізував він армію, з ріжних роздвоєних частий створив карні боеві формациї. Добувши на большевиках трохи муніції, пішов з військом до бою. В кількох днях українські війська, випираючи противника крок за кроком, дійшли до лінії Гнилої Липи. Та тут знов надступив відворот. Всі запаси муніції вичерпали ся. Вояки лиш своїми грудьми загороджували переважаючим силам противника дорогу на схід. З почутем гіркого болю, з раною в серці і на душі опускав український жовнір рідну землю.

І тепер перший раз від кількох місяців частина галицького війська пішла на відпочинок в околиці Камяняця. Друга частина разом з Наддніпрянською армією пішла в бій проти бо-

льшєвнків, щобн розширнтн свій терен посїдана, щобн на малім просторї не заднхнутн сн, не улягтн ворожїй навалї, не погребатн велнкїй ідеї народу: справи незалежностн своєї Батькївщнтн.

Вїд того часу Камянець стає осередком українського полїтнчного жнтн, осїдком всїх українських властнй і резнденцїєю головн Днректорнату і начального вождн С. Петлурн та днктора Захїдної Облнстн республнкн д-ра Е. Петрушевнча. Лнше малїй скравок української тернторїї остав в українських руках. Осередну Україну займала червона армїя схїдно-полуднева Україна найшла сн в посїданю добровольчеської армїї Денїкїна, що спомаганїй Англїєю з пїд Пїдкнвказн і Дону розпочав похїд для “собрнннн руських земель”. Захїдно-українські облнстн окупували польські вїйська, а Бесарабію і Буковнну зайняла Румунїя. Легальнїй український уряд виконував власть тїльки над частнною Подїля. Здавало сн, що надїйшла страшна хвнля загладн. Одначе й тут зєдннєна українська армїя, гола і боса, забута цїлнм сьвїтом, без амунїцїї надлюдським зуснлєм пїшла до удару протн большевнкїв. Карнїй галнцькїй вояк і ентузїястнчний Надднїпрянець власннми грудьмн, прн байдужностн цїлої Европн, розбнвали червоннй мур багнетїв. До успїхїв української армїї прнчнннлн сн повстанн, що внбухалн на цїлнм просторї України протн владн совїтїв. Потворнлн сн повстанцї вїддїлн в числї по кїлька тнсяч люднй пїд проводом атаманїв, як Зеленнй, Грнгорїїв, Ангел, Соколовський, Махно і нн. Вони внповїлн вїйну червонїй армїї, ннщнлн телефонїчні і телеграфїчні получєня, зелїзницї, внсаджували мостн, зноснлн цїлн вїддїлн совїтського вїйська. Українське сєлянство, що початково доснт байдужно ставнло сн до змїнн владн, дуже скоро прнйшло до переконанн, що лнш щнро-українська влада зможе дати йому землю і волю. Большевнкїв не могли вони терпїтн їзза їх централїстнчних змагань, русифїкацїйної полїтнкн і своерїднх соцнальннх реформ, протнвннх українському сьвїтоглядовн. Сї повстанн у велнкїй мїрї прнчнннлн сн до побїд українських вїйськ над большевнкнми. В лнпнї большевнкн почалн вїдступатн крок за кроком, в серпнї облнсть українських вїйськ поширнла сн в двое,

а дня 30 серпня війська Директоріяту увійшли в столицю України — Київ. Та через нечайний і підступний наступ Денікіна не могли українські війська вдержати столиці в своїх руках. Денікін, користаючи з українських побід, замість йти на північ проти большевиків, звернув значні сили проти Українців. Військо Директоріяту, не маючи сил для боротьби з большевиками і добровольчеською армією, було приневолене подати ся взад і знову звузити великими жертвами добуту область.

Українське правительство намагало ся мирно полагодити конфлікт з Денікіном і звернуло ся до антанті, щоб та визначила демаркаційну лінію між українською і Денікінівською армією. Та Денікін відклонив ся від антантських вказівок. Тоді Директоріят проголосив війну проти Денікіна. Окремою відозвою звернуло ся правительство Мазепи (коаліційне правительство всіх українських партій) до Українського Народу, вказуючи на ті причини, які примусили уряд виступити до боротьби проти добровольчеської армії. Ще до зайнятя Києва українська команда вислала до Денікіна військову делегацію в справі встановленя взаємовідносин між військами, що борять ся проти большевиків. Команда добровольчеської армії заявила, що вона всі війська, що бють ся під проводом отамана Петлюри, уважає большевиками. Тому не лишало ся ніщо инше, як війна з Денікіном. Задля успішнійшого веденя війни з добровольчеською армією український уряд увійшов в приязні відносини з Румунією. Також повстала думка замирити з Польщею, щоби всі свої сили звернути проти Денікіна. Вислана до Варшави під проводом бувшого міністра Леоніда Михайлова місія не успіла довести поки-що до ніяких позитивних результатів справи українсько-польського порозуміня. Польський уряд не сходить з свого імперіялістичного становиска, не передбачуючи, що повстаюча реакційна Росія загрожує всім народам, що стогнали в царськїм ярмі.

Добровольчеська армія зробила значні поступи на українськїм фронті. Разом з тим почали ся деякі переслїдуваня Українців. Зачинено українські школи, знесено українську Академію Наук, закрито кївський університет, в церквах за-

боронено відправляти богослуження з українською вимовою і українськими проповідями, пресу придушено. Над Україною зависло знов царське опричниківство. Та потішаючим з'явищем в тім лихоліттю є зростаюча свідомість найширших верств, є те глибоке переконане, що Денікін несе з собою неволю українському народови, загладу українській культурі, кнут свободній думці. Те зрозуміне виявило ся рядом селянських повстань на цілій території України. Як передтим проти большевиків, так тепер проти Денікіна прогосили українські селяни робітники боротьбу на жите і смерть.

* * *

Ось так перейшли ми важніші етапи боротьби Українського Народу за волю і незалежність. Ми бачили, як зростала, розвивала ся, поширювала ся і міцніла українська державна думка та як вона увійшла в кість і кров українського національного організму. Перед нашими очима — в деяких розділах докладнійше, в інших (з різних причин) лише побіжно пересунули ся картини сучасної величі і слави, долі і недолі, терпіння і упадок і знову надлюдські змагання на вершини, до красшого, до ліпшого, до здійснення великого ідеалу: одна з'єдинена, суверенна, самостійна, від ніякого незалежна Українська Народна Республіка. Великі жертви понесено за здійснене того ідеалу, надмірний податок крові і майна, життя і смерти складає Український Народ і на полях битв, і в тюрмах, і в тисячних переслідуваннях, і на кождім кроці, одначе віра в провідну зорю наших змагань мимо всього ніколи не була така велика і сильна, яка власне тепер. Колеса історії ніхто не заверне, жаден Денікін не зможе його повернути в інший бік. Тільки засліплені і обмежені духово люди можуть думати, що здобутки революції можуть піти на марне. Ні! Ані один розумний клич французької революції, а змістом всіх тодішніх кличів було право одиниці, людини — не затратив ся не зійшов з порядку дій так довго, аж поки не воплотив ся в діло. В сто літ пізнійше виставлене і вповні дозріле, в глибинах кожної нації зроджене Право Народу мусить теж найти свою позитивну розв'язку. Нема сили, котра могла би усунути його з по-

рядку сучасної історії, а ті, що зброєю, переслідуванем, тюрмами, терором і середновічною інквізицією, депривацією слабих характерів здержують воплочене сеї новітньої ідеї — вправді можуть на якийсь час відсунути здійснене сього ідеалу, одначе не можуть його убити, знищити, викинути з наболілих душ і скервлених сердець.

Український Народ, що на протязі двох останних літ — з низин етнографічної маси — дійшов до вершин новітньої Нації, що найбільше крови проляв за право самоозначеня, що найбільші жертви приніс за свою волю і незалежність, не може бути виключений від природного закону — користи на рівні з іншими народами з усіх тих прав, які видвигнула сучасна війна і виборола революція.

Перед Українським Народом стоїть ще важка, затяжна і виснажуюча боротьба. Наше покоління мусить перейти через горнило всіх іспитів, щоби дійти до обіцяної землі — власної державности — та щоби сповнили ся слова поета: — “В своїй хаті своя правда і сила і воля”.

Львів, 16 падолиста 1919.

Часть II.

I. Чотирикутник смерти.

Вступ. Військо Директорії і його постійний відступ. "Чотирикутник смерти". Можливості й неможливості порозуміння з сусідами. Обопільні непорозуміння. Диктатура і надністрянський уряд. Все ближше до катастрофи.

Під кінець нашого огляду за 1918. і 1919. р. висловлено надію, що Право Нації, право кожного народу, що з темряви неволі і долини сліз, горя і приниження пнеть ся на волю, на ясний світ, що по століттях рабства бажає по всім божим і людським правам зажити "у народів вільних колі", що те святе, в народних глибинах зроджене, в сьміливих думках виплекане, у виснажуючій чинній боротьбі засьвідчене право мусить найти позитивну розв'язку.

І знову минає оден преважний рік найтяжшого лихолітя, якого колинебудь зазнав наш народ, все ще ллють ся жіночі сльози, в понурій задумі коротаємо дні тривоги, не чути в нашій обездоленій країні пісень радости, вдовіля і воскресеня. Стоїмо на тім самім місці, на яким стояли ми рік тому. Стогне великим стогоном українська земля. Здаєть ся, що ми дійшли вже до останніх границь видержаности.

Одначе і в сій пільмі не втрачаємо надії на красшу будучину, віри в справедливість наших змагань, любови до тієї кровю сполоченої, кулями заволоченої, гранатами поораної землі. Ся безвпинна, вельми тяжка і зтяжна боротьба тільки перекоує нас, що великі цілі і великі справи окуплюєть ся теж великим горем, непомірними жертвами і надлюдським терпінем. Тільки так добута воля має свою ціну.

І ми мусимо ту чарівну волю добути, мусимо бути трудовими господарями на своїй землі. Мимо всіх ударів не сьміємо забувати, що ми самі є камінярами нашої долі. Раз розпочата боротьба не може і не сміє скінчити ся без бажаних нами наслідків.

У важкім лихоліттю ми вже й тепер маємо деяку віраду, бож власне надністрянська галузь великого українського народу через своїх вибраних синів поставила перед очи 40-мілью-

нового, неволею осліпленого велиття ідеал волі, кинула в масу від Сяну до Кавказу могутні кличі, за здійснення котрих десятки тисяч наложили буйними головами. Від Карпат загомонила і найшла свій відгомін аж в кавказьких горах пісня геройськи очайдушних юнаків: —

“А ми тую червону калину піднімемо,

А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо”.

І се є програма нашого покоління. Без огляду на жертви та програма мусить бути сповнена.

* * *

Друга половина 1919. р. принесла нам великі невдачі. Війська от. Петлюри нашли ся в глухім куті зазбручанського Поділя біля Камінця. Те військо становило вже тільки останки колишньої воєнної сили, що могутним повстанчим рухом викинуло Німців з Великої України і повалило гетьманат. Директорія сама не залишила нічого, щоби дезорганізувати свою армію. Правда, не була то й “армія” в тім розуміню, як ми привикли думати, тільки творені поодинокими більше або менше чесними й ідейними осібняками військові піднаємні відділи, непридатні до суцільної акції, до однолінійного і однородного діланя. Найкрасше свідчили про се відокремлені виступи напр. Григорієва, Махна й ин., що вже на самім початку відкололи ся від збройної сили Директорії.

Після прогнання Німців і усуненя гетьмана Скоропадського зникла велика армія. Селяне, що творили ядро тієї армії, уважали свою задачу покінченою і... пішли до дому. В армії лишили ся тільки або заводові вояки, котрим нікуди було йти, або шибайголови й завадіяки, або просто люді ласі на легку наживу. Одначе, колиб і сі відділи мали були добрий провід, колиб над ними ваготіла тверда рука, колиб їх призвичаювано до дисципліни, колиб їм ясно поставлено було перед очи велику ідею, то та маленька армія з часом — побільшена новим нарибком — моглаб була творити поважну силу. Того всього не зроблено, а крім того самі члени Директорії на власну руку заводили порядки у війську. І так Винниченко видавав одні прикази, а Петлюра другі, що перший наказував, то другий ка-

сував. Через те поступенно наступав розвал навіть останків армії. Військо поволі призвичаювалося думати, що боротьба з большевицьким наступом се не його діло.

Військо Директорії, згідно от. Петлюри, відступало крок за кроком, навіть не пробуючи ставити большевикам поважнішого опору, аж поки не нашло ся в подільській сліпій вулиці. В тім самім закутку зібрала ся тоді й галицька армія, виперта із Східної Галичини польсько - французькою армією ген. Галера. Був се вельми критичний момент. Всі сили і чинники, що стояли під українським національним прапором, після невдач, серед найбільшого огірчення, розбитих плянів, заведених надій, витрачених надмірних жертв — зустріли ся на маленькій українській області, окружені сильними й засібними ворогами. Осередна Україна із столицею була в руках большевиків, східно - полудневу Україну обсадила доброволецька армія Денікіна, західно - українські області заняли Поляки, а Бесарабія і Буковина нашла ся в посіданю румунських військ. Був се справдішній чотирикутник смерти. Положення було так поважне, що тільки якесь чудо могло спасти скупчені там національно - українські сили від неминучої заглади.

Тим чудом мала бути коаліція. І от. Петлюра, і диктатор Петрушевич покладали свою надію на коаліцію. Петлюра сподівався, що антанта, а серед неї перш усього Франція, кінець кінців признасть вартість Петлюри в боротьбі з большевиками, може навіть визнасть незалежність Української Народньої Республіки і її уряд з гол. отаманом на чолі, а на всякий випадок не допустить до повної заглади останків армії. Диктатор Петрушевич вірив у справедливість антанти, допускав, що всі дотеперішні протиукраїнські вчинки Франції полягають на непорозуміню та що в кінці вияснить ся справа. Почутя права і справедливости Англії перепинить новому понеголеню українського народу. Петлюра справді не мав іншого виходу, як здати ся на ласку коаліції, а коли та не виявляла більшого заінтересування його долею, то тоді приходилось залицятися до Польщі і Румунії, котрі жили і розростали ся за французькою допомогою. Диктатор Петрушевич мав ще й ін-

ший вихід, а саме злучити ся з большевиками. Вже в першій половині 1919. р., як на Мадярщині вибухла большевицька революція, совітський уряд заходив ся біля порозуміння з галицькою владою. Після того, як галицька армія була приневолена покидати рідну землю, київський радянський уряд (котрий тоді — в часі другої обсади України червоної армією — рішучо був більше український, як напр. міністерство Скоропадського) знову предложив галицькому урядови умови союзу, а саме: — 1) Галицький уряд зірве з Петлюрою і відкличе всіх Галичан від нього; 2) оповістить се прилюдно, як також союз з українським радянським урядом; 3) заключить з ним союз проти Польщі і Румунії; 4) творитиме з українськими большевиками одну армію в тім розуміню, що буде одна команда; 5) в організаційні частини Галицької Армії пішле український уряд з Києва своїх комісарів і 6) у внутрішні справи Галичини київський уряд не буде вмішувати ся. “Ви иншого виходу не маєте, тільки або піти з нами — або героїчно погинути” — переказував київський уряд галицькому. Одначе київський уряд не одержав відповіді на се своє предложення. Диктатор лякав ся пімсти коаліції, не вірив в тривкість большевиків і все таки не хотів лишити Петлюру на леді — тим більше, що в той час Петлюра і його міністри день в день просили спішної допомоги проти большевиків. І Диктатор не гаяв ся з допомогою. Галицькі війська 16. липня 1919. р. почали переходити Збруч голі, босі, без муніції і зараз таки пішли до бою на большевицький фронт.

Як вже зазначено, в камянецькім кутку Поділя зійшли ся обі армії: наддніпрянська й наддністрянська, оба уряди, збігці з Галичини та з Лівобережної і частини Правобережної України. З усіх боків явні або тихі вороги, недостача муніції у війська, всякий розрив зі світом, культурні ріжницї між західними і східними Українцями, — все те вироблювало тяжку, задушливу атмосферу, спинювало акцію, зроджувало взаїмне недовіря і з погіршенем положення неминучо вело — до катастрофи. Зачнім від уряду. Між обома урядами вже від довшого часу не було порозуміння. Ще з весною 1919. р. Гали-

чину почали находити цілі гурти наддніпрянських дезертирів з величезними грошовими засобами, котрі в найгорячіший час тільки й знали, що розкидати непомірно великі суми. Крім того усякі Наддніпрянці — замість свої сили обернути на оборону батьківщини — одною з перших задач уважали “поглиблення революції” — то зн. займалися безцільною розкладовою роботою саме тоді, коли Галичина із свого невеличкого резервоару що красші сили обертала на державне будівництво Соборної України. Галичан вражало ще й “нездарність”, з якою правлячі круги Наддніпрянщини брали ся за важку державну працю, за творення армії, зглядно її неминучий розклад. Марнування державного майна і гроша йшло на рівні із головокружною легководушністю. Те все доповнював ще розбрат в заграничній політиці. Галичане змагали до того, щоби оперти ся в заграничній політиці на Англії, Наддніпрянці покладали ся на Францію, зглядно на Румунію і Польщу, а ся прецінь являєть ся смертельним ворогом Західної України.

Влада Західної України опинила ся в руках одної людини, д-ра Евгена Петрушевича, — яко диктатора, отже була однородна. Диктатор Петрушевич, людина європейського покрюю й образування, свідомий мети, до котрої змагає, чуткий на засоби, яких треба уживати у відповідній хвили, був ярким протиставленням тих людей, що силою злорадних обставин опинили ся на чолі влади Великої України. Ту владу представляв своєю особою гол. от. Симон Петлюра, — яко голова Директорії. Пятичленна Верховна Влада України — Директорія — дуже скоро поменшувала ся і в Камянці була вже тільки трьохчленна. З Директорії перш усього виступив її Президент Володимир Винниченко, не погоджуючись з Петлюрою і під натиском Франції. Опісля уступив з неї і представник досить сильної військової партії самостійників - соціалістів д-р Андрієвський ізза бунту отам. Оскілка. В Директорії лишили ся С. Петлюра — яко голова та проф. Швець (представник соц. - револ.) і Андрій Макаренко (представник залізничників, безпартійний). Два останні члени Директорії в практиці майже не мали жадного голосу. Таким чином правдивим правителем

був в практиці тільки С. Петлюра — яко представник війська. В дійсности і він ним не був, тільки Рада міністрів, зложена з відпоручників двох лівих партій, соц. - демократів і соц. - революціонерів, і кермована центральними комітетами (партійними управами) тих партій. Соц. - революціонери відгравали меншу ролю в кабінеті, не маючи на місци визначніших своїх провідників. Керма уряду спочивала фактично в руках соц. - демократів. Найзамітнішою особою в уряді був прем'єр і міністер фінансів Борис Мартос, людина шорстка і деспотичної вдачі.

Яку силу представляли оба уряди? Галицький мав тоді ще велику 100-тисячну боездатну армію, а надніпрянський уряд мав гроші. Коротко треба згадати, відки п. Мартос мав грошеві засоби. Після повалення гетьмана Скоропадський передав Директорії добре загосподарований скарб (около 3 мільярди карбов.), що становило вже міцну основу української фінансовости. Крім того в хвилі, коли большевицькі війська почали наближувати ся до Київа, Директорія видала наказ позабирати гроші, цінні папери, депозити то що із всіх київських банків. З наказу мін. фін. Мартоса захоплено й вивезено з Київа все золото, срібло, платину, брилянти (з ювілерських магазинів). Частину заграничної валюти помістив Мартос в берлінських і віденських банках, решту забрали різні місії, (около 70) за кордон, а золото, срібло, платину й брилянти перебрав пізніше гол. отаман*). Крім того літаками з Німеччини привожено все новий наклад гривень, а машина в Кам'янці біла денно коло 30 міл. карбованців.

Як згадано між обома урядами було непорозуміння. Спирними точками були: — 1) справа армії, 2) справа заграничного представництва і 3) справа міністерства для Галичини. В дійсности одначе то було тільки одно велике питання, а саме: справа одного спільного уряду. А се питання тяжко було ро-

*) З тих грошей зараз на самім початку виділено дещо урядовим партіям. Центр.-комітет соц. дем. партії одержав 5 міл. нім., марок і помістив їх в Берліні. Центр. Комітет соц. рев. одержав 18 міл.; карб., виміняв їх на корони і зложив у віденськм банку.

зв'язати. Галицький уряд, маючи поважну військову силу, дисципліновану армію, міг усунути уряд Петлюри і взяти в свої руки владу над Соборною Україною. О се просили Диктатора деякі праві політичні партії і групи та фахові організації. Одначе диктатор не важив ся на такий крок, побоюючись, що після перевороту ті праві наддніпрянські кола відпекались би сього діла і не взялиб участи в уряді, а тоді се виглядалоб на "панування Австрійців" і моглоб творити податний ґрунт для противної агітації. Такий переворот міб би дати Полякам покришку стати в обороні "правного українського уряду" (тим більше що Петлюра вже тоді був в порозуміню з Поляками) і нерейти Збруч. Зовсім природно, що й відповідальність за дальші події в цілости булаб звалена на Галичан. Друга можлива розв'язка, се усунення галицького уряду наддніпрянським, та до такого кроку не мав уряд Петлюри відповідної збройної сили. Зрештою, колиб навіть так було стало ся, то се мабуть булоб тільки приспішило катастрофу, бо тоді галицька армія булаб розсипала ся далеко скорше, втративши відпорну силу серед анархічних відносин. Третя комбінація се злитя обох урядів в оден. Щоби так стало ся, треба було, аби в Директорію вступив Галичанин та щоби в раді міністрів засіло відповідне число Галичан. Диктатор одначе не погоджував ся на формальне злитя обох урядів, бо побоював ся, (як опісля виявило ся зовсім слушно), щоб наддніпрянський уряд не зрік ся, Східної Галичини, в користь Польщі. Зрештою, сам Диктатор не мав права на се, бо ж він був тільки мандатарем Української Нац. Ради. Одначе на фактичне злитя урядів (із задержанем з огляду на справу Східної Галичини формально окремого галицького уряду) Диктатор згоджував ся. Та й до сього не дійшло, бо навіть самого Диктатора, котрий був членом Директорії, ніколи не повідомлювано про засідання сеї Верховної Інституції. Закон, котрий вимагав, щоби в Директорії був оден Галичанин, постійно обходжено. Заходи, щоби в Директорію — замість д-ра Петрушевича — увійшов инший Галичанин (напр. д-р А. Горбачевський або д-р Іван Макух) також не довели до нічого.

Таким чином непорозуміння не тільки не вирівнювало ся, але ще більше заострювало ся. Наддніпрянський уряд змагав за всяку ціну до усунення Диктатури, щоби 1) дістати в свої руки галицьку армію і 2) щоби мати вільну руку супроти Польщі в справі західно - українських земель. Одначе осягнути намічену мету не було так легко. З галицьких партій трудова (національно - демократична) рішучо обстоювала Диктатуру, радикальна також заявила ся за нею, соц. - демократична виступила проти Диктатури і перейшла в цілости на службу наддніпрянського уряду задля її повалення. Проти Диктатури виступила ціла партійна преса Наддніпрянщини, видавана за урядові гроші. Одначе все таки слід признати, що першу скрипку в тій кампанії грав орган галицьких соц. - дем. "Боротьба". Не було найгіршої видумки, якої не ужито би проти галицького уряду. Диктатуру шахувало ще й галицьке міністерство при наддніпрянськiм уряді. Диктатор домагав ся знесеня сього міністерства, котре рішучо було непотрібне, коли на місці був галицький уряд. Мимо того, що до сього зобовязав ся Петлюра ще перед переходом галицької армії за Збруч, як і до реорганізації уряду, справу протягано без кінця. Вкінци дня 20. жовтня 1919. р., незадовго до катастрофи, сповнено се зобовязання. Також змінено уряд тим способом, що замість Мартоса президентом міністрів став Мазепа, одначе політика в головних зарисах лишила ся та сама. В заграничній політиці, як сказано, Наддніпрянці орієнтували ся на Польщу, що мусіло потягнути за собою втрату західно українських земель. Галицька армія, на котрій спирали ся оба уряди, ходила гола, боса, вегетувала у безнастанних боях, без муніції, ліків і всяких засобів, бо мін. Мартос постійно не додержував своїх обіцянок і з розмислом не давав грошей, щоби якнайскорше взяти її в свої руки і зробити знярядям своєї політики. В таких умовах обопільного недовіря, підозріння, жовчі, ненависти, безприкладної протикультурної кампанії з боку соц. - демократичної преси скорим кроком зближала ся катастрофа*).

*) Докладнійше про се в книжці бистрого обсерватора д-ра Осипа Назарука "Рік на Великій Україні". (Спомини з української революції). Відень 1920 р.

II. Між молотом і ковалом.

Положення на фронті. На Одесу, чи на Київ? Похід на Київ. Відношення населення до Гал. Армії. Один день в Києві. Проби порозуміння з Денікіном. Англія і Франція а справа Росії. Відступ. Як виглядала армія? Диктатор заявляє ся за переходом до Денікіна. Поради д-ра Папейка. Переговори з добровольцькою армією. "Чорна зрада Галичан". "Війна для нас скінчена..." Суд над ген. Тарнавським. Дальші переговори і умова з добр. армією. Катастрофа.

Предложення київського рядянського уряду відкинуто, зглядно на нього навіть не дано відповіді. Диктатор Петрушевич дав приказ перейти Збруч. І армія перейшла та розташувала ся в області Камянца, Балина, Дунаєвець, Нової Ушиці. Армія мала покищо відпочати, щоби підготувити сили на нові бої. Та події розвивали ся все наперекір всяким постановам. Наддніпрянські частини, що охоронювали район відпочинку галицької армії, okazали ся слабими, щоби здержати большевицький напір. Червоні війська від сторони Ярмолинця відкинули волинську групу і корпус Січових Стрільців під Балин і Дунаївці. Тоді й галицькі частини мусіли вступити у бій.

Дивним дивом галицьке військо голодне, босе, обідране, на території де не можна було дістати ні хліба, ні мяса, ні паші, вивило велику боездатність. Всі три галицькі корпуси пішли у бій. Після перших наступів большевики подали ся. Се тільки скріпило на душі галицькі частини.

Між галицьким і наддніпрянським командуваням не було однозгідности що до напрямку воєнних операцій. Диктатор Петрушевич і галицький штаб був тої думки, щоби перш усього йти на Одесу, пробити вікно на вольний сьвіт, міцно осадити там українську владу, увійти в безпосередне порозуміння із західними державами. З Одеси треба розпочинати освободження українських земель та насаджувати тверду і трівку владу. Іншої думки був гол. от. Петлюра. Він бажав за всяку ціну увільнити Київ, що було би великим політичним і моральним успіхом.

З тяжким серцем згоджено ся на плян от. Петлюри. Розмах офензиви довів галицьку армію в три тижні після переходу за Збруч до обсади Жмеринки. Там здобуто значні запаси, харчі, одежу, сіль і муніцію. Здобутя Жмеринки 9. серпня

1919. р. ще більше піднесло духа у війську. Дня 12. серпня 1919. р., падає Винниця, а 14. серпня Хмельник, Янів, Калинівка. Се було ділом першого корпусу в полученю з повстанчими групами. В тім часі другий корпус перейшов через Староко-
нстантинів - Летичів і наблизив ся до Шепетівки - Полонного. Дня 19. серпня занято Уланів, Райгородок, Махнівку і Берди-
чів. Третій корпус заняв Козятин і пішов на Хвастів. Над-
дніпрянські частини при допомозі 11-ої гал. бригади і буковин-
ських стрільців заняли Ямпіль - Вапнярку - Тульчин - Брацлав -
Липовець і Погребище, посуваючись в напрямі Херсонщини і
Дніпра.

Дальший похід на Київ відбував ся прискішеним походом. Ліве крило армії заняло на півночі Новгород волинський, Тра-
янів, Житомир, Користишів, Коростень, центр перейшов Хва-
стів і заняв Васильків. Се діяло ся 25. серпня 1919. р. Після
дводенного підпочинку армія рушила вперед. На лінії Бруси-
лів - Бродянка - Васильків прийшло до завязаного бою із сьві-
жими большевицькими силами. Переходово большевицькі
пластунські бригади осягнули були навіть деякі успіхи. Та со-
кальська бригада рознесла пластунів і станула в Боярці дня 29.
серпня. Того дня явив ся там гол. от. Петлюра. На другий
день рушило військо серед пекольного огню в дальший похід.
Під вечір на лінії Петриковець - Святошина - Жулян - Совок
розстелив ся прекрасний вид. Замиготіли в заходячому сонці
бані київських соборів і церков. Сього вечера, дня 30 серпня,
українські галицькі війська заволоділи залізничним перстеном
Київа. В 7-мій годині з вечера стрільці сокальської бригади
увійшли на особовий і-товарові двірці. Тоді саме равська бри-
гада заняла Сватошин, а коломийська дійшла до моста на
Дніпрі.

На шляху свого походу стрінула ся галицька армія з най-
більш радісним прийнятем населеня і активною допомогою. Не
тільки селяне спочували армії, допомагаючи в боротьбі, але й
заосмотрювали її з власної волі поживою. Найцікавіше те, що
там, де большевики не могли дістати від селян поживи за ве-
ликі гроші, стрільці одержували її безплатно у великій скіль-
кості. Здовж шляху, яким ішла армія, стояли селяне з хлібом,

маслом, салом і т. п. У всіх містах і місточках Жиди самочинно приносили стрільцям шкіру, гроші, а навіть одіж і зі сльозами в очах просили поодинокі відділи, щоби остали в данім місті і переняли на себе охорону, а вони (Жиди) доставлять їм всього потрібного. Таке велике було довіря до галицької армії. Знову ж галицька армія вповні заслужила на таке сердечне і щире відношення з боку населеня, ніде не грабила, навіть рідко коли реквірувала, не руководила ся ніякими побічними зглядами, не була односторонна у відношеню до поодиноких суспільних кляс, була вільною від расової ненависти, і тим доказала, що є справжньою армією культурного народу, що вона бореть ся з озброєним ворогом, а не з мирним населенем.

Дня 31. серпня 1919. війська увійшли в Київ серед радісного настрою населеня, повені квітів, одушевлених окликів. Вулиці стали запашними килимами. І саме тоді, коли раював Київ, зі сходу підійшли доброволецькі відділи. З білим прапором перейшла їх делегація міст на Дніпрі, де стояла галицька сторожа, удаючись до міста. Взагалі справа відношення до доброволецької армії ген. Денікіна не була тоді вирішена. Загально відомим було, що Денікін являєть ся ставленником Англії. Петлюра був переконаний, що антанта постараєть ся о те, щоби між військами, котрі борють ся проти большевиків, установити що найменше стан терпимости. Говорено, що Денікін зовсім не піде на Правобережну Україну, аЛівобережну задержить тільки тимчасово, як операційну підставу в своїм поході на Москву. В Білій Церкві вели ся переговори в справі устанлення демаркаційної лінії між українськими і доброволецькими військами. Тому то й сторожа не перепиняла доброволецькій делегації удали ся до міста. Небавом доброволецькі відділи, "братаючись" з українськими частинами, підступно розоружили їх і вдерли ся до міста. Перед думою явив ся російський генерал з трьохколіровим прапором і просив галицьку команду помістити його на домі поруч українського. Публіка протибила ся сьому, та в кінці команда постановила сповнити бажане російського генерала до часу покінчення переговорів. Коли се стало ся змобілізовані чорносотенці повитали радісно вивішення російського національного прапора. Сей інцидент став

причиною більшого заворушення. Саме в тім часі запорожський кавалерійський полк відбував парад на Хрещатику. Підійшовши під думу, полк спинив ся. Не хотів переїздити туди, де маяла російська хоругв. Кількох козаків підїхало під думу з жаданем негайно усунути чужий прапор. Ніякі заспокоювання і вияснення не помогли. Галицький старшина муїв скинути трьохкольниковий прапор. Козак пірвав його на шматки і кинув під ноги свому полковникови. Се було гаслом до бою. Денїкінці великими силами, підступно розброюючи українські частини, вдерли ся до міста. Переодягнені російські офіцери із скорострілами обсадили доми біля думи. З обох сторін розпочали ся приготування до битви. Тоді явив ся ген. Кравс і, — щоби не допустити до непотрібного проливу крови, — удав ся на переговори до доброволецького генерала Бредова. Наступило перемир'я між українською київською групою і доброволецькою.

Гол. отам. Петлюра пробував навязати нитки порозуміння з Денїкіним. Одначе впертий генерал, котрий думав, що вже ось-ось стане паном великої неподільної Росії, заявив, що війська от. Петлюри теж переняті большевизмом, і тому він не думає входити з от. Петлюрою в які небудь переговори. Пізніше відносив ся от. Петлюра до держав антанти, щоби вплинули на Денїкіна, зглядно розмежували терен діланя обох армій. Та Денїкін кпив собі із всяких порад і вказівок антантських місії, знаючи, що 1) жадна з антантських держав не стане в обороні от. Петлюри і 2) що між Англією і Францією панує тихий розріз що до полагоди російської справи. Англія з одного боку підпирала всяку противольницьку акцію, а головню всяких російських генералів на те, щоби на території бувшої Росії якнайдовше вдержати стан сутолоки, хаосу, замішаня і руїни, щоби тим чином зробити Росію на довгі десятки літ нестрашною для англійської політики в Азії. Колиб се непомітно повело ся, Англія не малаб нічого проти розбитя Росії на поодинокі національні держави, але станом хаосу треба довести поодинокі народи до того, щоби вони в цілости віддали ся під англійську опіку і тим самим віддали свою територію на експлоатацію англійським капіталістам.

Попираючи Денікіна, мала Англія і насущний інтерес, а саме навязати червоній армії боротьбу з бувшими царськими генералами і тим чином відтягнути большевиків від майбутнього походу на Індію. З другого боку Англія, спомагаючи Денікіна, мала на меті заволодіти берегами Чорного Моря, як зрештою стала паном Балтику. Про неподільну Росію ледви чи хто серіозно думав або думає в Англії. Іншу політику вела і веде Франція. Вона за всяку ціну потребує великої, могутньої, неподільної Росії, щоби в союзі з тою Росією забезпечити ся перед німецькою відплатою. Крім того Франція уважає, що територія бувшої Росії, а в першій мірі Україна се її сфера впливів. Про сю тиху розбіжність знав дуже добре Денікін; знав він й те, що поради антантських місій є про людське око і тому зовсім не прислухував ся до антантських порад, тільки поступав по своїй волі і вподобі. Тим-то маючи перед собою єдину мету: відбудувати велику Росію, не хотів навіть балакати з представниками от. Петлюри.

Через підступний напад доброволецьких військ українська армія уступила з Києва. Положення зачало погіршувати ся з кожним днем. Денікін в своїй ненависти до українства не тільки сам виступив проти української армії, але й несподівано перепустив на північ большевицьку армію, що була на полудні відтята українськими військами. Заходила небезпека, що можуть бути окружені доброволецькими силами і большевиками головні українські сили. Тому розпочав ся серед безнастанних боїв спішний відворот української армії. Гол. от. Петлюра виповів війну Денікінови. Таким чином невеличка, гола, боса, обдерта українська армія мусіла вести війну на три fronti: проти Поляків, большевиків і Денікіна, маючи за своїми плечима ще й неприхильну, ворожо настроєну Румунію. Така боротьба на всі fronti будаб не під силу навіть могутній, цілко організованій державі з міліоновою армією, а не то Україні, державі в стадії твореня, відтятій від світа, без муніції і зброї. Ясно, що в таких умовах тільки завзяті й непоправні оптимісти могли потішувати себе виглядами на побіду.

А за плечима тої армії йшла завзята, неперебірчива, безоглядна, некультурна боротьба. Проти Диктатури звернули

ся всі ліві, тоді правительственні партії Наддніпрянщини з соц. - дем., галицькою партиєю, котра в тій брудній і брутальній боротьбі була троянським конем. Тим підкопом під Диктатуру мало ся переймити галицьку армію, а одночасно через усунення окремого галицького уряду промостити собі шлях до порозуміння з Польщею. Галицький уряд був тому завадою. Армія страждала і боролася. А тут іще кинула ся страшна пошесть тифу. Цілі курні злягали на неї. Не було ні ліків, ні шпиталів, ні біля, ні накривал. Кожний бачив, що армія конає та що катастрофа зближуєть ся приспішеним кроком. Вже дня 9. жовтня 1919. на Прибічній Раді дикт. Петрушевича отверто говорило ся про близький кінець сеї глибокої драми. Диктатор так представляв положеня: — “Поляки й Денікін уже правдоподібно порозуміли ся. Поляки можуть 11. с. м. розпочати наступ. Денікін вже наступає. Румунія нам замкнула границі. За одну годину можуть Поляки бути залізницею в Проскурові, де знаходить ся 4000 ранених і хорих Галичан і майно в магазинах. Галицька армія розкинена на великім просторі і навіть одної армії Денікіна здержати не в силі. В разі оконченого розвалу заявляєть ся військо за переходом до Денікіна”^{*)}). Правда, порозуміння між Поляками і Денікінцями не було, одначе всі події розвивали ся і тоді і пізніше так, якби таке порозуміння існувало. Диктатор й сам схилив ся до думки переходу на сторону Денікіна, одначе тільки тому, щоби зберегти людський матеріал. Диктатор підозрівав Денікіна о тихий союз з Польщею, одначе все таки на стільки вірив в його людяність, що не підозрівав, аби Денікін видав Галичан Полякам. Також армія скорше згодилась би напр. зложити зброю перед Денікіном, колиб була до сього примушена, як перед Поляками. Крім того розходило ся ще й о те, щоби не лишити на поталу хорих і ранених. Правда, був ще оден вихід, а саме: перехід до большевиків. Та страх перед всемогучою антантою зробив своє. До тогож большевики були далеко, а старшини були переконані, що на випадок такого обороту справи їм у большевиків не буде пощади.

^{*)} Д-р Осип Назарук: Рік на Великій Україні, ст. 274.

Як тоді виглядала галицька армія, представляє найкрасше звіт, який 25. жовтня 1919. р. зложив в Диктатурі нач. інтендант сот. д-р Ілько Цьокан. Стрільці з голоду кидають ся під шини, хорі втікають зі шпиталів в горячці. Поживи нема, грошей нема і виходу нема. Армія, обдерта і гола розпадаєть ся. Сильно десяткує її тиф. В Жмеринці й околиці згинуло з зимна і голоду або тепер догибає 10 тисяч Галичан, — вони конають в бараках на гною. А притім проти Галичан йде шалена агітація. Наддніпрянці одержують теплі одяги, а Галичане ні.

Щож мала робити ся армія і що мали робити її політичні і військові провідники? За переходом до Денікіна промовляв з Парижа заст. голови мирової делегації д-р В. Панейко. Дня 19. жовтня 1919. писав він до дикт. Петрушевича, що видача війни Денікінови викликала би в антантських колах, особливо серед Англіїців, велике обуреня. Англіїці, не бачучи на Україні відповідних для себе контрагентів, увійшли в тісну конвенцію з Денікіном і дали йому вільну руку в справі України. Англія не думає робити на Денікіна натиску навіть в справі автономії України, не то федерації. Були часи, коли Англія домогала ся від Українців проекту федерації і булаб накинута його тоді слабому ще Денікінови. Сьогодні тяжко про те говорити, хиба що Денікін в переговорах з Петлюрою сам на те згодить ся. Поляки ведуть подвійну гру: підюджують Петлюру на Денікіна, а Денікінови пропонують союз проти українського сепаратизму. В тім самім дусі писав д-р Панейко дня 20 жовтня 1919. до віденського посла В. Сінгалевича, а саме, що думка от. Петлюри шахувати російську політику Англії порозуміням з Польщею і Румунією (до тогож ще й неширим, якщо ходить о ті держави) видає такі овочі, що Румунія й Польща одержали довірочний наказ Англії бойкотувати Петлюру на рівні з большевиками. Замість того, щоби втікати до Румунії на безвиглядну еміграцію, радить д-р Панейко хоч в останний час порозуміти ся з Денікіном.

Отсі поради д-ра Панейка тільки скріпили постанову переходу до Денікіна, одначе колиб їх і не було, то не було також і иншого виходу. Дня 25 жовтня одержали от. Лисняк, сот. Куріца і сот. Осип Левицький наказ від Нач. Команди Гал. Ар-

мії, яка ділала в повнім порозуміню з обома урядами, удати ся до команди доброволецької армії в справі виміни полонених і завішення зброї. Про се останнє мали вони говорити неофіційально. Дня 1 листопада 1919. саме тоді, як в Кам'янці святковано річницю обнятя влади в Галичині (наддніпрянський уряд не брав офіційної участі в тім святі), зустріла ся делегация Гал. Армії в селі Взятківцях з доброволецьким генералом Слащовим. Сей заявив готовість перемиря з Гал. Армією і ще того самого дня зніс ся з Одесою, звідки прийшла позитивна відповідь. У Винниці відбувала ся нарада в сій справі з участю Петлюри, Петрушевича, міністрів, відпоручників всіх гал. корпусів і представників наддніпрянської армії. Вирішено вести дальші переговори в імени обох українських армій і обох урядів. Петлюра домагав ся тільки, щоби з виконанем сього рішення здержати ся два дні, бо їде комбінована місія антанти. Віра в місії була тут непереможна. Одначе ждати не було вже ні часу, ні змоги, тому 5-го виїхала галицька делегация сама, а 6-го підписала перший протокол з доброволецькою армією, який відносив ся виключно до військових справ. "Комбінована місія антанти" не сказала Петлюрі нічого цікавого, і тому 7 листопада виїхала й спізнена наддніпрянська делегация.

Команда доброволецької армії не хотіла навіть говорити з місією гол. от. Петлюри, між тим коли радо йшла на перемиря з Гал. Армією. Наддніпрянський уряд підозривав, що причиною такого становища добров. армії є поведеня Галичан. Треба було на когось зложити вину. Счинив ся страшний крик про "чорну зраду Галичан". Сей лемент був такий загальний, що навіть Диктатор був тої думки, що Нач. Команда допустила ся зради. Ніхто не питав ні себе, ні других, в чім саме заключаєть ся зрада. Всі наддніпрянські газети вдарили в найвисший тон, не виключаючи й урядової "України", котра просто взивала до погрому Галичан. Гол. от. Петлюра особисто зажадав від дикт. Петрушевича, щоби начального вождя Гал. Армії ген. Тарновського розстріляти без суду або видати його наддніпрянському суду. Диктатор заявив, що ген. Тарнавського буде судити властивий суд. Диктатор наказав арештувати нач. вождя Гал. Армії і нач. генерального штабу полк.

Шашанека. Арештованя перевела галицька жандармерия 9. листопада на безпосередній приказ новоіменованого начального вожда ген. Микітки.

Камянець почав опорожнювати ся. Напруженя зростало. І саме тоді, як в запілю йшла завзята боротьба, на фронті конала героїська армія у великих муках і терпінях. Заосмотреня не було ніякого, ліків теж, тисячі лежали на брудних барлогах серед тифозної горячки. А наддніпрянський уряд домагав ся і вживав всіх способів, щоби ту армію дістати в свої руки. До чого доходило напруженя, свідчить найкрасше те, що на Диктатуру пляновано збройний напад. А тут від сходу напирал Денікін. Здавало ся, що Камянець буде великою могилою останків чинних сил українського народу.

Дня 12. листопада в прийомній Диктатора відбула ся остання нарада, в котрій взяв участь член Директорії Андрій Макаренко та представники війська. Військовий міністер уряду Петлюри так представив положеня: “Війна для нас скінчена. Поконала нас не мілітарна сила ворогів, але тиф... Наддніпрянська армія не має заспокоєня навіть елементарних вимог, вона опору дати не може. Галицька армія в таким самим стані. Вона в більшости вже оточена... Становище безвихідне*)”. Тоді заявив членови Директорії Макаренкови сотн. Стефанович, що на фронті від 9. днів нема ніякої поживи. Навіть старшини продають останні чоботи на харч. Шпиталі в страшнім стані, ранені рвуть шматки з трупів, щоби обвинути собі рани... І серед таких обставин, коли по словам міністра Сальського “війна вже покінчена”, Директорія вимагала дальшої війни.

Скорим і певним кроком зближала ся смерть навіть тої ілюзії української державности. Розходило ся тільки о те, чи вмирати разом, чи окремо. Диктатор був за тим, щоб разом “для історії”. Та щоби та смерть разом “для історії” була справді історичною, Галичане поклали 4 домагання, а саме: 1) щоб в Директорію принято одного Галичанина, 2) щоб Петлюрі полишено тільки титул Головного Отамана, а усунено його від оперативних справ, бо він на тім не розумієть ся, 3) щоб

*) Д-р Осип Назарук: Рік на Великій Україні, стор. 296.

змінити кабінет і 4) віддати Галичанинови портфель міністра фінансів, аби він завів там якийсь порядок. Одначе й сі домаганя, як і багато інших, пройшли мимо ух. На тій нараді д-р Макух остро критикував наддніпрянський уряд, котрий удержує 11 тисяч бездільних старшин, з того 6 тисяч в постачаню, а 5 тисяч в самім Камянці. Денікін заняв Жмеринку “офіцерським отрядом”, а українські старшини сидять даром. На радї міністрів балакає 18 діловодів, бо міністри повтікали за границю. Українську державу знищив її власний державний апарат, котрий є призначений хіба для 200-мільонової держави, але не для півтора губернії.

Дня 9. листопада 1919. арештовано ген. Тарнавського і начальника його штабу полк. Шаманека, а вже в три дні пізніше відбула ся судова розправа. Після дводенної розправи (доходження) сотник-судия Степан Шалинський, яко оборонець обжалованого, виголосив оборонну промову, котра знаменито характеризує умови, серед яких приходилось жити і бороти ся галицькій армії. Бажаючи зберегти їх для нащадків в друкованім слові, подаємо оборону майже в цілости з огляду на її вагу й особу ген. Тарнавського. Сотник - судия Шалинський говорив: —

“Високий Суде! Перед нами розіграєть ся оден з актів трагедії українського народу. Найвисший Вожд Галицької Армії, улюблений і обожаний своєю армією, помимо молодого віку з перепрацьованя посивілий генерал, стає перед-Високим Судом, щоби відповісти за страшний злочин, перед яким кожного чоловіка збирає жах, а саме за злочин зради свого народу і йому підчищеної армії. Що се за злочинець і чим він провинив ся? Чи злочинцем є той, що був один з піонерів ідеї національного війська — яко командант Січових Стрільців з часів Австрії, чи злочинець є той, що мучив ся в польській тюрмі і з нараженем власного життя утік з полону та серед невивід перебирав ся через гори, скали, дебри, щоби тільки прибути до своєї армії? Чи злочинцем є той, що стояв на чолі II-го корпусу і вів завзятий бій за столицю Наддністрянської України — Львів? Чи злочинцем є той, що в найкритичнішим для нашого народу часі, коли Гал. Армія через підлу клевету наших воро-

гів мусіла опускати рідний край — Галичину — обняв над нею начальну команду? А була се армія підупала на душі і пригноблена.

“І тут заявляєть ся велична стать того “злочинця”. Він голосом Прометея ободрує духа, гартує енергію, зміцнює відвагу тієї армії. І та армія, гола, боса, розпалена живим словом генерала з нечуваним розгоном кількометровим кроком йде вперед і небавом здобуває престольний город України, золотOVERхий Київ. І знову загомонила свобідна боева пісня — та сама, що проносилаь колись на широких степах України та замовкла під гуком гармат з під Берестечка і нещасної Полтави. Здавало ся, що вже благословить ся на світлий Воскресеня день. Аж тут зявив ся новий ворог, проти котрого рівнож збройно виступив п. генерал.

“І той великий син України, український Гарібальді, що в інших народів покритий авреолею слави був би заняв місце в Пантеоні безсмертних, був би оспіваний поетами, прославлений піснями, був би став предметом національної легенди, — стає перед тобою, Високий Суде, — яко Ефіяльт і Герострат свого народу.

“Кривава історія наша, сумна доля нашого народу... Вона тягнеть ся червоною ниткою від найдавніших часів аж до тепер. Здавало ся, що світова війна, котра поглотила стільки жертв, що той кривавий європейський танець принесе щастя нашому народови. Одначе й тут зловіща Немезида поклала своє “вето”, — і та непевна — як весна, горяча — як літо, невмолима — як осінь, строга — як зима, — щербата доля нашого народу спричинила се, що того великого сина України поставлено перед суд.

“Страшний акт трагедії... Я мушу його розбирати. Впрост жахаю ся. І який я був би щасливий, Високий Суде, як би мене в тій хвилі осяяла якась сила пророка, як би я був навіщеним якимсь віщим духом — та тоді міг би найти той талісман, що під його заклиетем далеко з ясным зором, перебувши занавісу історії, покинув би я землю несправедливости, ту арену людського горя, сліз, терпінь, злиднів, мук і болів, і дальшим летом на крилах легкого вітру долетів до часів золотого віку

людськості, коли не було народнього роздору і коли панував рай на землі... Одначе я звичайний смертельник і мушу приступити до обговореня тої трагедії, а саме вислідів 2-денного процесу. Коли я порівнюю висліди головної розправи з тими точками, які закидують обжалованому, то пригадують ся мені слова римського поета Вергілія: “Що завинили королі, за се караєть ся Ахайців”. Приноровлю сі слова до наших обставин: за те, що завинило тутешне правительство, маєть ся карати обжалованого.

“Що закидують обжалованому п. ген. Тарнавському? Чотири злочини: 1) злочин порозумія з ворогом, 2) злочин переговорів з ним, 3) злочин проти Верховної Влади і 4) злочин невиконаня наказу. Перед приступленем до обговореня тих злочинів мушу застановити ся над причинами, котрі довели до поповнення тих “злочинів”.

“Слово “злочин” уживаю тут з чемности для п. прокуратора, котрий надав йому таку дефеніцію. Не буду довго розводити ся над тими причинами, бо вони на розправі вийшли в такій ясній і драстичній формі, що близшого обговореня не треба. І так се, що зізнавали начальники: санітарний, інтендантури, муніційний і політичний референт вистане, щоби мати ясний образ того, в яким стані находила ся ся армія в перших днях падолиста. Се вже не була армія, тільки шпиталі у вічнім руху; що переносили ся з місця на місце. Стан хорих виносив понад 10 тисяч, брак ліків, недостача лікарів, брак санітарного матеріялу і персоналу, брак біля, накривал і т. п. — все те свідчило, що та армія при дальших таких умовинах зовсім вигине. А не булв найменшої надії, що буде можна сьому зарадити. Всі представлення і просьби до правительства (наддніпрянського) були безуспішні. Що більше! Уряд не давав ніяких відповідей на внесеня санітарного начальника. Страшно також представляв ся і стан самої армії. Начальник інтендантури представив, що 10% стрільців було без білизни, 25% без чобіт, майже половина без плащів, в подертих блюзах і штанах. Всі замовленя з поодиноких бригад не мали ніяких додатних наслідків. Уряд не тільки про се не подбав, але — навпаки — навіть відмовив гроша так, що від місяця стрільці не одержали зви-

чайної плати (льону). Дуже сумно представляєть ся справа заосмотрєня в муніцію. В часі наступу на большевиків єдиним джерелом доставки муніції було се, що здобув собі стрілець на ворогови. В останних часах стрільці діставали тільки по 10 патронів, а батерії по кільканайцять стрільн. А вже найсумніше представляєть ся стан під політичним оглядом. Не говорю про саботаж тутешнього уряду, бо бою ся, щоби мене не потягнуто до відповідальности, але ужию иншого слова, а саме говорити му про неприхильність правительства. Від початку нашого переходу за Збруч тутешне правительство пляново і систематично відносило ся неприхильно до нашої армії. Члени правительства виголошували ворожі нам промови, накидували ся лайками, вели, зглядно допускали ворожу нашій армії агітацію. Та армія мимо ріжних памфлетів на неї в часописах, не зважаючи на те, вірно сповняла прикази. Всякі представлення нач. Вожда в тій справі до правительства були безуспішні. Правительство було на те сліпе, глухе і німе. Ось ті причини, котрі підготовляли катастрофу, котра неминучо булаб наступила, як би Нач. Вожд не був скоро сьому зарадив.

“Розгляну тепер ті злочини, які мнимо мав поповнити обжалований п. генерал. Злочин проти збройної сили держави з §. 327. В. зк. і злочин головної зради з §. 334. с. В. зк. обійму в одну цілість, тому що вони взаїмно себе доповнюють. Яким способом поповнив обжалований ті злочини? Двома, а саме: тим, що вдав ся в переговори з ворогом і тим, що заключив з ним договір. Анї оден, анї другий закид не є правдивий, і не видержує критики. Правдою є, що п. генерал, яко Найвисший Вожд, вдав ся в переговори з ворогом, одначе були се переговори чисто військової натури, і до того кроку мав він повне право на основі міжнародного права і військового регуляміну. Якїж се були переговори? Дуже маловартні. Начальний Вожд висилає делегацію до ворога і дає їй письмєнну повновласть, щоби перш усього запротестувала проти убиваня наших полонених військами Денікіна, як се мало місце в Гайсині, а опісля, щоб обговорила справу виміни полонених. Крім тих двох точок, котрі є виразно зазначені в повновласті, ніяких инших інструкцій не було дано. І на підставі тих двох точок закидуєть

ся п. генералови злочин проти збройної сили держави? Есенціональною вимогою того злочину є, щоби ділання проступника принесло ворогови користь, а власній армії шкоду. Деж є та шкода для власної армії, а користь для ворога? Я скажу хіба навпаки, що через вислання парламентарів власна армія віднесла користь, бо через тихе, самовільне завішення зброї можна відпочати. Супроти сього закид названого злочину не має рації існування й є безпідставний.

“Так само безпідставний є і другий закид — головної зради. Він має полягати на тім, що обжалований заключив з ворогом договір, котрий приносить небезпеку для держави. Ви бачили, Панове Судії, в часі розправи з телеграм і протоколів, що обжалований в тій справі грав цілком часивну ролю. Делегация, що була в штабі ген. Шіллінґа, принесла вправді пунктації підписані ген. Шіллінґом, котрі мають і політичне значіне, одначе ті пунктації до своєї важности потребуєть підпису компетентної до сього особи, як сього зрештою вимагає уст. 5. протоколу. П. генерал такого свого підпису не дав, супроти чого протокол, зроблений без відома обжалованого в штабі ген. Шіллінґа і не підписаний обжалованим — можна уважати тільки звичайною пропозицією до заключеня договору неприняту противною стороною. Що так воно є, виходить із сього, що коли до штабу Нач. Команди приїхала делегация від Денікіна із згаданим протоколом, то її представник жадав відпису тогож протоколу, котрий аж тоді міг бути уважаний яко зглядно важний, або до повної важности потребує без сумніву потвердження Диктатора. Ціла та чинність може бути уважана яко чинність приготовча, котра згідно з основою закона є безкарна. І та чинність не вийшла від обжалованого, але підприняла її на власну руку неуповажнена до того делегация. Супроти сього і сей закид є безпідставний.

“Що відносить ся до третього закиду, опору Верховній Владі, то сей закид зроблено п. генералови хіба тільки задля доповнення двох перших в тій надії, що коли невдасть ся вдарити довбнею, то бодай палицею. Ні, він не може мати ніякого пристосуваня і я, не хочачи забирати часу, зовсім не буду про нього говорити.

“Остаєть ся ще тільки до обговореня злочин невиконаня приказу Головного Отамана з дня 1. листопада с. р., а саме відворот армії з держаних позицій на лінію Прилуки - Жабокрич - Лука Жабокрицька. Сей приказ вповні сповнено, як видно було з відчитаних звітів корпусів вже другого дня. Команди корпусів дали підчиненим собі бригадам приказ евакуувати шпиталі і відтягнути тяжку артилерію на задні позиції. Очевидно, що приказу відвороту цілої армії, якщо такий відворот не маєперемінити ся в панічну утечу, не можна виконати на протязі кількох днів. Зрозумів се і сам Гол. Отаман, бо в своїм приказі говорить про поступенний відворот. Такий поступенний відворот, як я вже сказав, і розпочав ся. Слово “поступенний” є примітивне і залежить від льокальних обставин, терену і т. п., як має бути перемінене в діло. Супроти наведених вяснень сей останній закид є неслухний.

“Як виходить з представленого стану річи, ані оден із закинутих п. генералови “злочинів” не може бути браний під увагу. Всі вони опирають ся на крихких основах, і розправа не виказала найменших даних, з котрих можна би вносити, що обжалований бодай в части причинив ся до поповнення закинутих йому злочинів. Супроти того вношу на увільшення п. ген. Тарнавського від всіх точок обжалованя.

“Я ще одно слово маю до Високого Суду. Незадовго Високий Суд подасть ся до сумежньої кімнати на нараду. Перед вами, Панове Судії, стане мітична Теміза, богиня справедливости. Вона двох річей жадає від Вас: пристосуваня закона і серця. Про закон я вже говорив. Закон каже, що п. генерал Тарнавський є невинний. А що каже серце? Я прошу о доброту вашого серця не для обжалованого, тільки для кого иншого. Ось в тій хвилі з брудних казamat Берестя Литовського, із зимних комор Домбя, з арештантських воріт Перемишля відзивають ся до вас голоси мучених, голодних і збідованих народних мучеників. Вони шлють до вас, Панове Судії, велику просьбу: не дозвольте, щоби представник тої ідеї, за котру ми так тяжко коротаємо тут своє жите і ждемо визволеня, був признаний зрадником, не допустіть до того, щоби на вість о такім виroku побільшували ся наші муки. Я чую голосочки

малих діточок Галичини... Ті діточки падають на коліна, складають дрібнесенькі руки перед Тобою, Високий Суде, і благають вас, Панове Судії: “Верніть нам нашого Месію, котрий має спасти наших батьків і привести на рідну землю наших братів. І не дозвольте, щоби той Месія був признаний зрадником народа. “До Вас, Панове Судії, відзивають ся, тисячні голоси хорих і ранених, що мучать ся по шпиталях: “Дайте нам бодай тепер, коли смерть заглядає нам в очі, спокійно вмерти. Осолодіть нам ще тих кілька хвилин життя, котре мусимо принести в жертву Вітчині. Не допустіть до того, щоби і ми вмирили з пиятном, що наш Вожд є зрадник!” В кінци до судової салі доходять якісь підземні голоси. Се голоси погибших героїв, котрих душі стають перед престол царя царів, короля королів, перед престіл Найвисшого Єства і там заносять велику супліку пімсти на ворогів Народа, а їх тіла, спочиваючи в сирих, зимних могилах, завмерлими устами благають вас, Панове Судії: “Дайте нам спокійно лежати в могилі! Не дозвольте, щоби наші могили — замість цвітом — покрили ся колючим тернем, а се станеть ся тоді, коли наш улюблений Вожд, на котрого приказ ми поклали молоде і дороге життя, буде признаний зрадником”! (на очах генерала являють ся сльози). Я бачу сльози на Твоїх очах, генерале. Плач, плач, генерале, плач над долею Твого Народа, як плакав Єремія над долею Ізраїльського народу на ріках вавилонських, помянувши Сіон. Одначе не плач, генерале, над своєю долею! Сеж судять Тебе, Твої діти, котрі ділили з Тобою горе і радість. Вони знають, чим Ти був для них, і знають, що Ти вірний син свого Народа. Вони нинішним своїм вироком різко запротестують проти закиду зрадництва і вложать на Твою посивілу голову діядем невинности”...

Розумієть ся ген. Тарновського увільнено.

Армія, як знаємо, була вже окружена доброволецькими військами. Крім того її десяткував тиф. З того страшного положення не було ніякого виходу. Новоіменований Нач. Вожд ген. Микітка віддніс ся до війська, а коли воно заявило ся за переходом до Денікіна, вислав в Одесу нову делегацію зложеноу з от. Ціммерманна, сотн. Турчина і пор. д-ра Давида. Ся де-

легация підписала 17 листопада 1919. р. новий протокол, що своїм змістом покривав ся з першим, за котрий ставлено перед суд ген. Тарнавського і полк. Шаменека. Постанови того протоколу є: —

1). Галицька армія переходить в повнім складі враз з тилловими установами, складами і рухомим залізнично - дорожнім матеріалом на сторону Російської Доброволецької Армії і входить в повне розпорядження Головнокомандуючого Збройними силами Південної Росії, тепер Командуючого Військами Новоросійської Области.

2). Галицька Армія задержує свою організацію, Командуючий Збір, мову, уставу і ціле військо майно, Частини мають існувати в складі не менше 50% своїх штатних складів по штатам Галицької Армії, які обов'язують по 17. листопада. Корпус Коновальця не вважається Галицькою частиною.

3). Російське Доброволецьке Командування допоможе Галицькій Армії в доповненню її рядів уроженцями Галичини, які знаходяться як в чужих державах, так і на території Росії.

4). При висших штабах, як також при всіх установах і всіх самостійних частинах Галицької Армії будуть приділені російські старшини, лікарі й урядовці згідно з вибором Доброволецького Командування для зв'язку і порішення на місці питань, які не явились би.

5). Політичних питань відносно взаємовідношень Галицького Правительства до Правительства Доброволецької Армії, як також відносно майбутньої долі Галичини не розбирається, а лишається до рішення політичним переговорам. Аж до порішення тих питань в постой ген. Денікіна задержує Диктатор Галичини право кермування й контролю внутрішнього життя Галицької Армії.

6). Галицька армія не буде воювати з армією от. Петлюри, яка бореться на фронті.

7). Галицька Армія зосередоточить ся не пізніше 30. листопада 1919. в районі Козятин - Винниця - Ільниць - Оратово - Погребиця - Козятин.

8). Для забезпечення того зосередоточення займає Галицька Армія негайно частиною сил і держить район Бердичева.

9). Штаб Галицької Армії переходить не пізніше 30. листопада 1919. до гор. Уманя.

10). Всі тили (військові установи, етапи, склади й ин.) пересуваєть ся поступенно і розташовуєть ся на лінії Христинівка - Ольгопіль - Вознесенськ - Николаїв. Санітарні установи, в котрих находять ся хорі і ранені, остають ся на місці.

11). Хорі і ранені Галицької Армії, які не найдуть місця в галицьких шпиталях, будуть прийняті в шпиталі Збройних сил Південної Росії на рівних правах з російськими, а по видужанню вертають в Галицьку Армію.

12). Для звязи зі Штабом Командуючого військами Новоросії висилаєть ся зі Штабу Галицької Армії осібного старшину.

13). Сей договір входить в життя з хвилею ратифікації з одної сторони Командуючим військами Новоросії, а з другої сторони Командуючим Галицькою Армією.

14). Ворожі кроки між Доброволецькою і Галицькою Арміями устають з хвилею підписання сього протоколу через представників обох сторін, не вичікуючи ратифікації його, як се сказано в параграфі тринадцятім (§. 13).

Сей протокол підписали — із сторони добровольців: полк. Даровський, полк. Коновалов, полк. Саборський; із стор. Гал. Армії: от. Ціммерманн, сотн. Турчин і пор. д-р Давид. Опісля ратифікував його Командуючий військами Новоросії ген. Шілінг і Нач. Вожд Гал. Армії ген. Микітка.

Таким чином армія перейшла на сторону Денікіна. Сталось се не ізза яких небудь симпатій до політичної програми ген. Денікіна, тільки з конечности задля ратування людського матеріялу, що складав армію. Зі всіх ворогів, які окружали українське військо тісним перстеном, ген. Денікін ще найменше загрожував Галичині. Правда, ще можна було старати ся о перепущення на румунську територію, але тут якраз розходило ся о те, щоби надто не рушати ся з місця, а тим самим зберігти хорих, що заповнювали всі шпиталі. Ніде правди діти, сим кроком ратувало ся на якийсь час армію, але одночасно доводило ся до повного розриву з наддніпрянським урядом. Зєдинення обох українських держав, постановлене Українською Націона-

льною Радою в Станиславові дня 3. січня 1919., відсунено на неозначений час. Та, як ми бачили, наддніпрянський уряд робив все можливе, щоби сфіналізуваня постанови про 'злуку зробити неможливим. Не улягає ніякому сумнівови, що навіть через військовий договір з Денікіном, поминаючи його копечність, скривлено одноцільний фронт цілої нації і поставлено ще одну велику перепону на шляху однородних змагань українського народу. Оправданям на се служить та обставина, що наддніпрянський уряд вже від довшого часу вів переговори з Польщею на некористь західно - українських земель взагалі, а Галичини спеціально.

Після підписаня протоколу з доброволецькою армією ще більше зміг ся крик про "чорну зраду" Галичан. Преса була переповнена небувалими нападами, просто закликала ся до різні і убиваня Галичан. Міністерство пресивипускало плякати, в котрих подавано, що Галицька Команда "запродала Україну Москві" за 5 (пять) мільонів карбованців. Диктатор до останньої хвилі вагав ся, чи виїздити за границю, чи лишати ся з армією. В кінци рішив ся виїхати за границю. Армія остала сама без політичного проводу. І до нинішнього дня старшини й стрільці нарікають, що не мали політичного проводу. Не підносять вони таких жалів до Диктатора, але справді конечним було, щоби був остав хтось, більше обізнаний з цілістю політичних справ.

В половині падолиста Диктатор покинув Камянець і через Румунію виїхав до Відня, центра української еміграції. Небавом після того Камянець, той куток вільної української землі, на основі порозуміня з Гол. От. Петлюрою обсадила польська армія.

III. Розбіжними шляхами.

Розбрат і його причини. По занятю Камянця Поляками. Спроби зближеня з Польщею. Українська Дипломатична Місія у Варшаві. Варшавська декларація з 2. грудня 1919. Її наслідки. Положене за Збручем. Мандрівний уряд. Розвал Денікіна. Кубанці і Денікін. Угода отамана Петлюри з Польщею. Протест Сх. Галичини.

Від камянецької катастрофи розбіжними шляхами пішла політика України. Диктатор Петрушевич покинув негостин-

ний зазбручанський кутик з великим жалем до наддніпрянського уряду. Гол. от. Петлюра розійшовся з Галичанами, котрі приєдналися до Денікіна, лишаячи його на ласку божу. Між Наддніпрянцями і Галичанами повсталася страшна пропасть, в котру скочувався неминучо український державний віз.

До такого великого розбрату між синами одного народу — крім причин, — про котрі вже була бесіда, незмірно причинилося обопільне незрозуміння. Галицькі Українці стрічалися давніше з Наддніпрянцями тільки при святочних нагодах, але не знали себе при буденній жмудній праці. Ні Диктатор, ні галицький прем'єр др. Голубович, ні галицька інтелігенція не знали близько революційних наддніпрянських провідників і не вміли до них приноровитися. Знову Наддніпрянці за підшептами ріжних галицько-буковинських шумовин, котрі задля наживи втиснулися в наддніпрянські уряди, добачували в Галичанах тільки “бюрократів” і “реакціонерів”. Крім того треба піднести, що в обох урядах були люде з протилежними культурно-суспільними поглядами, бо коли в галицькім уряді стрічалося людеїв сяк-так обізнаних з державною роботою, вишколених, зрівноважнених, зважливих на ріжні обставини її моменти, а через те й більше далековидних, то революційна хвиля на Наддніпрянщині винесла на чоло людеїв очайдушних, відважних, але несолідних, здатних до карколомних кроків, але нездатних до вмілого організованого щоденного труду. Коли додати до сього, що на протязі довгих століть державного розеднання виробилися властиво два окремі типи Українців, котрі не могли себе взаїмно зрозуміти, то будемо мати в найзагальнішій начерку цілість причин, що довели до страшної катастрофи в державнім будівництві України.

Обем лиха вичерпується не так розколом обох урядів, як радше повним розбратом громадської думки. Створюваня безвихідних ситуацій у власнім державнім нутрі довело і до денікіяди, і до Варшави, і до польського походу на Київ, і до епізоду в Галичині, і до Риги...

Як на запросини от. Петлюри заняли Кам'янець польські війська, він сам з останками своїх військ подався на Проскурів, а звідси виїхав у Варшаву, де й поселився. Його останні

відділи перейшли польський фронт і їх інтерновано в Ланцуті. Єдина карна формація наддніпрянської армії, зложені з Галичан Січові Стрільці під проводом от. Коновальця і Мельника, що увесь час обороняли Українську Народню Республіку перед цілою фалангою ворогів, постановили пробити ся через большевицький фронт і получити ся з українськими повстанцями. Та біля Полонного, маючи перед собою великі большевицькі сили, а близько на тилах здоганяючих їх Поляків, щоби не попасти в польський полон, вони здемобілізували ся, розпустили свій корпус. Так покінчила ся велика епопея сеї лицарської формації, першої гвардії Центральної Ради і найвірнішого війська Директорії. Овіяні великим розумінем національної ідеї, посвячували вони свою горячу кров і наклали головами за ідею цілої нації.

Гол. от. Петлюра подав ся у Варшаву. Його приїзд в столицю Польської Річипосполитої попередили заходи спеціальних емісаріїв, а в кінці деклярація Української Дипломатичної Місії. От. Петлюра вже від давна зизував в бік Польщі. Він цупко держав ся антанти і виконував всі її бажаня. Та антанта, а серед неї перш усього Франція, не хотіла нічого чути про самостійну Україну. Франція тужила за єдиною, неподільною Росією і всіми силами змагала до того, щоби її відреставрувати. Тому й косо гляділа на Петлюру, бож він хотів роздвоїти ту обожану Францією Росію. Через те й неласка Франції до Петлюри. Тоді Петлюра постановив иншими дорогами зблизити ся до Франції, а саме через Польщу і Румунію, що оставали під французькими впливами. Румуни вічно потакували, але нічого не робили. Вони трясли ся зі страху перед большевиками, бож відомо, що Румуни такий народ, що ніколи не стає до отвертого бою, лиш як та гієна шукає трупів, щоби собі урвати найбільшу й найсмачнішу частину. Поляки зовсім йншої породи. У них до фантастичних розмірів доведена традиція колишньої світлоти й могутности, отже є податний ґрунт до авантурничої політики. Ще важнішими в тім всім являють ся у Поляків апетити на чуже добро. Примара колишньої великої, історичної Польщі, в котрої склад входили не тільки польські, але й українські, білогуські та ли-

товські землі, — се боляк, що довго ще буде переслідувати польський нарід.

Вже давніше висилав Петлюра своїх емісаріїв в Польщу, щоби довідати ся, на яких умовах Поляки згодились би воювати з ним проти большевиків. Сї емісарії, як Кудриновський, Пилипчук і ин., на всі лади переконували Поляків, що красше їм йти разом проти спільного ворога, і готові були в імени Петлюри на найдалше йдучі уступки територіяльні, господарські, торговельні і ин. Поляки вказували, що як довго існує окремий галицький уряд з Диктатором Петрушевичем на чолі, так довго не може бути мови про обопільне зближене, бо сей уряд перепиняє Полякам загарбати українську Галичину, багату країну, без котрої не може жити Польща. Тому наддніпрянський уряд, головно в особах соціально-демократичних членів того уряду, розпочав безоглядну боротьбу проти Диктатора, щоби його усунути, а тим самим по його трупі промстити собі шлях до вдячних польських сердець. Сю боротьбу представили ми досить вичерпуючо в попередних двох розділах тому, що ся доба найновішої української історії вводить найбільшу суперечність серед нашого громадянства що до оцінки недавних подій. Тепер з огляду на брак місця обмежимо ся вже тільки на коротке представлене фактів.

Коли всі бачили, що зближаєть ся неминуча загибля в “чотирикутнику смерті”, наддніпрянський уряд виступив з думкою увійти в тісні добросусідські відносини з Польщею і тим способом створити одноцільний фронт проти російських большевиків. Диктатор нічого не мав проти справедливого порозуміння з Польщею, і хоч знав, що се не доведе до нічого, згодив ся на спільний з Наддніпрянцями крок у Варшаві. Зараз зложено Місію, яка й подала ся у Варшаву. До Місії належали: — голова: міністер юстиції і управитель міністерства закордонних справ Андрій Лівичський, перший заст. голови: Леонід Михайлів, другий заст. голови: держ. секретар Зах. Области У. Н. Р. д-р Степан Витвицький, політичні радники: Прокіп Понятенко, д-р Антін Горбачевський, Борис Ржепецький, д-р Михайло Новаківський і д-р Петро Мшанецький. Місії доручено заключати договори, умови і конвенції по пи-

таням політичного, військового та торговельно-фінансового характеру. Всякі договори мали бути підписувані головою або його заступником і всіми політичними радниками Місії.

Приїхавши у Варшаву, Місія розпочала переговори з представником польського міністерства закордонних справ Кнолем. Поляки підсунули Місії, зглядно її голові А. Лівницькому, точки майбутньої вступної декларації, котра мала стати основою дальших переговорів. З сими точками виїхав А. Лівницький до уряду, але що не міг його віднайти, вернув з Тернополя до Варшави. З собою привіз міністер Лівницький згodu видніших представників партії соціалістів - революціонерів на проєктовану декларацію. А саме в Тернополи мали заявити йому ті члени соц. - рев. партії, що вповні погоджують ся на декларацію. Як опісля виявило ся, була се очевидна видумка А Лівницького, бо партія і на Україні і за границею запротестувала проти роздертя одноцільної української етнографічної території. Дня 30. листопада 1919. відбула ся у Варшаві нарада членів Місії над проєктованою декларацією. Іменем делегатів Західно - українського уряду д-р Степен Витвицький рішучо спротивив ся пропонованому текстови декларації, підносячи, що уряд У. Н. Р., не має права без згоди західно - українського уряду щонебудь рішати або заявляти про територію Східної Галичини. Польща не здатна до переведення політики на ширший розмір через внутрішню боротьбу і слабкість кожної молоді держави. За проєктовану декларацію Поляки не дають нічого, а колиб навіть дали якісь обітницї, то їх не сповнять, а уряд У. Н. Р. не матиме сили приневолити їх до того. Декларація пошкодить справі Східної Галичини, а саме перепинить створеню з неї півсуверенного державного організму на основі статута. Хоч як статут Найвищої Ради з 21. листопада, якого предметом тимчасово управити відносини в Східній Галичинї, не відповідає українським змаганням, одначе все таки дає можливість сякої-такої праці в краю на правній основі, праці над приготовчою роботою для повної реставрації української державности. Пропонованою декларацією покористують ся Поляки, щоби повалити те

нужденне, але реальне парижське рішення в справі Східної Галичини*). Така декларація викопає ще більшу прірву між Галичанами і Наддніпрянцями, що без сумніву доведе до байдужнього відношення з боку галицьких Українців до справ Великої України. З отсих причин галицькі представники не підпишуть пропонованої декларації. До них прилучився з наддніпрянських делегатів д-р Петро Мшанецький. Інші члени Місії не забирали голосу, а тільки Ржепецький заявив, що вони є в примусовім положенні. Якщо не зложать вимаганої Польяками декларації, то Петлюра буде інтернований. З сеї наради вийшло таке, що з галицькі представники є проти декларації і четвертий д-р Мшанецький (Наддніпрянець), а з Наддніпрянці (Михайлів, Понятенко і Ржепецький, — Лівичького не було) заявляють ся за декларацією. Після приїзду Лівичького відбули ся збори Наддніпрянців, а дня 2. грудня 1919. о год. 6-тій вечером вручено декларацію польському урядови за підписом 4-рох наддніпрянських членів Місії.

Та декларація після вступних заміток обнимає точки, в котрих Українська Дипломатична Місія (4 її члени!) декларують: —

1). Що територія Української Народньої Республіки має бути установлена з такими кордонами: починаючи від Чорного моря по ріці Дністру і від Дністра між Польщею по ріці Збручу. Далі кордон Української Народньої Республіки на території бувшої російської імперії має пройти на західно-північній Волині і остаточне вирішення тут кордону залежати ме від вирішення Мирової Конференції в Парижі. Далі на півночі, сході і півдні кордон буде встановлений після опанування відповідних частей українським військом і відповідних переговорів з інтересованими державами.

2). Національно-культурні права будуть забезпечені Польяками на Україні в тім самім ступні, що Українцям в Польщі. Політичне становище Східної Галичини буде розв'язане польським правительством в порозуміню з представниками української народности, що замешкує ту провінцію.

*) Над статутом для Галичини не спинюємо ся, бо в календарі є про се окрема стаття д-р Михайла Лозинського. — Прих. автора.

3). Аграрна справа на Україні буде розв'язана загально - українським законодавчим соймом. Тимчасом, від хвилі заключення і підписання договору між Польщею і Україною і до хвилі скликання законодавчого сойму, правне положення земельних власників польської народності на Україні буде управильнене на підставі окремого договору між правительствами українським і польським.

4). В економічно - торговельних справах Українська Народня Республіка змагає до нав'язання найтісніших взаємин з польською Республікою на основах взаємності і виміни услуг.

В заміну правительство Української Народньої Республіки жадає: —

1). Признання Української Народньої Республіки як держави незалежної і самостійної, попертя його (правительства) змагань супроти інших держав і заключення конвенцій з характером передовсім військовим, торговельним і консулярним.

2). Для ліквідації попередних непорозумінь і скріплення атмосфери взаємного довіря, — скорого і зичливого вирішення долі тих осіб української народності, котрих з політичних причин польське правительство конфінувало, інтернувало або ув'язнило.

3). Удїлення помочі Українській Народній Республіці в її боротьбі з ворогом в формі оружа, амуніції і взагалі воєнного матеріялу в розмірах, котрі означить ся в окремім договорі.

4). Отворення переходу через Польщу до України з посторонних держав з окрема для полонених українських жовнірів, воєнних матеріялів, одїжи, українських грошових значків і т. п.

Приймаючи сю деклярацію, заявив Кноль, дирек. департаменту польського міністерства закордонних справ: "З рамени Уряду Річи Посполитої Польської я уповажнений прийняти деклярацію Панів. В відповіді на неї хочу зазначити, що справді сей крок Панів є найдальшим посуненем справи з Вашого боку. Вже тепер, дякуючи добрій волі Панів, зможемо перейти до зовсім щирої праці. Те, що Панове тут зробили, буде мідоратним не лише для обох інтересованих народів, але також і для заграниці. Віримо, що Російська Імперія (така.

як була перед війною,) вже не повстане, тож вже тепер можемо уважати себе союзниками на Сході Європи". Більш понад ті беззмістові фрази не впало ні одно слово. А щож говорити про діло?

Наведену в горі декларацію зложили наддніпрянські члени Місії (крім др. Мшанецького) без порозуміння з галицькими членами самовільно і ненадійно. Тому галицькі члени Місії вручили А. Ливицькому протест, в котрім навівши річеві аргументи піднесли її неважність і безправність. Після того галицькі члени виступили зі складу Української Дипломатичної Місії у Варшаві.

Так само заложено протест проти самовільного поступку наддніпрянських членів Місії відносно Східної Галичини, бож одною фразою, що на захід від Збруча починаєть ся польська державна територія, не можна полагодити вікового польсько-українського спору. Такою заявою не можна перечеркнути всіх народних змагань до державної самостійности.

Сей легкодушно-злочинний поступок наддніпрянського уряду спричинив багато шкоди для українського народу, заперечуючи змаганя цілого народу до державної незалежности. Перш усього наступила справдішня пропасть між східними і західними Українцями. Галичане, що на своїх плечах винесли ідею незалежности України, відчули глибоко поступок от. Петлюри і його уряду. Се справді якийсь діявольський насміх, що тих, котрі стільки крові пролили за справу України, рідні брати запроторили в тяжку неволю їх відвічного ворога. Тільки соц. дем. партія Галичини, котра в Кам'янці була тараном для розбитя національно української єдности, і тепер станула на боці торговщиків долі Східної Галичини. Делегація Укр. Нац. Ради у Львові різко запротестувала проти торгуваня західно-українськими землями, признаючи неважним акт, довершений без участі інтересованих. Також Укр. Нац. Рада, що найшла свій еміграційний осідок у Відні, виступила з протестом проти варшавської декларації. Те саме зробили всі еміграційні кола, починаючи від найправіших, а кінчаючи найлівішими. Тільки невелика група урядовців численних місій і делегацій Петлюрівського уряду намагала ся оправдувати крок

от. Петлюри і його уряду примусовим положенем. Одночасно, щоби затерти прикре вражіння варшавської декларації, приклонники от. Петлюри заняли ся в європейській пресі комбінаціями на тему польсько-українського союзу і апотеозою особи Гол. Отамана, поминаючи невимовно важкі жертви, якими мав би бути окуплений той хиткий союз.

Наддніпрянське громадянство, зглядно та його частина, що вегетувала в “чотирикутнику смерті”, з питомою собі байдужністю ставила ся до варшавської декларації. Та найблизші події скоро переконали і те легкодушно-наївне громадянство про вагу історичної хвилі. Будучи “союзником” от. Петлюри, Поляки крім Камянця заняли Проскурів і Староконстантинів. Поведеня польської управи негайно отворило очі всім видючим на шляхи польського “союзу”. Отже перш усього з самого Камянця вивезли Поляки мільярдової вартости державне майно, на занятій області обезцінили українську валюту, розв'язали земства і інші громадські та державні установи, зглядно назначили там своїх урядовців, віддаливши українських. Перестали функціонувати школи. Розпочала ся нагінка на Галичан. Знаючи, що вони є чинником найвисшого ступня національної свідомости, постановили Поляки усунути їх і з тої території, занятої на основі порозуміння з от. Петлюрою. Отже наступили арешти Галичан, студентів і професорів наказано усунути з камянецького університету. Польонізація Поділя, Волині, Холмщини і Підляся пішла із здвоеною силою. Дійшло до того, що навіть в Камянці наказано українські написи заступити польськими. Холмщина стала тереном небувалих нїде подій. Не то не дозволено на відкриття хочби одной української школи, але й православні церкви, що колись були уніятським, переіменовано на костели. Приспїшена безоглядна латинізація і польонізація — ось стан, в яким беззахистними і безборонними найшли ся західно-українські землі.

Варшавська декларація відбила ся також і на положеню Галичини якнайбільш діяючо. Таж згідно з тією декларацією річка Збруч відділювала Українську Народну Республіку від Польської Річипосполитої. Мимо того, що справа правно-державного становища Східної Галичини неполагоджена,

в Сх. Галичині настали такі відносини, якби вона була правовою складовою частиною польської держави. Отже всі закони, ухвалені варшавським соймом, без участі українського представництва східно-галицького населення, почато пристосовувати і в Сх. Галичині, а поведення супроти Українців прийняло таку закраску, немовби Українці були горожанами польської держави, що бунтують ся проти своєї правової держави. Поруч з тим розпочала ся на широку скалю кольтонізація Сх. Галичини польським хлопським елементом з поза меж сього краю. Коли та кольтонізація в тім самім темпі буде продовжувана, а стан безправства не змінить ся під державно-правним і иншим оглядом, то за пять літ будемо останніми наймитами і водноносами у своїй батьківщині.

Після того, як от. Петлюра, по волі чи по неволі піддав ся під польську протекцію, уряд з премієром Ісааком Мазепою удав ся на мандрівку. Невеликими рештками військ і повстанцями обсаджено повіти: брацлавський, винницький, летичівський, липовецький, литинський, таращанський, сквирський і звенигородський. Деякі частини армії під проводом ген. Омелянвича Павленка пробились через денкінський фронт і пішли на Херсонщину, щоби там серед прихильного собі населення відпочати, вихорувати ся на тиф і переорганізувати ся. Одна з таких частин задержалась була в Хмельнику, де під проводом д-р Івана Макуха створено орган місцевої влади "Краєву Раду". Була се одна із спроб серед шаліючого безладя все таки творити якісь осередки і органи влади. Таких спроб було більше.

Гол. от. Петлюра резидував у Варшаві як невизнаний ще офіційально начальник української держави, а рештки його уряду (спора частина міністрів постійно перебувала за границею) тиняли ся по Правобережній Україні. Загально говорило ся, що премієр Мазепа не признає варшавської декларації, тому в його сторону звернули ся загальні симпатії. Як опісля виявилось, все се не відповідало дійсности. Прем. Мазепа, як і инші члени уряду, погоджував ся із заявою А. Лівіцького, тільки не маніфестував ся з тим. А. Лівіцький всіми силами заходив ся біля доведення до польсько-українського договору,

тому й часто з'являв в Кам'янці, щоби порозуміти ся з представниками громадянства. Там з'являв ся також несподівано Мазепа. В часі одного такого побуту Мазепа в Кам'янці наступив арешт Ради Міністрів. Ув'язнено не тільки Мазепу, але й декляматора варшавської деклярації (кажемо: декляматора, бо творцем її були самі Поляки) А. Лівницького, котрого під багнетами, як злочинця, ведено головними вулицями Кам'янця. Се подільський воевода Мінкевич мстив ся, що міністри не прийшли на поклін до нього.

Танцюриста політика от. Петлюри, хитка, а притім безконтрольна надоїла всім. Навіть наддніпрянське громадянство побачило, що так далі не може бути. Постановлено як найскорше довести до того, щоби позбутися сеї української Жанны д' Арк, як назвав Петлюру бувший прем'єр Чехівський. Щоби ліквідувати сю диктаторську добу отаманщини заснувала ся в Кам'янці Українська Національна Рада під проводом відомого діяча Корчинського. До Ради вислали своїх представників отці партії: — з Наддніпрянщини: соціялісти-революціонери, соц. федералісти, самостійники-соціялісти, хлібороби-демократи, українські народники і народні республіканці; з Наддністрянщини: трудова і радикальні партії, а крім них представники самоврядування та культурних і професійних організацій. Поза Радою остали галицькі й наддніпрянські соц. демократи, що склали уряд і не бажали мати над собою якоїнебудь контролі. Галицькі соц. демократи були за те членами Делегації Укр. Нац. Ради у Львові, одначе з кінцем марта виступили з неї. Так зложена Укр. Нац. Рада в Кам'янці випрацювала законопроект про верховну владу і про скликання тимчасового законодавчого тіла (передпарляменту) України. В день його зібрання теперішня верховна влада і правительство мали передати йому свої повноваження. Передпарлямент мав покликати голову (начальника) держави і створити нове правительство. Зібрання передпарляменту мало наступити 1. травня. Та тимчасом наступили події, що унеможливили здійснення сього плану.

Ген. Денікін в поході проти большевиків поробив був значні поступи. Він заняв величезні простори, обсадив цілу Лі-

вобережну Україну, вступив у Вороніжчину, заняв Орел і загрожував Москві. Здавало ся, що марево єдиної, неподільної Росії стає дійсністю. Ген. Денікін розпоряджав понад півміліоновою армією. В його рядах станули Кубанці, Донці й Терці, що ніяк не могли погодити ся з большевицьким ладом. За Денікіном стояла всемогуча Англія. Його зоря ясніла тоді найяскравіше. І хто знає, чи Денікінови не вдалось би було повалити большевиків, якби не промахи у відношеню до неросійських народів. А таких промахів було багато. Перш усього Денікін виступив проти козацьких республік, позаводив старі порядки, повалені революцією, переслідував український рух і в кінци розпочав війну проти Петлюри, котрий всеж таки був найбільш популярною особою на Україні. Народні маси поставили ся крайно ворожо до змагань Денікіна. Гасло великої, неподільної Росії не загрівало ніякого, воно було наскрізь анемічне. В доброволецьку армію закрався дух бандитизму і мародерства. Питаннями, які на порядок негайної розв'язки поставила революція, нехтовано. І Денікін, і його окруження, і доброволецьке командування не доцінювали ваги й серйозности українського руху. Виступ денікінських військ проти Українців, що заняли Київ, причинив ся до створеня нового фронту. Нетерпимість у відношеню до всього, що мало український національний характер, переслідуваня українських організацій, розстріл видніших діячів українського руху, закритя української Академії Наук, нагінка на українське шкільництво, — все те створило серед мас крайно ворожий настрої. У відношеню до українства кермувала ся головна квартира Денікіна вказівками головачів київської чорносотенщини: В. Шульгіна і ген. Драгомірова та покладалась на рецепту самого Сазонова, що ніякого українського руху нема. Шульгін всю свою увагу звернув на те, щоби не допустити до визнання Францією Директорії, кажучи: “красше большевики, як Петлюрівці”. Денікінці прийшли на Україну, як вороги, вони грабили і нищили не гірше якоїнебудь орди. Селянство порушилося проти них. Повстанчі відділи, що воювали проти большевиків, звернули ся тепер проти добровольців. Всюди зривано залізничні шляхи, телеграфи і телефони, а то й приходило до криваних сутичок. По

всїй Українї залунав клич: До боротьби проти большевиків в пагонах! Доброволецька армія скоро йшла вперед, та ще скорше покотила ся в пропасть. Сю горду колись, переважно офіцерську, армію обхопив такий страх, що досить було, щоб денебудь зявив ся маленький партизанський відділ повстанців, а вже цілі добре озброєні відділи подавали ся в спішну втечу, грабуючи й убиваючи по дорозі. Небавом дійшло до того, що доброволецька армія приняла вигляд розторощених мародерських відділів.

Бажаючи ратувати, що вдасть ся, Денікін несподівано вибув ся про око реакційних нахилів і нараз став завзятим демократом. Він побачив, що без вирішеня земельної справи в користь селян ніяка армія не може рахувати на певний ґрунт під ногами. Тому треба поперед усього розв'язати земельне питання. Зрештою “демократична” програма Денікіна під кінець катастрофального відвороту його армії заключала ся в отсих 9-тьох точках: — 1) Росія одна, неподільна; 2) Армії донська й кубанська нероздільні части російської армії; 3) З большевиками треба бити ся до кінця; 4) Широка автономія для козаків; 5) Правительство з чесних людей, що не належать до крайних партій з включеням козацьких представників; 6) Репрезентаційний парламента з дорадною владою; 7) Земля для селян і трудових козаків; 8) Забезпеченя інтересів робітництва і 9) Всеросійська конституанта для означеня форми правління.

Проголошуючи наведену в горі “демократичну” програму, котра не встигла здержати дальшого нестримного розвалу доброволецької армії, виголосив ген. Денікін в лютім 1920. р. велику промову в котрій сказав він иншим таке: — “Буря політичних пристрастей, що шалїє в Катеринодарі (столиці Кубанщини), відбиваєть ся дуже некорисно на фронті. Фронт можна буде втримати, якщо кубанські війська негайно повернуть на боеву лінію. Бо в сей критичний момент зі всіх кубанських військ тільки 8 тисяч стоїть на фронті. Злочинна пропаганда і нездорова катеринодарська атмосфера причинюють ся до дезерції”.

Денікін признає, що Кубанці опустили його. Що причи-

нило ся до сього, що настроєні протибольшевицькі Кубанці покинули фронт і відійшли до дому? Щоби на се питанє відповісти, треба коротко представити долю Кубанщини*) від вибуху революції. Революційні кличі відбили ся голосним відгомонам серед кубанських козаків. Як розлетіла ся одноцільна Росія, постановили вони завести в своїм краю демократичну форму влади на парламентарній основі. На чолі держави ставув виборний Військовий Отаман як президент держави. Кубанщина мала становити окрему державу у федеративнім звязку всіх російських народів. Та після большевицького перевороту проголошено повну державну незалежність. Законодатну власть держить Краєва Рада і Законодатна Рада, виконуючу владу має Військовий Отаман і Кубанське краєве правительство. Найвисшим законодатним органом Кубанщини є Краєва Рада. Вона має понад 500 послів і збираєть ся задля вибору Військового Отамана та розгляду і затвердження конституційних законів. Кубанський сойм, названий Законодатною Радою, складаєть ся із 180 послів. Він становить так звану, низшу палату; виконує законодатну владу в тім обемі, на стільки не входить в права Краєвої Ради. Військовий Отаман, відповідальний перед Законодатною Радою, виконує всі обовязки начальника держави.

На Кубанщині відбувають ся вибори на основі т. зв. п'ятихвостки, т. зн. на підставі безпосереднього, рівного, тайного, загального і пропорціонального виборчого права. Право голосування мають всі горожане без ріжницї пола і народности. Найбільш дражливе земельне питанє вирішено в той спосіб, що створено краєвий земельний фонд, з котрого наділюєть ся малоземельних козаків і селян.

Від 1917. р. веде Кубанщина, як і Україна, оборонну війну проти большевиків. Розумієть ся, воєнне щастя все змінчиве. В лютім 1918. р. було приневолене кубанське правительство уступити з Військовим Отаманом поза границі Кубані. В своїм

*) Кубанщина дуже гарна і урожайна країна, займає простір около 95 тисяч кв. км., має понад 2 міль. 600 тисяч мешканців, з того 47% Українців, 44% Мескалів і 9% інших. (Гл. "Про Кубань і Кубанських Українців. Вол. Гнатюка. Видаєне То-ва "Просвіта" 1920).

відвороті кубанське військо стрінуло ся з армією ген. Корнілова і Алексеєва, з котрими заключено умову проти большевиків. В половині червня 1918. р. не стало вже Корнілова і Алексеєва; команду над доброволецькою армією обняв ген. Денікін. Відбув ся успішний похід проти большевиків, котрі в грудні 1918. р. опустили кубанську територію.

Відносини між Кубанцями і Денікіном ніколи не були надзвичайно щирі. Вони були примусові з огляду на спільного ворога. На чолі кубанського уряду стояв свідомий Українець Л. Бич, котрий з природи річи ненавидів реакційного царського генерала. Денікін всіми силами змагав до того, щоби кубанське військо було нероздільною, йому підпорядкованою частиною доброволецької армії, Кубанці — навпаки — хотіли закріпити усамостійнення своєї армії. На таким підкладі приходило до безнастанних непорозумінь. Денікін всеж таки розпоряджав більшою силою. Доброволецька армія розпаношила ся на Кубані. Вона забрала під свою виключну управу дороги, залізничі шляхи, пошту, телеграф. Змаганя Кубані утвердити свою незалежність стрічала ся в величезними перепонами з боку Денікіна, котрий знав тільки одну, неподільну Росію. Під кінець 1919. р. і на початку 1920. р. політика Денікіна витворила таке тяжке положеня, що кубанське правительство і армія покинула Катеринодар і емігрували на чорноморське побережа, щоби звідти вести війну проти большевиків задля освободження Кубані. Кубанці навязували нитки порозуміння із сусідними народами і племенами для спільної боротьби і оборони перед большевиками. Денікін робив всякі заходи, щоби не допустити до такого звязку. В липні 1919. р. кубанська делегація заключила була трактат дружби між правительством Кубанської республіки і Союзом кавказьких Верховинців. Коли повернула ся кубанська делегація, Денікін наказав її схопити і ставити перед воєнний суд, як державних зрадників. З тієї делегації схоплено, засуджено і повішено в листопаді 1919. р. одного члена, інших не досягла рука сатрапа. Кубанці, бачучи, що не в силі встояти ся в боротьбі з большевиками, хотіли федерувати ся з Донськими і Терськими козаками. І тут стояв на перепоні Денікін. В червні 1919. р. з ініціятиви Донського вій-

ськового круга (донського сойму) відбула ся в Ростові над Доном “полуднево-російська конференція”, зложена з представників Кубані, Дону і Терека для нарад над федерацією. Федерація трьох козацьких республік не булаб по нутру Денікінови, бо се сталоб на перепоні програмі Денікіна що до відновлення одної неподільної Росії. Кубанці рішучо обстоювали незалежність своєї країни і дуже критично ставили ся до Денікінської Росії. Коли вони були схильні до федерації з Доном і Терекком, то тільки тому; щоби спільними силами усунути большевицький наїзд, але зовсім далекі були від будування передреволюційної Росії, в ярмі котрої стогнали краї і народи. Третього дня червненої конференції (дня 26 червня 1919) убито провідника Кубанців Н. Рябовола. Через те Кубанці усунули ся з конференції і покинули Ростов. Між Донцями і Терцями з одного боку і Денікіном з другого прийшло до нарад над створенням спільного правительства під проводом Денікіна. До порозуміння не дійшло. Напруження між Кубанцями і Денікіном таким чином не тільки не зменшувало ся, але ще більше змагало ся. Доброволецькі відділи поводили ся на Кубанщині як в завойованій країні. Треба було тільки іскри, щоби вибухла ворожнеча або й ворожі кроки. В січні 1920 р., з ініціативи Кубанської Краєвої Ради зібрав ся в Катєринодарі Начальний Круг, зложений з представників Донщини, Кубанщини і Терщини в числі 150 представників (по 50 від кожної козацької держави). Начальний Круг проголосив себе найвисшою союзною владою Кубані, Дону і Терака. Приготовляв ся тісний союз тих трьох козацьких республік. Тоді Денікін знову запропонував створити полуднево - російське правительство під його проводом. Се правительство мало бути відповідальне перед парламентом, який задумував скликати Денікін, за винятком міністрів війни, маринарки, шляхів і постачання, залежних і підчинених безпосередно самому Денікінови. У відповідь на се предложєня Начальний Круг не тільки рішучо протиставив ся нахабности Денікіна, але зажадав усунєня доброволецької армії з області Кубані, Дону і Терека. Розумієть ся, Денікін не тільки не сповнив сього домаганя, але розпочав іще нові репресії. Тоді кубанське правительство

відкликало з фронту свою армію, що Денікін назвав дезерцією. Відкликання 56-тисячної добірної кубанської армії і ворожа постава українських селян довели до упадку Денікіна і повного розвалу його гордої армії, що вже наближала ся під мури Москви. Хвальби большевиків, що се вони розбили Денікіна, не відповідають дійсности. Українці, що повалили царат на весні 1917. р., так само тепер повалили реакційного царського генерала Денікіна, і якщо не ствердили тим, що одна неподільна Росія належить до сонних примар, то що найменше зазначили, що евентуальна нова Росія мусить бути инша, мусить шанувати індивідуальність кожного народу і числити ся з його змаганнями. Наступник Денікіна ген. Врангель на всякий випадок пішов трохи иншим шляхом.

В тім часі, як валив ся Денікін, от. Петлюра перебував у Варшаві. Армії фактично не було жадної, крім дрібного відділу полк. Удовиченка, котрий в складі польської армії боров ся проти большевиків. На Херсонщину подав ся Омелянович-Павленко, остання надія наддніпрянського уряду. Одначе віч не був в ніяких зносинах з от. Петлюрою. Воював на власну руку з большевиками, а властиво не атакований червоними військами перебував тиф з цілою армією. В Ланцуті реорганізували ся рештки військ от. Петлюри, відходячи невеличкими партіями на фронт. Після розвалу Денікіна перейшла польський фронт дивізія ген. Бредова. Богато старшин тієї армії перейшло до Петлюри, скріпляючи тим чином невиразну національну марку старшинського корпусу.

За тевсею силою пари працювала дипломатія наддніпрянського уряду. Через Польщу мав вже от. Петлюра сякий-таний звязок зі світом. Французьку пресу переповнювано портретами Петлюри, а в супровідних статях вихвалювано його, як українського національного героя. Голова української місії в Парижі гр. Михайло Тишкевич навязав тісні зносини з Ватиканом і з клерикальними французькими колами. Кожної хвилі можна було, по заявам наддніпрянських дипломатів, сподіватись визнання незалежності Української Народньої Республіки з боку Франції і підлеглих їй держав: Польщі і Румунії. Малі балтійські держави, котрі самі остають під чужи-

ною протекцією, визнали українську державу і от. Петлюру за її начальника. Та найбільш доцільно з погляду наддїпрянського уряду працювала місія в Польщі. Від односторонньої варшавської декларації з 2. грудня 1919 звільна приготовано ґрунт для тіснішої умови з Польщею. Багато сил і заходів до сього діла приложив мін. А. Лівіцький.

Польща приготовляла ся до дальшої війни з большевиками. Треба було вийти із стану непевности. Тараном, котрий мав послужити Польщі для повалення большевиків, мали стати народи “між Польщею і Росією”. Розуміть ся, ніхто в Польщі не думав про справжнє визволення тих народів з російського ярма, ніхто не думав подати тим народам помічної руки в їх боротьбі за свою державність. Навпаки, на старий лад думало ся під покришкою допомоги тим народам, а головно Українцям, загарбати для себе деякі території. Большевиків можна було підтяти тільки на Україні, звідки вони черпали засоби для своєї екзистенції і для дальшої війни. А Україна небезпечна країна. Коли вона погребала всемогучу німецьку армію, то чому не малаб погребати і кожної іншої армії. З огляду на власну безпеку треба було йти на Україну під покришкою приятельства і прихильности до визвольних змагань українського народу. З другого боку в добі Права Нації не личило прецінь йти з простими завойовницькими цілями, тільки треба було їх прикрасити німбом братерства, волі, свободи і т. п. Так розумували в Польщі. Правда, в Польщі відзибали ся й нечисленні голоси про конечність тісного єднаня з Україною для оборони перед завтрішньою могутньою Росією. Говорило ся про щире обеднаня, про задовольнення цілости українських змагань, бож яка може бути згода з Україною, коли в Галичині, на Волині і Холмщині страждають Українці під невимовно важким режімом. Говорило ся про справедливе розмежуваня двох сусідних народів. Та сї голоси пропадали безслідно серед повені фраз про історичну Польщу.

От. Петлюра і його уряд находили ся на еміграції і то в дуже важкім становищі, без армії, без грошевих засобів, зненавиджені тою частиною українського народу, котру віддали вони на дальше погноблення. Йшла весна. Треба було або

старати ся взяти участь в польськiм походi проти большевикiв, або злiквiдувати цiле підприємство. Петлюра i його уряд рiшили ся на перше.

На такiм підкладi прийшло дня 22 квітня 1920. р. до заключення умови мiж Польщею i Україною, заступленою урядом Петлюри. Умова та в цiлості представляеть ся так: —

I. Признаючи права України до незалежного державного iснування на території в границях, як будуть вони очеркненi на пiвнiч, схiд i полудне на основi умов У. Н. Р. з межуючими з нею з тих сторiн сусiдами, — Рiчпосполита Польська признає Уряд i Директорiю У. Н. Р. з головним отаманом п. Симоном Петлюрою на чолi за верховну владу У. Н. Р.

II. Границi мiж Рiчпосполитою Польською i У. Н. Р. очеркують ся в слiдуючий спiсiб: на пiвнiч вiд рiки Днiстра вздовж рiки Збруч, а опiсля здовж бувшої границi мiж Австро-Угорщиною i Росiєю до Вишгородка, а вiд Вишгородка на пiвнiч через Кремiнецькi узгiря, а вiдтак по лiнii на схiд вiд Здолбунова, опiсля здовж схiдних адмiнiстрацiйних границь рiвнського пiвiту, далi на пiвнiч здовж адмiнiстрацiйної границi б. Минської губернii до мiсця, де її перетинає рiка Припять, а вiдтак Припятьею до її устя. Що до пiвiтiв рiвнського i дубенського пiзнiше наступить тiснiше порозумiня. Подрiбне очеркнення граничної лiнii повинно бути переведене через спеціальну-польско-українську комiсiю, зложеноу з вiдповiдних знавцiв.

III. Польський уряд признає Україні території на схiд вiд граничної лiнii, поданої в арт. II. отсеї умови до границь Польщi з р. 1772. (передподiлових), котрi Польща вже посiдає або вiдзискає вiд Росiї збройною або дипломатичною дорогою.

IV. Український Уряд обов'язуєть ся не заключати нiяких мiжнародних умов, звернених проти Польщi; до того самого зобов'язуєть ся Уряд Рiчпосполитої Польської супроти У. Н. Р.

V. Нацiонально-культурнi права, якi Уряд Польський забезпечить горожанам української народности на території Рiчпосполитої Польської, будуть в рiвнiй мiрi признанi горожанам польської народности в границях У. Н. Р.

VI. Заключаєть ся економічно-торговельні умови між Річипосполитою Польською і У. Н. Р. Земельна справа на Україні буде розвязана через конституанту. До хвилі скликаня конституанти правне становище польської народности очеркує ся на основі спеціального порозуміння між Річипосполитою Польською і У. Н. Р.

VII. Заключаєть ся військову конвенцію, котра становить складову частину отсеї умови.

VIII. Отся умова остає тайною. Не може бути закомунікована третій стороні, ані опублікована в цілости або частинно инакше, як за взаємною згодою обох контракуючих сторін з винятком арт. I., котрий буде оголошений після підписаня отсеї умови.

IX. Отся умова стаєть ся правосильною зараз після підписаня її контракуючими сторонами.

Польсько-українська умова се оден з найтяжших ударів, який постиг український нарід в першій половині 1920. р. Через її підписаня за згодою відповідальних чинників У. Н. Р. поділено Україну на три части а саме: а) на Західну Україну, в котрої склад входить: Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Підляше й Поліся — менше-більше о просторі етнографічної Польщі. На основі польсько-української умови Західня Україна входить в склад Польщі на її власність. б) Правобережна Україна від Збруча по Дніпро під начальством гол. от. Петлюри стає незалежною державою під протекцією і польськими впливами. в) Задніпрянська, Лівобережна, якщо от. Петлюра не мав би сили власними засобами виперти большевиків, осталаб при Росії. Коли додати до того, що Закарпатська Україна увійшла в склад Чехословаччини, а північну Буковину і полудневу-східну Бесарабію заняли Румуни, то будемо мати страшну картину роздертя України на пять частин. Не улягає ніякому сумніву, що такий стан є далеко гірший, як колиб ціла обєднана Україна стогнала в найбільш важкому чужиньському ярмі.

На основі польсько-української умови Україна тратить величезну етнографічну територію, а в тім і Східну Галичину, по своїй суті найбільш здатну до незалежного державного житя і

до державного будівництва, даліше все таки признаеть ся Польщі якісь права до території з перед 1772. р. Забороною заключати міжнародні умови проти Польщі раз на все стверджується поневолення Західної України, через майбутнє признаня рівних національно-культурних прав для Українців по польським боці і Поляків по українським зводить ся їх в нівець. Бо чи можливо, щоби однакові права мало 2% Поляків на Україні і около 20% Українців в Польщі і тоді, як Поляки є розкинені по всім просторі України, а Українці живуть компактною масою. Таке застереження в умові означає тільки одно, що Українці булиб виставлені на повну денационалізацію. Сальвування польських поміщиків на Україні мусіло відвернути селянські маси від української державности, а економічно-торговельні умови, заключені — розуміеть ся — на некористь України, означували, що Україна буде виставлена на законну експлоатацію Польщею.

Взагалі польсько-українська умова, може мимо волі її українських контрагентів, вишла найчорнішою картою нової історії України. Її українські творці, як-що бажають без чорного пятна перейти до історії, мусять напружити усі сили, щоби перевести ревізію тої умови в зміслі обеднання всіх українських земель в одну цілість як державної одиниці.

Як після варшавської декларації, так і після заключеня польсько - української умови 22. квітня 1920. р. запротестували проти її змісту всі відповідальні чинники західно - українських земель. В першій мірі піднесла свій протест Українська Національна Рада у Львові в отсих словах: —

“В змаганях до реалізації варшавської декларації з 2. грудня 1920. р. Уряд У. Н. Р. тайним договором з 22. квітня 1920., заключеним з Польською Річипосполитою, погодив ся на установленя границь між У. Н. Р. і Польщею по ріці Збручі та на відступлення Польській Річипосполитій західно - українських земель: — Холмщини, Підляша, частини Поліся і Західної Волині. Делегація Української Національної Ради у Львові стверджує, що сей акт заключено всупереч волі українського народу, виявленої постановами Української Центральної Ради в Києві, Української Національної Ради Західної Области У. Н.

Р. і Трудового Конгресу в Києві та численними однодушними заявами всенародних і частинних з'їздів, зборів, віч, як також оружною боротьбою задля з'єднання всіх українських земель в одну соборну і суверенну українську державу. Делегация Української Національної Ради заявляє, що згаданий договір, оскільки він відноситься до території Східної Галичини є актом безпідставним і неважним, бо його заключено проти волі західно - українського правительства і Української Національної Ради як національного парламенту. Проти такого безправного акту Делегация Української Національної Ради підносить свій протест, зазначаючи зокрема, що Східна Галичина творить окремий предмет міжнародного права. Одночасно протестує Делегация Української Національної Ради в ім'я Права Нації проти виключення з державного зв'язку і відступлення Польській Річипосполитій українських земель: Холмщини, Підляша, частини Поліся і західної Волині. З огляду на те Делегация Української Національної Ради заявляє перед цілим світом, що сей акт не буде вязати українського народу в його змаганю до національно-державної єдності, а тим самим не вирішить вікового конфлікту між українським і польським народом".

IV. Блудні лицарі.

Армія Українського Піємонту. Думки і мрії галицько - української армії. По розвалі Денікіна. Вагання і злука з большевиками. Нові порядки. Єдність стрільців і старшин. Пасивне відношенє до большевицьких кличів. Розрив з большевиками. Кінець галицько - української армії.

Українська Галицька Армія здобула собі почесну сторінку у новітній історії українського народу і невянучий вінок слави в серцях і в умах сучасних. Вона не тільки боролася на всім просторі українських земель за волю, щастя і долю цілої нації, але її вела освідомлюючу акцію на Наддніпрянській Україні. Коли сьогодні ціла Правобережна і полуднева Україна перенята змаганнями добути незалежність своїй батьківщині, то се в першій мірі заслуга галицької армії. Всюди слідами походів української армії відбувалися віча, збори, гутірки, галицькі свідомі селяне вміли найкрасше порозуміти ся із своїми над-

дніпринськими братами та вияснити їм суть і значіння української справи. Коли спершу зазбручанське населення холодно, а навіть ворожо ставило ся до галицького війська, утотожнюючи його з австрійськими окупантами, то згодом навчило ся воно не тільки цїнити, але горячо, по братерськи любити тих лицарів без скази, що в своїх серцях несли любов до України, а на штиках волю гнобленій і тратованій країні.

Похід на Київ се справдішній тріумфальний довгомилевий хід серед найвисшого одушевлення і щиробратньої прихильности усього населеня. Галицька армія безумовно була всеукраїнською армією, се були блудні лицарі, що серед найтяжких умов, в ріжних обставинах, — навіть тоді, коли були приневолені злучити ся з Денікіном, змагали лиш до одної мети — до повернення і укріплення української держави на всіх українських землях. Українсько-галицькій армії закидають, що вона переходила від одного “союзника” до другого, та що через те не могла числити на ніяке довіря і навіть поступала нечесно. Се неправда! Хто хоч трохи вглубив ся в суть і духову істоту галицької армії, знав добре, що се армія українського Піємонту. Злука такої армії, чи з Денікіном, чи з большевиками, чи з кимнебудь иным не могла мати на меті служби чужим інтересам, тільки мала на меті переждати важку хвилю, щоби як слід використати догідну хвилю. І тому ніхто не може робити тій армії закиду “зради”. Коли вона не зрадила найвисшого ідеалу нації, власної державности й єдности українських земель, то її прапор хрустально чистий. А сього вона не зробила.

Вже після переходу до Денікіна в рядах армії продумовано над тим, щоби з весною при підмозі повстанців прогнати доброволецьку армію і завести на Україні демократичний лад. Знаємо причини, які невідклично приневолили Начальну Команду Галицької Армії рішити ся на важкий крок переходу до Денікіна. В часі, коли от. Петлюра переговорював з Поляками і в той бік промощував собі відворот перед Денікіном, то та дорога для галицького війська була замкнена. Зрештою галицька армія, як армія Українського Піємонту, розуміла дуже добре, що “українська армія без території України не є ар-

мією”, що краще серед найгірших умов лишити ся на власній національній території, як мандрувати в табори інтернованих. Галицькій армії, як вже згадано, закинено “чорну зраду”, а грецинь перед заключенем умови з доброволецькою армією, коли от. Ціммерманн телеграфував з Одеси, що доброволецький генерал Шіллінг категорично відмовляється переговорювати з представниками наддніпрянської армії, відповів ген. Микітка: “Ще раз повторяється, що переговори вести можна тільки для обох армій і для них разом може бути заключене перемир’я”. Правда, делегати Гал. Армії не встигли сього перевести в діло, бо на те не мали відповідної сили, але все таки зробили хоч стільки, що переняли на себе опіку над всіма Наддніпрянцями, що залишили ся у власному районі постою.

Від половини листопада 1919. Гал. Армія остає в злуці з доброволецькими військами. Рука в руку ведено бої з большевиками. Ся злука значно скріпила Гал. Армію. Стрільці одержали біля, навіть одяги, амуніцію, зброю, шпиталі, ліки. Хорі досить скоро почали приходити до здоровля. Поодинокі частини побільшено 20 тисячами добре озброєних і виєквіпованих вояків, що через Одесу вернули з італійського полону. Обіцянки, що всі Галичане з Італії, Чех і Сибірі при допомозі антанти, увійдуть скоро в склад українсько-галицького війська, Денікін не додержав. Зрештою й не міг сього зробити, бо його армія нагло почала хитати ся, а опісля розвалюватися ся. Галицьке командованя навязувало порозуміння з ген. Павленком, приготовляючись до весняної кампанії. Почав ся несподівано розвал доброволецької армії. Півтретя року росла армія Денікіна, щоби через моральний занепад скотити ся в пропасть і підпасти майже цілковитій загладі на протязі трьох місяців. Від Чорного Моря прийшла ся армія і втопила ся в ньому.

Розвал Денікінців не потягнув за собою Гал. Армії. Вона мала ще стільки моральної сили і відпорности, що в хвилі розвалу вдержала свою єдність і суцільність, бо її окрилювала сильна і глибока національна ідея. Серед гуку гармат і свисту куль умирала Гал. Армія, щоби небавом воскреснути наново.

Через перехід до Денікіна українсько-галицька армія ма-

ла на меті: — 1) зберегти себе перед неминучою загибллю від пошестей тифу і холери і 2) утвердити позицію українського представництва в Парижі, щоби вже раз позбути ся пятна большевиків, придбаного Галичанам Поляками. На жаль, перше досягнуто в малій мірі, а друге остало в сфері мрій.

Через крайно ворожу поставу українського селянства і опущення фронту Кубанцями, Денікін почав подавати ся перед большевиками. Його армію роздвоєно. Одна частина подала ся на полудне, друга на захід до Поляків. Галичане знову остали самітні. Генерали Микітка і Ціріц почали стягати розкинені галицькі частини і скупчувати їх здовж Дністра, щоби в найприкрійшій ситуації мати криті тили. Остаточний погром Денікіна застав Галицьку Армію в районі Балта-Ольгопіль-Бірзуля. Та в той сам час армії знову доскулював найзавзятійший ворог — тиф. Шпиталі у Винниці, Жмеринці, Тульчині і Шпикові були переповнені хорими. Треба було рішити ся, що далі робити. Англійська місія дораджувала перехід до Румунії, обіцяючи зайняти ся на румунській території галицькими військами. Та важко було лишити на поталу хорих товаришів у шпиталях. Народа делегатів поодиноких військових частин вирішила за всяку ціну старати ся зговорити ся з большевиками, щоби таки остати на українській території. Саме в тім часі виздоровці у Винниці утворили революційний комітет і увійшли в порозуміння з большевиками. З початком нового року 1920. наступило порозуміння з большевиками, котрі потребували галицької армії для реклями, щоби українському населеню показати, що — мовляв — галицькі Українці з ними. Одначе й після того населене з великою симпатією відносило ся до Галичан, не вірячи в їх большевизм. Не вірили в нього і самі большевики.

З початком березня почали вертати виздоровці зі шпиталів. Почала ся реорганізація армії. Генералів Микітку, Тарнавського і Ціріца, як також штабових старшин арештовано і відправлено до Бірзулі, де була для них збірна станиця. Головнокомандуючим Галицької червоної Армії назначено большевика Василя Порайка, а комісарем Михайлика. Старшин, яких підозрівано о “контрреволюцію” усунено, при подино-

ких частинах настановлено комісарів, котрі мітко слідили за тим, що дієть ся серед війська. Кепсько почували себе стрільці і старшини в нових умовах. Треба згадати, що після розвалу Австрії в нашім війську помічав ся подекуди нахил до "большевизму" в буденнім того слова розумію, т. зн. до розпрямности, неслухняности і частинної самоволі. Та за Збручем наш стрілець скоро вилічив ся з нього. Він пізнав, що його сила тільки в цїпкій організації, що його безпека тільки в тіснім єднаню, що виповнити завдання українського борця зможе він лише піддавшись добровільно зразковій дисциплїні. Крім того, наш стрілець зрозумів, що соціяльну справедливість можна осягнути тільки тоді, коли всі змагатимуть до того, аби вони були більш освічені, більш благородні, щоби змагали до побільшування суспільних дїбр, а не до того, щоби через анархію й грабїжництво і застій в праці всі обїднювали ся. Найкращим учителем під тим оглядом нашого стрільця, т. зн. переважно селянина в одязї вояка, був тамошний український селянин, котрий найвимовнійше вмів вияснити йому по своєму суть большевизму. Наш селянин держав ся цупко добутої своїм трудом особистої власности, а крім того він, свідомий під національним оглядом і в значній мірі релїгійний, бо привязана до своєї народности і віри довгі столїтя було заборолом проти винародовлення і повної його загибелї в найбільш важких історичних добах. Такий матеріял, розумієть ся, не міг бути пригожий до большевицьких експерїментів. Галицький стрілець крім того почував своє міцне обєднання з старшинами, інтелїгентами, що були на наставниками, тільки його товаришами і дорадниками в долї і недолї. А тих старшин-інтелїгентів старали ся за всяку ціну спрятати большевицькі можновладці, бож вони стояли на заваді цїлковитого опанування стрільців большевиками. З самого початку, як тільки почали ся розстріли старшин за "контр-революцію", стрільці побачили, до чого йде. Вони станули в оборонї своїх товаришів-старшин, крили їх і заслонювали собою.

Під кінець березня большевицькі головачі: Затонський, Порайко і Михайлик розпочали обїзд фронту Гал. Армії. На

мітінгах закликали вони — при ужитю всіх демагогічних за-собів — стрільців вимордувати своїх старшин, скинути національні відзнаки, подоптати синьо-жовті прапори. Стрільці оперли ся. Червону большевицьку зізвуду з трудом насаджувано замість тризуба. Большевики не зрозуміли духа галицько-української армії і силоміць накидували стрільцям і старшинам демагогічним способом свої ідеї. Одначе за Збручем не було вже серед Галичан ґрунту для большевицьких експериментів.

Галицько-українська армія з геройством і посьвятою, гідно й самопевно, як личить армії Українського Піемонту проходила кривавий шлях. Однозгідність думок між старшинами і стрільцями була подиву гідною. Большевики самі виставили Галичанам якнайкрасше свідоцтво, пишучи в своїх органах, що піде не приходилось їм бачити такої єдності між старшинами і стрільцями, ніде не помічували вони такої товариської самопомочі і однозгідности в думках і ділах. Се й виявило ся наглядно, коли большевики забажали були забрати стрільцям священників. Всі стрільці станули зі зброєю в руках в обороні своїх духовників і не видали ні одного священника. Бажаючи опанувати галицькі бригади, большевики усували старшин і настановляли своїх командирів, одначе старшини й на далі задержували дійсний провід серед війська, навязували звязки з поодинокими частинами і мимо надзвичайного пильного догляду і нагляду з боку большевицьких комісарів не залишали своєї праці серед стрілецтва.

Начальний командант галицької “червоної” армії оден з провідників утвореної в Києві галицької комуністичної партії, Расиль Порайко, був головним дорадником голови тієї партії Володимира Затонського і не записав ся додатно на сторінках пайновішої української історії. Був сліпим знярядом червоної Москви і точно виконував одержувані з гори вказівки. Він мав острый поліційний догляд над старшинами, він причинив ся з іншими збільшевиченими Галичанами, як Гадзінський, Кондрацький і ин., до топтаня національних святощів, а через те вже тоді підготовляв ґрунт до розриву галицько-української армії з большевиками. Тимчасом переведено ре-

організацію армії, поділивши її на три бригади, котрі і висла-но на фронт, але що большевики все таки не довіряли Галичанами, тому відділено поодинокі бригади червоними військами, а на задах уміщено большевицькі резерви. Мимо того між розділеними бригадами вдержувано звязок, дожидаючи хвилі, коли буде можливо розв'язати ся з большевиками.

Для повноти картини годить ся додати, що від хвилі походу галицько-української армії на Київ, а головно від поло-вини листопада 1919., коли галицький уряд з Диктатором по-кинув Камянець, армія відтята від Галичини станула самочин-но на всеукраїнським становищі. Денебудь вона була, викори-стовуючи ситуацію боролася вона з ворогами України за все-український ідеал. Після від'їзду Диктатора не стало полі-тичного проводу. Крім того після переведеного процесу ген. Тарнавський і його начальник штабу полк. Шаманек одержали тримісячну відпустку. На їх місце прийшли ген. Микітка — як начальний вожд і ген. Ціріц — як начальник штабу. Ся зміна не вишла армії на добре. Перший з них зовсім не орієн-тувався в політичних питаннях, був вправді добрим вояком, але ледви чи здатний на становище нач. вождя. Він радше виконував всі поручення ген. Ціріца. А сей грав ролю дикта-тора, неоглядаючись на нікого, хиба на Денікіна. Небавом не стало заЗбручем взагалі ніякого політичного проводу. І в тім часі творить ся в армії такий політичний орган зложений із живих і рухливих одиниць, котрий кермує політичним жи-тем армії. Той орган веде свою працю в двох напрямках, ста-нувши на становищі, що українська армія тільки тоді сповнить свою задачу, якщо остане на Україні в тій чи іншій формі. Перший напрям, змагав до того, щоби об'єднати і скріпити розбиті національні українські сили на плятформі Українсь-кої Національної Республіки, а другий напрям змагав до на-в'язання зносин з большевиками.

Коли під охороною решток наддніпрянської армії, котра пробивала ся на зади большевиків, створено в Змельнику під проводом д-ра Івана Макуха "Краєву Раду", політичний орган галицько-української армії, приготовлюючись на близький упадок Денікіна, негайно увійшов в близші зносини з "Крає-

вою Радою". В другій половині грудня 1919 заходом сього політичного органу скликано до Літина державну нараду з участю видніших громадян і представників партій, що находилися на території Хмельницької "Краєвої Ради" і галицько-української армії. Ся перша серед тих умов державна нарада заняла ся ліквідацією Петлюрівщини і створенем нового правительства. Та небавом зявив ся там премієр Мазепа. Він запротестував проти анулюваня останнього провительства У. Н. Р. Тому нововідбута друга державна нарада згодила ся тільки на доповнення уряду Мазепи бракуючими членами. Між галицько-українською армією і армією ген. Павленка наступило порозуміння, на основі котрого гал.-українська армія переходить в розпорядження Української Народньої Республіки і під прикази ген. Павленка, як начального вождя. Отсе порозуміння наступило тим лекше, що на чолі гал.-укр. армії з огляду на хоробу ген. Микітки знову став ген. Тарнавський. Найблизшим завданням гал. армії було відмежувати ся від Денікіна і проголосити Українську Народню Республіку, здержати большевицький поступ та з весною приготувити всенародне повстання на Україні проти большевиків.

Події, які наступали в тім періоді, випереджували всі задуми й постанови. Денікін розлітав ся скорше, як се можна було припустити. Большевики скорим маршем зближували ся в район гал.-укр. армії. Пробувано навязати порозуміння з губерніяльним подільським комітетом К. П. Б. У. (Комуністичної партії большевиків України), що резидував у Винниці. По довгих нарадах усталено 13 точок порозуміння, між котрими була й автономія гал.-української армії. Тимчасом ген. Ціріц на приказ Денікіна приказав відступати на полудне, щоби дістати ся на Крим, а колиб се було неможливе, то армія мала пробувати пробити ся через Дністер до Румунії і там зложити зброю. Армія, як згадано, не хотіла покидати української території, тому не послухала сього приказу і заявила ся за злукою з большевиками. Коли ми ще раз згадуємо про сю справу і додаємо деякі ненаведені ще подробиці, то робимо се тому, щоби з одного боку належито представити трудне положення війська, а з другого висвітлити, що тимчасовий пе-

рехід до большевиків відбув ся за згодою правительства У. Н. Р. А саме серед того хаосу і шуканя шляхів з безвихідного положеня шляхів з безвихідного положеня дня 2 січня 1920., коли одно крило галицької армії було вже заатаковане червоною дівізією, у Брацлаві стрінули ся члени політичного органу армії з премієром Мазєпою. На нараді поставлено альтернативу: або лучити ся з большевиками або не оглядаючись на наслідки, проголосити У. Н. Р. Премієр Мазєпа з огляду на скрутне й безвихідне положеня одобрив іменем уряду тимчасовий перехід до большевиків.

Пригадавши сі факти незрозумілим стане нам поведєня гол. от. Петлюри у відношеню гал. української армії після того, як вона зірвала звязок з червоною армією.

Галицькі бригади, розділені на фронті, маючи на задах большевицькі резерви, під пильним доглядом комісарів дожидали хвилі, коли зможуть знову під синьо-жовтими прапорами бороти ся за волю і незалежність України. Така хвиля наспіла небавом. Гол. от. Петлюра після варшавського договору 22. квітня 1920 wraz з польським військом пішов походом на большевиків. На самім початку офензиви дня 23 квітня рано галицькі бригади, не знаючи навіть постанов варшавського договору, на приказ тайної Начальної Команди розпочали бій з фронтовими й запасними большевицькими дивізіями. Мимо того, що такий виступ грозив неминучою смертю тисячам Галичан в етапах, галицька армія не оглядала ся на наслідки. Бажаня бороти ся за Українську Народню Республіку було сильніше, як страх за долю братів, виставлених на жорстоку пімсту большевиків.

Серед великої радости і незвичайного захопленя позривано большевицькі відзнаки, розвіялись понад стрілецькими бригадами синьо-жовті прапори, залунав гимн "Ще не вмерла Україна". Парляментарі удали ся на захід, щоби стрінути ся з військами от. Петлюри і повідомити їх про подію. Одночасно вдарено на большевиків. Друга бригада заняла Винницю, перша Бердичів і Козятин, а третя на північ від Бару розпочала криваві бої з червоними частинами. Там наступила також стріча з Поляками, з якими й співділано в боях проти бо-

льшєвнків. В три дні після виступу проти червоних військ Поляки зажадали від третьої бригади зложеня зброї. Не було иншого виходу. Початково виглядало се все на непорозуміння, котре небавом вияснить ся. Та надії не здійснили ся. Те саме стало ся з двома другими бригадами. Старшин і стрільців інтерновано як полонених. Делегації армії удавали ся до військового міністерства У. Н. Р., до гол. от. Петлюри і до польського штабу, заявляючи, що бажають служити в українській армії, що хотять віддати свої сили для будівництва української держави. Довший час зводжено їх обіцянками, але факти говорили що инше. Стрільців розпущано домів, де їх частинно вилапувала польська жандармерія, старшин перевезено до Фридрихівки біля Волочиск до концентраційного табору. І тоді ще роблено спроби, щоби бодай старшин віддати наддніпрянській армії, де був великий брак офіцерів. Все даремне. Польська військова влада мала намір віддати до розпорядимости гол. от. Петлюри тільки що інтернованих старшин, щоби вони становили ядро будучої великої армії У. Н. Р., одначе гол. от. Петлюра відмовив ся. Що більше! Через свого воєнного міністра Сальського просив він польську владу, щоб та інтернувала старшин гал. - української армії в котрімсь із своїх таборів. Так стало ся. Старшин перевезено з Фридрихівки до Львова (на Ялівець), а з відсілю до Тухолі на Поморю.

Коли пригадаємо собі, що перехід до большевиків відбув ся за апробатою уряду У. Н. Р., висловленою премієром Мазєпою, то поступок от. Петлюри буде для нас дуже дивний. Військове українське командування воліло заповняти свою армію дейкінськими офіцерами, що ще недавно воювали проти Українців, що з глибини душі ненавидять українських змагань, що з презирством відносять ся до української нації, як гал. - українськими старшинами, тими самими, що проломили большевицький фронт на 300 км. відтинку і через те промостили шлях польсько - українській армії на Київ, що хотіли свої сили віддати на користь державного будівництва У. Н. Р.

З великої 100 тисячної армії, що в літі 1919 р. перейшла Збруч, що відбула похід на Київ, що майже рік на всіх боеви-

щах засвідчувала право українського народу до вільного незалежного державного життя, з тої героїської армії не лишило ся нічого, поза розсипаними дрібними відділами в армії ген. Павленка або поодинокими одиницями на широкій Україні та таборами полонених в Польщі й Московщині. Серед невимовно важких умов, серед голоду й холоду, серед недостатків і пошестей, люблені народом і ненавиджені властью імущими, переслідувані ворогами українського народу, биті недолею, — сі блудні лицарі Українського Піємонту гідно проходили тернисту й криваву дорогу у вірній службі великій ідеї цілої нації. Тому й історія певно виправдає деякі їх похибки і хитаня, як перехід до Денікіна або злука з большевиками, — тим більше що був се тільки засіб вийти із скрутного положення, щоби тим певніше і скорше досягнути намічену мету.

V. На шахівниці.

Похід на Київ. Нове правительство У. Н. Р. і його декларація. Большевицька офензива і польсько - український відворот. Армія У. Н. Р. в Галичині. Мінськ і Рига. Роль Вишипенка. Справа Східної Галичини на ризькій конференції. Протести. Закінчене.

Наслідком варшавської умови з 22. квітня був похід на Київ. Польська армія в злуці з українськими відділами от. Петлюри вдарилася на большевицький фронт, котрий подав ся взад. Похід на Київ відбувався спішним маршем, бо большевики ніде не ставили поважніших перепон. До його вдатности у великій мірі причинив ся розрив галицької армії з большевиками. На просторі 300 кл. Галичане отворили фронт і тим причинили ся до поступів і успіхів польсько - українських військ. Виступ галицьких бригад відбувся 23. квітня, — а вже 7. мая польська кіннота знайшла ся в Києві. Опісля до Києва увійшла українська дивізія ген. Удовиченка і польські війська під проводом ген. Ридза-Сміглого. Большевики відступили за Дніпро.

Здавало ся, що наступив час, коли бодай на Правобережній Україні вдержить ся українська державність. З військами от. Петлюри полувив ся ген. Павленко і полк. Тютюник.

Розпочала ся повільна державна робота. От. Петлюра вернув на Правобережну Україну без підготованих людей до державної роботи. Протигаличанський курс наддніпрянського уряду відпихав від роботи всіх Галичан. Правительство було здискредитоване дотеперішньою спілкою з польськими панамми, а крім того не виявило через довший час наглядної здатности до позитивної роботи. Громадянські кола, котрі увесь час сїдрили роботу уряду під проводом Мартоса, а опісля Мазепа, уряду десигнованого з рамени соц. - демократичної партії, не сподївались ніякої користи для державного будівництва з такого правительства і стояли в опозиції до нього. Також гол. от. Петлюра бачив, що з таким урядом мало що вдїєть ся, бо в державі, де все треба будувати від початку, потрібні є люде досвідні, зрівноважені, енергічні, самі заправлені до практичної роботи. Демократичні партії не відмовляли ся вступити в уряд, одначе під умовою, що більшість портфелїв знайдець ся в їх руках, коли вони мають брати відповідальність за державне будівництво. Та соц. - дем. партія мала ще надто великий вплив на от. Петлюру, симпатика і бувшого члена тієї партії, щоб утвореня демократичного правительства так легко могло увінчатись бажаним успіхом. Соц. демократія все таки бажала мати більшість в кабінеті, а що найменше обняти визначніші місця. З тих причин не могло прийти до порозуміння з демократичними партіями. Тодї от. Петлюра порозумів ся з Київом, де в “Громадянському Комітеті” засїдали визначні члени партії соціалїстів федералїстів. Пробувши стїльки часу під важкою большевицькою інвазією, члени “Громадянського Комітету”, не будучи крім того як слїд поінформаваними про камянецькі історії і союз з Польщею, прийняли от. Петлюру із захопленем і радо згодили ся на його предложеня. В порозуміню з київськими громадськими колами зложено під кінець 1920. отсей кабінет: Вячеслав Прокіпович — голова Ради міністрів, Андрій Лївицький — заступник голови і міністер юстиції, Андрій Ніковський — мін. закордонних справ, Олександр Саліковський — мін. внутрішних справ, полк. Володимир Сальський — мін. військових справ, Ісаак Мазепа — мін. земельних справ, Філарет Аполїна

рій Маршинський — керуючий мін. фінансів, Евген Архіпенко — мін. народнього господарства, Сергій Тимошенко — мін. шляхів, Петро Холодний — керуючий мін. освіти, Іляріон Косенко — мін. пошт і телеграфів, Станислав Стемпковський — мін. народнього здоров'я, Осип Безпалко — мін. праці, Пінкас Красний — мін. жидівських справ.

Нове правительство дня 2. червня зложило декларацію, якою буде кермуватись у виконуваню своїх обовязків. Перш усього заповіджено скликане передпарляменту, як законодавчої влади Української Народньої Республіки. Покищо уряд постановив прикласти рук задля утвореня сильної, дисциплінованої армії, аполітичної, свідомої своїх національно - державних обовязків. Для виконаня сього одного великого завданя треба поліпшити фінанси України. Забезпечуючи робітникам здобутки революції, привертаєть ся приватну ініціати-ву для відбудови зруйнованої промисловости. Правительство заповідає підперти кооперацію задля поширеня її впливу на різні галузи народнього господарства. Далше говорить ся про унормоване податків, наладження транспорту, заведеня внутрішнього ладу, практичне приуроченя національної рівноправности, вирішеня земельної справи згідно з інтересами селянства, дбайливість про школу і взагалі культуру. Правительство спираєть ся на союзі з Польщею, а думає закріпити добрі сусідські відносини до Румунії та з державами Прибалтику, Чорноморя й Кавказу.

Одначе зазначеної в горі програми не довелось перевести правительству ані у внутрішнім державнім житю, ані у відношеню до закордонної політики, бо в половині червня розпочав ся відступ на протибольшевицькім фронті. Кіннота Буденного вдерла ся на позафронткову область польсько-української армії, непокоїла військові відділи, грабувала транспорти й переривала полученя. За кіннотою зявили ся маси большевицької піхоти, польський фронт на всій своїй довжині не видержав натиску червоної армії і почав хитати ся, а в кінци й домати ся. Головно північне крило польської армії нагло заломало ся через що й полудневий відтинок мусів подавати ся крок за кроком. З польськими військами були приневолені відступати й українські дивізії. Серед безвпинного відступу

найшли ся вони на Збручі, а опісля вступили на територію Східної Галичини. Досить численна, бо майже 50-тисячна українська армія через відступ зменшила ся до 15тисяч штиків. Відірвана від своєї корінної основи, найшла ся вона на страждучій галицькій землі без потрібного заосмотреня. Треба додати, що настрої в Сх. Галичині не був прихильний для армії от. Петлюри. Сеж прецінь була армія того, що у варшавській умові відступив західно-українські землі Польщі. В широких колах українського громадянства імя Петлюри находило неприхильний відгомін. Між армією от. Петлюри і галицьким населенем наступив стан крайного напруженя. Тимчасом большевики переступили границі Східної Галичини. Здавало ся, що не буде стриму большевицькому походу. Серед української армії помітне було велике хвилюваня. Що станеть ся на випадок, як большевики продовжуватимуть свій похід? Що зробити з останками армії? Серед справжніх провідників і представників чинної боротьби з ворогами волі й незалежності українського народу нуртували різні думки. Деякі були за переходом до Румунії, інші думали перебирати ся на Чехословаччину, але більшість з генералами Павленком, Удовиченком і Тютюником були за тим, щоби пробивати ся через большевицький фронт на українські степи і звідтам продовжати боротьбу проти червоних московських наїзників. Отсі хитаня, взаїмне недовіря й напруженя та різнородний склад військ от. Петлюри причинили ся до гідних найбільшого спожаління вчинків деяких наддніпрянських відділів на терені Східної Галичини. В складі армії от. Петлюри поруч ідейних борців за волю України найшли ся також елементи, котрі не мали нічого спільного з ідейною боротьбою. Були се по більшій часті бувші жовніри російського ген. Бредова, що найшовшись поза польським фронтом — опісля увійшли в склад наддніпрянських відділів. До них треба долучити й фахових вояків, котрі тільки й знали, що різатись в битві або грабувати за фронтом. Сі то відділи допустили ся грабунків на українським населеню Галичини, а подекуди й убійств. Події, яких місцем був Лисець, Войнилів, Тисьмениця — не принесуть чести військовим частинам армії Петлюри. Поруч матеріяльних

шкід, які заповдіяли злочинні типи в мундирах української армії, вони ще більші шкоди спричинили тим, що поглибили пропасть між двома галузями українського народу, між Галичанами і Наддніпрянцями. Таке поступування наддніпрянських відділів у відношеню до населеня Східної Галичини причинило ся між иншим до того, що Галичане, котрі становили значну складову частину херсонської дивізії, покинули ряди наддніпрянської армії і під проводом ген. Кравса подали ся в сторону Карпат, де й перейшли чехословацьку границю. Вони воліли бути інтернованими в чеськім таборі, як бороти ся за свою справу.

Наддніпрянський уряд покинувши свою територію, початково осів в Станиславові, в околиці котрого находила ся й ставка гол. от. Петлюри. Та небавом той уряд насильно перевезено до Тарнова, де він находив ся до останних днів. Розумієть ся, на чужині вся увага уряду була звернена перш усього на армію, а опісля на закордонну політику. З инших справ годить ся згадати, що спеціальна урядом покликана комісія заняла ся опрацюваням проекту конституції української держави.

Воєнне щастя, яке сприяло большевикам, завело їх аж під мури Варшави. Справа мира станула на деннім порядку. По довшій виміні радіотелеграм в Минську зіхали ся відпоручники Сов. Росії й представники Польщі, щоби установити головні основи мира між сими двома державами. В справу вмішала ся й антанта, головно Англія, котра станула на становищі оборони етнографічних границь Польщі. Міністер закордонних справ Великої Британії лорд Керзон в імени своєї держави і з порученя антанти визначив границі, котрі згідно з етнографічним прінціпом мусить одержати Польща без огляду на воєнне щастя і поза котрі не сміють посунути ся польські війська в разі побіди над большевиками. Минські переговори не дали ніяких трівких наслідків. Тимчасом під Варшавою Польяки віднесли велику побіду над большевиками. Розпочав ся безладний большевицький відворот, котрий по части перемінив ся в катастрофу червоної армії.

Перенесені до Риги переговори про попередний мир і вій-

ськове перемиря пішли скоршим темпом, як се було в Минську. На риські переговори мусимо звернути більшу увагу, бо там виступили вже не тільки представники Польщі й Сов. Росії, але й мальовані відпоручники Радянської України. В іадії, що риська конференція займеть ся розвязкою наболілих національно-державних питань європейського Сходу наїшли ся в Ризі такбж представники Білоруси і Східної Галичини.

Правда, вже в Минську провідник російської делегації виступав в імени Сов. Росії й Радянської України, одначе таке обєднання в одній особі представника двох держав, дійсної держави Росії — і фіктивної — України мало тільки формальне значіня. До Риги прибув вже окремиий представник Радянської України — Дмитро Мануїльський, котрий в маю 1918. р. на переговорах в Київї між Росією й Україною заступав Совітську Росію. Вислання окремого представника Радянської України, що входив в склад російської делегації, був підчинений її голові Йоффому, вправді не змінило фіктивного державного характеру Радянської України, одначе вказувало, що на Україні все таки наступили якісь переміни. Якїж були ті переміни?

Ще перед большевицькою офензивою виїхав з Відня на Україну Володимир Винниченко. Сей визначний український письменник і передовий діяч, опинившись на еміграції і будучи — як багато інших — відірваним від рідного ґрунту, перейшов значну еволюцію в напрямі на ліво. Він, великий противник большевизму, особливо російського покрою, кінець кінцем переняв ся всім тим, що становить суть комунізму, і тільки в пристосуваню на Україні большевицьких форм добачував повне відродження українського народу і реставрацію української державности. Віддаль все настроює рожево. Перенявшись комуністичними засадами, Винниченко, як активний діяч, заснував у Відни закордонну групу української комуністичної партії з її органом "Нова Доба". Винниченко, як щирий патріот, болів над недолею України. Певно думав, що причинить ся до успокоєня розбурханого українського моря через насадження радянських форм влади. Се й було безпосередною причиною його виїзду на Україну. Приїхавши на місце, Вин-

виченко довший час розглядав ся у новостворених умовах державного життя України. Те, що він побачив на місці, не на-строювало його оптимістично. Червона Москва радо хотіла його бачити в складі радянського уряду України, бо знала, як великим є імя Винниченка серед українських мас. Винниченкови запропоновано обняти военний комісаріят в радянськiм уряді України, але він відмовив ся з огляду на те, що нема ніякої української армії. І що дня переконував ся Винниченко, що Радянська Україна є тільки фікцією, що на чолі тої фікції стоять Москалі і Жиди, але не Українці, що се філія московського уряду, але не уряд українського народу, що правлячою партією на Україні є К. П. Б. У. (Комуністична партія большевиків України), т. зн. областний відділ російської Комуністичної партії, що українських комуністів переслідують большевики на рівні з т. зв. буржуазними партіями. Мимо сих важких досвідів і гіркої дійсности, коли здавало ся, що большевики в своїм поході не тільки заллють Польщу, але опанують ціду осередну Европу, Винниченко заключив умову з російськими комуністами, на основі котрої мала наступити українізація влади на Україні, мала бути утворена окрема українська червона армія, Україна мала стати справді незалежною радянською республікою. Одначе навіть тоді не вірив вже Винниченко в те, щоб большевизм вдержав ся на Україні. Вправді після заключення умови на початку вересня Винниченко обняв становище голови Ради Народних Комісарів України і комісаріят закордонних справ, одначе мимо всього вижидав тільки першої нагоди, щоби видобути ся з того пекла, що й небавом стало ся. Участь Винниченка в радянськiм уряді України безумовно причинила ся до того, що на риській конференції з'явив ся окремий представник Радянської України.

В Ризі з'явили ся теж представники Східної Галичини. Диктатор Петрушевич з Лондону поручив др. К. Левицькому виїхати до Риги, щоби там слідити всі періпетії конференції. Дня 13 вересня 1920 р. виїхала з Відня делегація Української Національної Ради в складі: др. К. Левицького, Ернеста Брайттера, др. О. Назарука і др. Л. Мишуги, котра вже з дороги вислала протест проти того, щоби в Ризі передрішано долю Схі-

дної Галичини без участі представників галицько - українського народу. На місці ще раз піднесено сей протест.

На кілька тижнів перед риською конференцією англійська робітничка партія звернула ся була до польської соціалістичної партії із кількома запитаними, між якими були й питання, чи думає Польща визнати державну незалежність Східної Галичини в її етнографічних межах. Відповідь на се питане була досить крута. Говорило ся в ній, що Поляки перший раз довідують ся про домагання державної незалежності Східної Галичини, що Східна Галичина не має даних до державного існування, що сей край є мішаним краєм, що долю Східної Галичини вирішить Польща в порозуміню із східно-галицьким населенєм. Сеї самої методи держали ся Поляки й на переговорах в Ризі. Коли провідник російської мирової делегації, не з глибини свого переконання, тільки для світа між умовами мира зажадав визнання державної самостійности Східної Галичини, то провідник польської делегації Домбскі заявив, що про сю справу він взагалі не буде говорити, бо Східна Галичина ніколи не була складовою частиною Росії. Розуміеть ся, російська делегація погодила ся з польським домаганєм.

При сій нагоді годить ся зазначити, чому Диктатор і відповідальні політичні провідники рішили в кінці обстоювати право Східної Галичини на повну незалежність, а не злучили долі нашої країни з долею цілої України. На се зложило ся багато причин, про котрі була вже мова, але головним мотивом такого поставлення справи було те, що широкий чужинний політичний світ зовсім не орієнтуєть ся в тонкостях українського питання і його ріжновидностях і все окремо трактує Східну Галичину — як бувшу частину австрійської держави, — і Наддніпрянську Україну, як бувшу частину російської імперії. Се тільки окремий шлях здобути волю нашій країні, а не повна сепарация від Великої України, бо в разі здобутия державної незалежності нашій тіснішій Батьківщині ніщо не стоїть на перепоні згодом вповні обеднати обі українські держави.

До риської конференції не допущено представника Української Народньої Республіки. Польща лишила на ласку бо-

жу свого вірного союзника Петлюру і зовсім не настоювала на участі українського представника в переговорах — хочби в тій формі, як се зробила Сов. Росія з Дм. Мануїльським. Виглядає навіть так, як би польський уряд згоджував ся з очеркненем російського комісара закордонних справ Чічеріна, що Петлюра — “мятежник” (бунтівник), з яким не говорять на ніяких конференціях.

Дня 11. жовтня 1920 р. в Ризі підписано перемир'я між Польщею і Сосією. Одночасно підписано того самого дня і прелімінарний (попередний) мир між тими державами. Польща й Росія поділили поміж себе українські й білоруські землі і тим тільки ствердили, що не зближаємо ся до мира, але входимо в нову добу, в добу ще більш завзятої боротьби сих двох народів за вільне, незалежне державне життя.

Армія У. Н. Р., вже без польських союзників в успішних боях посуваєть ся вперед, випираючи червоні війська з Правобережної України. Зовсім природно, що наддніпрянський уряд, не маючи змоги о власних силах вдержати ся у важкій, нерівній боротьбі з большевиками, мусітиме увійти в порозуміння із всіми силами, котрі ведуть боротьбу з червоним імперіалізмом. Серед тих сил на перше місце вибиваєть ся російський ген. Врангель, котрий ставить ся до справи української державности трохи прихильніше, як його попередник — Денікін. Уряд У. Н. Р., навязує тепер зносини для спільної боротьби з ворогом і оборони своєї державности з козацькими республіками Кавказу, Дону і Терека.

Перед закінченем риської конференції делегация Східної Галичини для 7 жовтня передала президії конференції новий протест, в котрім зазначає, що вона не зголосила ся до участі в мирових нарадах, бо ні Польща, ні Сов. Росія з Радянською Україною не є компетентним форумом для розв'язки правно державного становища Східної Галичини. Але що російсько-українська делегация під польським натиском згодила ся в прелімінарнім договорі прийняти таку демаркаційну лінію, що Східна Галичина остає на захід від тої лінії, то галицька делегация підносить протест проти розпоряджуваня територією Східної Галичини. Якнебудь рішеня підприняте без згоди

Національної Ради Східної Галичини в відношенню до її території мусить бути уважане знасилуванням права самоозначення східно - галицького населення. Через те таке рішення не має ніякого значіння. В кінці в протесті значується, що остаточна розвязка самостійности Східної Галичини буде вирішена в найблизшім часі на світовій мировій конференції.

Крім того дня 8. жовтня делегації Білоруси і Східної Галичини видали поклик до цілого світа під написом: “До всіх!” з протестом проти імперіялістичних анексій, доконаних риським прелімінарним миром. В консеквенції риського договору цілі народи обезправлено і знасилувано, а їх територіями поділили ся імперіялістичні сусіди, як приватним майном. Білорусь безправно поділено між Польщею і Росією, Східна Галичина в цілости як добича припала Польщі. Жертвою сього “мира” впали українські області: Холмщина, Волинь і інші землі. В короткім часі така сама доля жде Литву. Сей протест звертається до всіх народів, аби вони в імя найвисших кличів людськості, культури й людяности помогли сим обезправненим народам видобути ся з важкого ярма.

Вже три роки бореть ся український народ за свою волю. І не пішла на марне кров десятків тисяч. Ми маємо оден великий здобуток: пливка, безвільна, етнографічна маса стала новітньою нацією. Сьогодні від Кавказу до Сяну знає кожна українська дитина, “чиї (ми) сини, ким, за що закуті”, а ся свідомість і конечність, а саме конечність власної національної держави є запорукою нашої побіди. Наш народ вийшов на велику й криваву світову арену і не уступить вже з неї рабом, тільки мусить вийти славою і честью вінчаним побідником. Входимо в нову добу сучасної української історії, в добу свідомої боротьби за свою державність, а ся свідомість мусить нам дати власну державність. Під селянською стріхою зберіг ся дорогоцінний скарб народу, — його гомінка, милозвучна мова, українське село не потонуло в загальній анархії, не розстроїло ся в обхоплюючім його безладдю, поставило гать буринам руїни, створило свою власну владу і щасливо ставить

опір всім ворогам. Українське село пройшло добру школу, утворило звязки ладу і порядку і тим чином дало нам певність відродження української державности власне на міцній основі сільського люду. Тепер черга за українською владою завершити будову української державности.

У Львові, дня 20. жовтня 1920.

тір
дво
сти
снс
аве